

Osnovna šola Rodica
Kettejeva ulica 13, Domžale

KNJIGA VZORCEV KIT SLAMNIKARSKE TOVARNE BRATOV OBERWALDER IZ LETA 1912

Gibanje znanost mladini
Raziskovalna naloga s področja tehnike in tehnologije

Avtorja: **Klemen Justin in Liza Oberwalder Zupanc**, 9. razred

Mentorici: **Vilma Vrtačnik Merčun in Jelka Potočnik**

Domžale, marec 2017

KAZALO

	Stran
Povzetek	3
Zahvala	3
1 UVOD	4
1.1 Cilji raziskave	4
1.2 Metode dela	4
1.3 Hipoteze	4
2 PLETENJE SLAMNATIH KIT	5
2.1 Vrste slamnatih kit	5
2.2 Materiali v švicarskem slamnikarstvu	6
3 SLAMNIKARSKE TOVARNE V DOMŽALAH	8
3.1 Nastanek slamnikarskih tovarn v Domžalah	8
3.2 Hitra rast slamnikarskih tovarn na Domžalskem	8
3.3 Propad slamnikarske industrije in obrti na Domžalskem	9
4 SLAMNIKARSKA TOVARNA BRATOV OBERWALDER V DOMŽALAH	9
4.1 Nastanek slamnikarske tovarne bratov Oberwalder	9
4.2 Materialna dediščina iz nekdanje slamnikarske tovarne bratov Oberwalder	11
4.3 Družina Josipa Oberwalderja v Status animarumu	17
4.4 Pogovor z Marijo Oberwalder iz Domžal	17
5 SREČANJA S POZNAVALCI SLAMNIKARSTVA PRI NAS	20
5.1 Srečane z Milko Breznik, Francko Us in Romanom Kosom v Slamnikarskem muzeju v Domžalah	20
5.2 Srečanje z Joži Košak, šivalko slamnikov iz Domžal	25
5.3 Srečanje s klobučarjem Sergejem Pajkom iz Ljubljane	29
6 STROKOVNO MNENJE O OBERWALDERJEVI KNJIGI VZORCEV KIT	36
6.1 Mnenje Monique Millard-Helfer, predsednice Švicarske fundacije za raziskovanje slamnikarske dediščine (Swiss Straw Foundation).	36
7 ANALIZA OBERWALDERJEVE KNJIGE VZORCEV KIT	38
7.1 Postopek analiziranja vzorcev	38
7.2 Oberwalderjeva knjiga vzorcev kit po straneh	38
7.3 Vrste in širina vzorcev kit	40
7.4 Poreklo vzorcev kit	41
7.5 Opis posameznih tipov vzorcev	46
7.5.1 Slamnate kite z vzorci	46
7.5.2 Barvne slamnate kite	47
7.5.3 Kite iz slame, kombiniranih z drugimi materiali	49
7.5.4 Vzorci iz drugih materialov	50
8 RAZPRAVA IN PREVERJANJE HIPOTEZ	52
9 ZAKLJUČEK	61
10 LITERATURA IN VIRI	62
11 PRILOGA: Oberwalderjeva knjiga vzorcev kit, razvrščenih po širini in vrstah	63

POVZETEK

V raziskovalni nalogi se posvečava zgodovini slamnikarske tovarne bratov Oberwalder iz Domžal, ki je obratovala v obdobju od 1882 do 1932. V roke nama je prišla velika knjiga o vzorcih kit iz okoli leta 1910, ki so jo uporabljali v Oberwalderjevi tovarni. Cilj najinega raziskovanja je bil, da bi vzorce kit iz te knjige kar najbolje analizirala in razvrstila v ustrezne skupine po poreklu, vzorcih, širini kit in materialu. Preden sva se lotila natančne analize vzorcev, sva se srečala z več poznavalci zgodovine slamnikarstva pri nas, s posredovanjem gospe Katarine Rus Krušej, kustosinje v Kulturnem domu Franca Bernika Domžale, pa sva uspela priobiti tudi strokovno mnenje gospe Monique Millard-Helfer, predsednice Švicarske fundacije za raziskovanje slamnikarske dediščine (Swiss Straw Foundation). Knjiga vzorcev kit je dragocena kulturna dediščina, saj vsebuje 742 vzorcev kit čudovitih vzorcev, ki jih danes ne znamo več plesti. Največ vzorcev je japonskih (36 %) in italijanskih (16 %), 7 % je kranjskih kit, 4 % švicarskih in 3 % kitajskih. Za dobro tretjino vzorcev kit poreklo ni navedeno. Vzorce sva razdelila v več skupin po širini in materialu. Ugotovila sva, da je polovica srednje širokih kit (od 0,8 do 1,7 cm). Ožjih kit je 37 %, širših od 1,8 cm pa 12 %. Najožja kita je široka 2 mm, najširša pa 5 cm. Po materialu sva vzorce razdelila v štiri skupine: slamnate kite z vzorci (teh je 52 %), v barvne slamnate kite (26 %) ter v kombinirane kite slame z drugimi materiali (11 %) in v vzorce iz drugih materialov (11 %). Največ časa nama je vzelo razvrščanje posameznih kit, ki sva jih fotografirala, vzorce na fotografijah pa razrezala in razvrstila v ustrezne skupine. V prilogi raziskovalne naloge so prikazani vsi vzorci, razvrščeni v posamezne skupine. Vzorce sva opisala, vendar sva pri tem naletela na težave, saj je bilo na fotografijah težko prepoznati različne materiale. Na splošno ugotavljava, da je večina vzorcev iz pšenične slame, uporabljeni pa so tudi drugi materiali, kot je bast ali oblanci, ličkanje, vrvice, konjska žima, svila in drugi. Vzorci so izdelani na različne načine. Opazovala sva predvsem vzorce, ki so narejeni z izpuščanjem vpletanja ter vzorce v obliki ribje kosti in rižka. Večina vzorcev je pletena poševno, nekaj pa je pravokotnih. Z barvami so nekoč znali ustvariti čudovite vzorce, ki jih lahko občudujemo v tej knjigi. Večina slamnatih kit je naravne barve, nekaj pa je tudi beljenih. Pri barvastih kitah so najpogosteje uporabljali temno modro, črno in temno rdečo barvo. Za pletenje slamnatih kit strojev niso izumili, zato so vse pletene ročno. Nekaj vzorcev je pletenih v tri trakove (predvsem bast) ali štiri slamice (sak kite), večina pa je pletenih iz pet in več slamic. V knjigi so tudi vzorci, pri katerih so slamice razvrščene in povezane na drugačne načine, ponekod so tudi prešite s šivi, ki pa so bili verjetno narejeni strojno.

ZAHVALA

Za to, da sva izdelala to raziskovalno nalogo, ima zasluge več ljudi, katerim se iskreno zahvaljujema. Najprej se zahvaljujema **Saši Roškar** in **Katarini Rus Krušelj**, ki sta nama dali prve nasvete in usmeritve. Katarini Rus Krušelj se zahvaljujema tudi za literaturo o švicarskem slamnikarstvu in za posredovanje naše prošnje v Švico, da sva od tam dobili strokovno mnenje o Oberwalderjevi knjigi vzorcev kit. Zahvaljujema se **Monique Millard Helfer**, predsednici Švicarske fundacije za raziskovanje slamnikarske dediščine, ki si je vzela čas, da je vzorce natančno pregledala in o njih napisala strokovno mnenje. Hvala učiteljici **Darinki Šmit Bahčič** za prevod strokovnega mnenja v slovenski jezik. Da bi se uvedla v razvoj slamnikarstva, sta najini mentorici organizirali srečanja s poznavalci slamnikarstva pri nas. Zahvaljujema se **Milki Breznik**, **Romanu Kosu**, **Joži Košak** in **Sergeju Pajku**, da so si vzeli čas in naju poučili o vsem, kar naju je zanimalo. Hvala tudi Lizini babici **Mariji Oberwalder** za intervju, ki je dopolnil podatke o slamnikarski tovarni bratov Oberwalder. Zahvaljujema se **Francki Us**, ki naju je naučila osnov pletenja slamnatih kit. Hvala **Sabini Burkeljca** za lektorski pregled raziskovalne naloge. Na koncu se zahvaljujema tudi obema mentoricama, ki sta najino delo vse leto pozorno spremljali, naju usmerjali in nama pomagali, kadar sva potrebovala pomoč.

1 UVOD

Raziskovalna naloga, ki je pred vami, je rezultat načina njenega nastajanja. Najprej sva želela raziskati zgodovinske knjige ali dokumente iz nekdanje slamnikarske tovarne bratov Oberwalder iz Domžal. Teh nisva našla, našla pa sva zanimivo knjigo vzorcev kit, ki je postala predmet najinega raziskovanja. Zato je prvi del raziskovalne naloge predvsem zgodovinsko-etnološki, saj nisva želela zavreči dragocenega gradiva o nekdanji slamnikarski tovarni bratov Oberwalder. Ker pa meniva, da je najin najpomembnejši raziskovalni prispevek v drugem delu, ko predstavlja rezultate analize knjige vzorcev kit, raziskovalno nalogo uvrščava na predmetno področje tehnike in tehnologije.

1.1 CILJI RAZISKAVE

V raziskovalni nalogi sva želela odgovoriti na naslednja vprašanja:

- Koliko različnih kit so uporabljali v slamnikarski tovarni bratov Oberwalder?
- Kakšni so bili vzorci in debelina kit? Koliko tipov kit lahko najdemo v knjigi?
- Kakšne debeline in širine so vzorci kit? Kako vzorce delimo glede na debelino in širino kit?
- Iz kakšnega materiala in kakšne barve so bile? Katere tipe kit lahko ločimo glede na material in barvo?
- Od kod so dobivali določene vrste kit?
- Ali se vzorci kit ponavljajo?
- Zakaj se vzorci kit ne razpletejo?
- Kako se pletejo posamezni vzorci kit?

1.2 METODE DELA

Raziskovalno delo je potekalo po naslednjem zaporedju:

- seznanitev s slamnikarsko dejavnostjo v Domžalah in z gospodarskimi razmerami tistega časa,
- pregledovanje gradiva iz zapuščine Josipa Oberwalderja in oblikovanje rodoslovnega drevesa na osnovi podatkov v mengeški župnijski knjigi Status animarum,
- srečanje s slamnikarskimi strokovnjaki v Slamnikarskem muzeju v Domžalah (pogovarjala sva se s pleticami kit, z Milko Breznik in Francko Us, z Romanom Kosom, vodičem po Slamnikarskem muzeju in z Joži Košak, dolgoletno šivalko slamnikov),
- srečanje s klobučarjem Sergejem Pajkom v njegovi delavnici v Ljubljani, na Tržaški 62,
- analiza vzorcev kit glede na debelino, vzorce, material in poreklo,
- oblikovanje ugotovitev in zaključkov.

1.3 HIPOTEZE

Pred raziskovanjem sva predvidevala naslednje:

- **Koliko različnih kit so uporabljali v slamnikarski tovarni bratov Oberwalder?**

Predvidevava, da je v knjigi približno 2.500 različnih vzorcev kit (ocena na pogled).

- **Kakšni so bili vzorci in debelina kit? Koliko tipov kit najdemo v knjigi?**

Slamnate kite so bile pletene iz 4 do 19 slamic. Predvidevava, da so v knjigi kit tudi vzorci iz čipk. Predvidevava, da lahko razlikujemo naslednje tipe slamnatih kit:

- 1) slamnate kite sak ali cik-cak, pletene s 4 slamicami
- 2) navadne slamnate kite, pletene kite v 5, 7, 9 ali več slamic,
- 3) slamnate kite, pletene z vzorcem,
- 4) slamnate kite z vmesnimi barvnimi slamicami,
- 5) slamnate kite, kombinirane z drugimi materiali,
- 6) kite iz drugih materialov.

- **Kakšne širine so vzorci kit? Kako vzorce delimo glede na debelino (širino) kit?**

Predvidevava, da so kite široke od 5 mm do 5 cm. Ločimo lahko:

- 1) ozke (5 do 6 mm širine),
- 2) srednje široke (6 do 12 mm) in
- 3) široke kite (nad 12 mm).

- **Iz kakšnega materiala in kakšne barve so bile? Katere tipe kit lahko ločimo glede na material in barvo?**

Predvidevava, da je večina vzorcev kit iz slame, približno desetina pa iz bombažne preje in iz umetnih vlaken. Večinoma so vzorci slamnatih kit naravne, zlatorumene barve, nekatere pa so tudi beljene. Izjemoma so slamnate kite obarvane črno, modro in rdeče. Če bi bili boljši poznavalci, bi verjetno lahko ločili kite v naslednje tipe:

- 1) kite iz pšenične slame,
- 2) kite iz ržene slame,
- 3) kite iz oblancev (bast),
- 4) kite iz vrvi (špage) – lahko iz konoplje ali drugih materialov,
- 5) kite, kombinirane s konjsko žimo.

- **Od kod so dobivali določene vrste kit?**

Predvidevava, da so kite dobivali iz Italije, vmes so bile tudi domače kite, ter kite iz Kitajske. Glede na poreklo, od koder so slamnate kite dobivali, bi jih lahko ločili v naslednje tipe:

- 1) domače – kranjske,
- 2) kitajske,
- 3) japonske,
- 4) italijanske,
- 5) švicarske in druge.

- **Ali se vzorci kit ponavljajo?**

Knjigo kit so verjetno sestavili sami in jo stalno dopolnjevali. Meniva, da se vzorci ne ponavljajo.

- **Kako se pletejo posamezni vzorci kit?**

Predvidevava, da se bova naučila pletenja osnovnega vzorca slamnatih kit v 5 ali 7 slamic.

2 PLETENJE SLAMNATIH KIT

Ker naju zanimajo slamnate kite, sva si v Brojanovi knjigi *Slamnata sled Domžal* natančno prebrala tudi poglavje o načinu pletenja slamnatih kit. »Pletenje kit je preprosto opravilo ravnanja s slamo le na videz. Gre za skrbno, natančno in predvsem vnaprej natanko določeno zavijanje, pretikanje, podpletanje in nadpletanje slamnatih bilk, ki morajo, ko so že vdlane v kito, v njej delovati enotno, enako trdno vpete in povezane. Hkrati mora biti kita na vsej svoji dolžini enako široka, enako trdna in konsistentna v vsej dolžini enako barve, saj morajo biti slamice v njej enake suhosti in barve.«¹

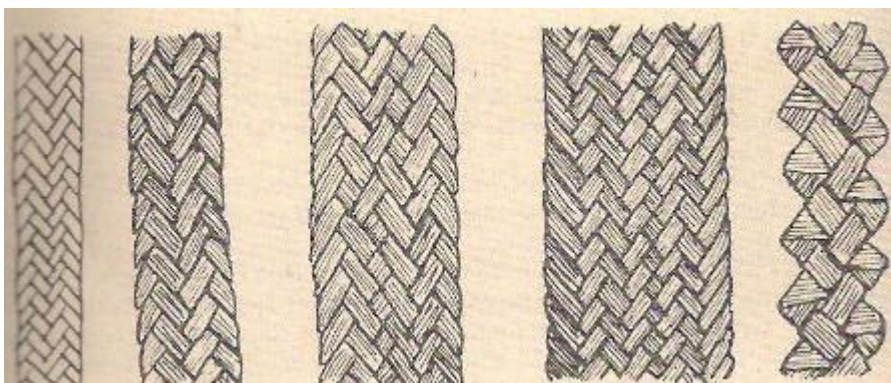
2.1 VRSTE SLAMNATIH KIT

»Obsežnejših navodil, kako plesti slamnate kite, v slovenskem izročilu kmečkih domačih opravil v glavnem ni najti, je pa mengeška avtorica Marija Jagodic v Narodnopisni podobi Mengša in okolice (avg. 1958) pletenje iz sedmero slamic pospremila s takim navodilom: »Če pleto na primer v sedem slam, vzamejo tri slame in jih na sredi prepognejo, na kar zataknejo v sredino sedmo slamo in začno plesti. Če pletejo v osem slam, jih vzamejo v štiri in spet prepognejo. V sedem slam se plete tako, da se vedno krajna bilka tiste strani, kjer so štiri slame, pretakne za prvo slamo in dene proti sredini druge strani. Pletejo pa seveda tako hitro, da jim je z očmi težko slediti.«²

¹ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 46.

² Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 46

V knjigi Matjaža Brojana *Slamnata sled Domžal* zaslediva opise za pletenje naslednjih vrst kit: kita na štiri slamice (SAK kita ali CIK-CAK kita), kita na pet slamic, kita na sedem slamic, kita na devet slamic, kita na enajst slamic, kita na trinajst slamic, kita na štirinajst slamic, kita na petnajst slamic, kita na sedemnajst slamic in kita na devetnajst slamic.

Slika: Osnovni načini pletenja slamnatih kit.³

2.2 MATERIALI V ŠVICARSKEM SLAMNIKARSTVU

Znano je, da je bilo slamnikarstvo v preteklosti razvito v več evropskih deželah, med katerimi je bila tudi Švica. Znano je, da so švicarski slamnikarji poleg slame uporabljali tudi druge materiale, na primer konjsko žimo. Natančneje nas je o tem poučil kratek zapis o zgodovini švicarskega slamnikarstva. Ker so v knjigi vzorcev tudi takšni vzorci, na kratko povzemava zgodovino švicarskega slamnikarstva s poudarkom na materialih, ki jo povzemava po knjigi Veronice Main: *Swiss Straw Work, Techniques of a Fashion Industry*, iz leta 2003.⁴

Začetki švicarskega slamnikarstva segajo zgodaj v 17. stoletje v regijo Freiamt. Najprej so uporabljali **rženo slamo**, bolj surov material, ki je bil pri roki. Slamnikarski izdelki so bili prvič predstavljeni v zapisih regionalnega samostana iz let 1643/1644. Ti kažejo, da so bile desetine včasih izplačane v obliki »Schinhute«, ki so jih naredile kmečke družine. **Shinhute** je ženski slamnik z velikimi kraji in nizko dvignjeno krono, pobarvan z žveplovo pasto, zaradi katere je bila slama bolj trdna, slamnik pa bolj trpežen. Ti slamniki, ki so jih nosile ženske za zaščito pred soncem, danes ostajajo del regionalne noše.

Leta 1786 je osem glavnih trgovcev, ki so bili prej krošnjarji gospodinjskih izdelkov, ustanovilo trgovsko združenje z imenom **Ister & Vock**. Združenje je v svoji originalni obliki obstajalo samo eno leto, vendar se je razvijalo naprej s spremenjenimi partnerstvi, nekateri pa so začeli ustanavljati lastna podjetja. Eden izmed njih, Jacob Ister, sin Malega Petra, je postal glavni pionir v bodoči švicarski slamnikarski industriji. Leta 1815 se je pojavilo ime podjetja **Jacob Ister & Co.**, ki je preživel do konca 20. stoletja.

Izdelki od 18. stoletja naprej so bili izdelani tudi iz drugih materialov, ne samo iz ržene slame. V drugih delih Evrope so pogosto uporabljali **pšenično slamo**, italijanski pletilci pa tudi **oves in trave**. **Palmové in lesene sekance** so uporabljali po celi Evropi.

V 18. stoletju so izdelovali **rezane slamnate pletenice**, vendar je moralo biti vsako slamnato steblo narezano z nožem. Ob koncu 18. stoletja ali pa mogoče na začetku 19. so izumili **cepilec slame** (razdelilec slame). Njegova uporaba je bila hitra in učinkovita, zato se je hitro razširila in revolucionarno spremenila industrijo. Za to je bila ržena slama zelo primerna, ker se deli na močne dolge dele.

³ Skica je povzeta po: <http://www.domzalec.si/kako-so-pletli-prve-slamnike> (20. 2. 2017).

⁴ Veronica Main: *Swiss Straw Work, Techniques of a Fashion Industry*, ilustrator Gillian Nott, Designed and Produced by Carey Company, High Wycombe, Main Collins Publishing, 2003. Prvo poglavje je prevedla Alja Berk, prevod pa hrani Katarina Rus Krušelj, Kulturni dom Franca Bernika Domžale.

Tkanje je bila vedno pomembna lokalna švicarska industrija in v prvi polovici 19. stoletja so bile stare statve uporabljene za tkanje tkanine, ki je poznana kot **patent**. Obstajali sta dve glavni vrsti patenta, obe pa sta imeli ovoj iz svile ali bombaža. **Konopljin patent** je imel vtok iz manilske konoplje, ki so jo v Švico prvič uvozili leta 1825. Tkanina je bila utrjena z želatino, posušena in narezana v ozke manjše dele, široke od 3 do 10 milimetrov. Te dele so uporabljali za samostojne izdelke ali skupaj s slamo.

Kolovrat za slamo iz Aargauva (Strohschnurlirali) je bil prvič omenjen leta 1840. To je bila majhna preprosta naprava, s katero so dobili **fino dvoslojno slamnato nit**, ki je bila uporabljena v skoraj vseh okrasnih izdelkih iz obdobja med 19. in 20. stoletjem.

Okoli 1830 je bila v slamnikarsko industrijo uvedena **konjska žima**. Konjski repi so bili uvoženi tudi iz Rusije in Argentine, največ pa jih je prišlo iz zahodnoevropskih držav, še posebej iz Galicije v Španiji. Daljša, kot je bila dlaka, bolj je bila draga. Kot konoplja je morala biti žima pred uporabo zavozljana skupaj, še prej pa očiščena in razmaščena. Iz nje so izdelovali čipke, v katere so vpletali slamnate in druge okraske. Zlatar in inženir August Bell pa je v štiridesetih letih 19. stoletja v Švico uvozil francoske pletilne stroje za izdelavo vezalk. Na njih je naredil **žimnate cevaste pletenice**, ki so bile primerljive s slamnimi kitami. Ker slama zaradi svoje kratke dolžine ni bila primerna za uporabo na pletilnem stroju, žima in zavozlana konoplja pa sta bili, se je začel nov razcvet. Proizvodnja pletenic iz žime se je hitro povečevala in je v šestdesetih letih 19. stoletja na 3200 napravah znašala po 360 kg žimnatih pletenic na dan.

Ustvarjanje novih vzorcev in uvajanje novosti je naredila švicarsko slamnikarsko industrijo za vodilno na svetu. Opazovali so modne trende in jih spretno prilagodili materialom svoje slamnikarske industrije. Leta 1862 so francoski trgovci na londonskem svetovnem sejmu razstavljali bombažni lepilni trak, kar so švicarski izdelovalci izkoristili za nov izdelek. Bombaž je bilo mogoče barvati po zadnji modi in pobeliti do perfekcije, kar je bila pomembna prednost pred slamo in konopljo, pri katerih niso mogli doseči popolne beline. Švicarski proizvajalec iz Seetala, Hegnauer, je naredil **bombažni lame**, pletenino s tkanimi zlatimi ali srebrnimi nitmi. V vaseh Seetala je bilo med leti 1875 in 1879 narejenih milijon šternic tega bombažnega traku, vsaka je merila po 55 metrov. Z razcvetom industrije v 19. stoletju je **Wohlen** prešel iz revne kmetijske skupnosti v uspešno in bogato mesto s tovarnami, z velikimi, razkošnimi domovi, ki so bili obkroženi z lepo urejenimi vrtovi in polji.

V začetku sedemdesetih let 19. stoletja je prišla **konkurenca slamnatih kit in cenejših slamnikov s Kitajske**, do devetdesetih let 19. stoletja so jim sledili tudi **Japonci**. Nekatera švicarska podjetja so tedaj uspevala z beljenjem in barvanjem uvoženih slamnatih kit, ki so jih potem izvažali v druge slamnikarske centre po Evropi. V tem obdobju je bilo v industrijo vpeljanih veliko novih materialov, kot konoplja in bombaž oziroma bombažni lame. Eden izmed novih materialov je bil **rami ali kitajska kopriva**. Koprivina vlakna so bila kratka in fina, lahko so bila barvana in beljena istočasno, pri čemer se je ustvaril novi senčnati učinek. Rami je bil narezan na katerokoli širino in je bil eden izmed trakov, ki so se lahko pletli tako ročno kot strojno. Vključili so ga v veliko izdelkov iz prve polovice 20. stoletja.

V devetdesetih letih 19. stoletja so bili popularni še drugi materiali, kot je **čip, tanki leseni oblanci iz vrbe in bast**, splošen izraz v slamnikarski industriji, ki je vključeval veliko vrst palm in včasih čipa. Sredi tega desetletja je bil predstavljen **kubanski bast**, ki je bil obdelan s potopitvijo v kislo raztopino, ki je raztopila mehko tkivo, ostala je le vlaknasta struktura. Njegov izgled je bil čipkast, lahkoten in relativno drag. Pogosto so uporabljali tudi konopljin vlakna, iz katerih so strojno izdelovali pletenice. Te so imele to pomanjkljivost, da so bile brez leska.

Proti koncu 19. stoletja je **razvoj viskoze, sintetičnega vlakna, narejenega iz celuloze**, prinesel velik vpliv v tekstilno industrijo po vsem svetu. Iztiskana vlakna so bila

lahko neskončne dolžine, zato so bila idealna za strojno proizvodnjo. Wohlen je prešel v novo fazo izdelovanja pletenic, začenši s **krinolom** (umetno žimo), **visko** (umetno slamo), **pontovo** (umetnim bastom), **rajono** (umetno svilo) in novimi proizvodi, ki so vključevali celofan. Tega je izumil švicarski inženir dr. Jacques Edwin Brandenberger, ki je deloval v Parizu. V Wohlenu je Johann Rudolf Ister (1885–1943) hitro opazil njegov potencial. Celofan, narezan v zelo ozke trakove, je bilo mogoče strojno naviti okrog zavozlanih konopljinih vlaken, ta pa so tako postala fina, okrogla in sijoča. Take niti so bile strojno narejene v pletenice, ki se jim je reklo **pedalina** in so bile prvič izdelane leta 1921.

S povečano uporabo sintetike in vzponom strojne izdelave v prvi polovici 20. stoletja je uporaba naravne slame upadla. Slamnate kite in okraski oziroma vse oblike ročno izdelanih slamnatih izdelkov niso bili več iskani, zaradi poceni uvoženih izdelkov iz Daljnega vzhoda pa je bila stara obrt obsojena na propad. Poleg tega ženske za lep izgled niso potrebovale več lepega klobuka, ampak lepo pričesko. V sedemdesetih letih 20. stoletja so tako prenehala obratovati vsa nekdanja slamnikarska podjetja, zadnje med njimi je bilo podjetje Jacob Ister & Co. leta 1991. Veliko nekdanjih, čudovito izdelanih izdelkov nekdanj cvetoče švicarske slamnikarske industrije danes hrani Freiamter Stroh muzej v Wohlenu.⁵

3 SLAMNIKARSKE TOVARNE NA DOMŽALSKEM

3.1 NASTANEK SLAMNIKARSKIH TOVARN V DOMŽALAH

»V sredini 19. stoletja so se na območju Domžal naselili **prvi Tirolci** – pogosto so bili to bratje ali oče in sinovi: Melittzer, Kleinlercher in Oberwalder. **Pavel Melittzer** je okoli leta 1850 v Študi kupil delavnico Petra Koniča, v njej delal še nekaj let in leta 1857 na njenem mestu postavil prvo tovarno na Domžalskem. Pomemben mejnik pri širjenju slamnikarske industrije je bila nova **državna meja leta 1866**, ko je Avstrija v vojni z Italijo izgubila Benečijo. V ustaljeno trgovanje je prinesla nove carinske dajatve. Zato je **Tirolec Peter Ladstätter** iz Marostike v Benečiji preselil svojo slamnikarsko delavnico v Domžale ter s seboj je pripeljal šivalne stroje, preše in drugo opremo ter izurjene šivalke. S Tirolske so prišli še Jakob Oberwalder, Peter Feldner, bratje Kurzthaler in drugi ter iz Sudetov Franc Harack, Rudolf Mayer in Janez Riedel.«⁶

3.2 HITRA RAST SLAMNIKARSKIH TOVARN NA DOMŽALSKEM

»Hitra rast slamnikarskih tirolskih tovarn v Domžalah je vidna tudi iz podatka, da je bilo leta 1880 v šestih tovarnah zaposlenih okrog 400 delavcev in delavk, pred prvo svetovno vojno pa že okrog 1000. V letu 1902 je bilo na domžalskem in mengeškem območju že **25 slamnikarskih tovarn in obrtnih delavnic**. /.../ Tirolci, ki so v razmeroma kratkem času postavili v Domžalah sodobne slamnikarske tovarne, so že v 80. letih 19. stoletja začeli s svojimi sorodniki ustanavljati podružnične slamnikarske tovarne v nekaterih evropskih mestih, npr. na Dunaju, v Pragi, Budimpešti, Lwovu, Bratislavi, Brnu, Gradcu, Linzu, Bukarešti, Kronstadtu, Welsu in v Firencah. /.../ Tirolci so v kratkem času odločilno posegli v javno življenje v Domžalah. Že leta 1890 so dobili nemško šolo. /.../ V tovarnah so tujci poskušali čim več iztisniti iz naših ljudi. Nezadovoljstvo naših ljudi nad tujci se je stopnjevalo. Do odkritih spopadov pa je prišlo, kadar so Tirolci pripravili kakšno svojo manifestacijo. Vse slabše gospodarske razmere v slamnikarski industriji in težnje tujih delodajalcev, da bi iz naših ljudi iztisnili čimveč ter nato še splošna gospodarska kriza pa se kažejo tudi v stavkah slamnikarskih delavcev in delavk.«⁷

⁵ Veronica Main: *Swiss Straw Work, Techniques of a Fashion Industry*, illustrator Gillian Nott, Designed and Produced by Carey Company, High Wycombe, Main Collins Publishing, 2003.

⁶ Študijski krožek Slamnikarstvo, delovno gradivo, november 2011, 4. sklop.

⁷ Boris Miklavčič, Matej Urbanc: *Zgodovina slamnikarstva v Domžalah in okolici ter njegov ekonomski vpliv*, Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 2006, str. 10.

3.3 PROPAD SLAMNIKARSKIH TOVARN NA DOMŽALSKEM

»Z začetkom prve svetovne vojne je bilo konec »zlate dobe domžalskega slamnikarstva«. Prodaja slamnikov se je krčila, krčiti se je morala tudi proizvodnja in nekatere tovarne so povsem ustavili. V zimski sezoni 1917–1918 so v Domžalah obratovale samo štiri tovarne. /.../ Po razpadu Avstrije so se razmere v slamnikarski dejavnosti še naprej slabšale, zlasti za velika tirolska podjetja. Oblast jugoslovanske države je tuja podjetja nacionalizirala. Kreditov, ki so jih najeli za razširitev svojih tovarn, med vojno niso mogli odplačevati. Na zmanjšanje proizvodnje so zlasti vplivale visoke carine na uvožene surovine in izvoz izdelkov. V juliju 1919 je bila nad tirolskimi podjetji v Domžalah uvedena prisilna uprava. Tako, kakor majhna slovenska slamnikarska podjetja, so tudi tirolska začela drugo za drugim propadati. Leta 1925 je na širšem domžalskem območju delovalo le še sedem slamnikarskih tovarn in 12 obrtnih delavnic. Spričo propadanja slamnikarske industrije je veliko ljudi ostalo brez dela, zato jih je veliko odšlo v Ameriko.«⁸

»Ni dvoma, da imajo gospodarske razmere ob vsakem času velik splošen in krajevni vpliv. Prav v tem oziru so pa Domžale v razdobju 1923–1939 doživele spremembe, kakor morda noben drug kraj v Sloveniji in morda tudi ne v vsej državi. Propadla je svetovno znana domžalska slamnikarska veleindustrija, propadla je cela vrsta domačih trgovskih podjetij, silna denarna kriza je hudo zadela tako rekoč vse prebivalce, zavladal je rubežen, oglasil se je boben, in precej uglednih in spoštovanih hiš je prisiljenim potom prešlo v druge roke.«⁹

4 SLAMNIKARSKA TOVARNA BRATOV OBERWALDER V DOMŽALAH

Lastnik Povževe kmetije, kjer sta bila kasneje Oberwalderjevo posestvo in kmetija, je bil Primož Povž. Njegove inčialke so še danes vklesane v portal vhodnih vrat. Ker Primož Povž ni imel svojih otrok, je po njegovi smrti kmetijo podedovala njegova nečakinja Marija Hribar. Ta se je kasneje poročila z Josipom Oberwalderjem, Tirolcem, ki je bil rojen v Sv. Jakobu v Defereggnu in se je v Domžale priselil iz ekonomskih razlogov.¹⁰

4.1 NASTANEK SLAMNIKARSKE TOVARNE BRATOV OBERWALDER

Ko je Josip Oberwalder leta 1881 dopolnil 32 let, se je poročil z domačinko Marijo Hribar iz Zgornjih Domžal št. 30. V Povževi hiši je leto dni po poroki, torej leta **1882**, ustanovil slamnikarsko tovarno »Bratje Oberwalder«. Poleg njega so bili v firmi vsaj še trije družabniki in sicer njegovi bratje: Thomas, Peter in Johan. Za prodajo slamnikov je zlasti skrbel Thomas Oberwalder, ki je bil povezan tudi z drugo domžalsko slamnikarsko firmo »Bratje Kurzthaler«, v kateri se je izučil za slamnikarskega mojstra. »Peter je imel trgovino v Wiener Newstadtu, Johan pa v Welsu.«¹¹

⁸ Boris Miklavčič, Matej Urbanc: Zgodovina slamnikarstva v Domžalah in okolici ter njegov ekonomski vpliv, Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 2006, str. 10.

⁹ Franc Bernik: Zgodovina Fare Domžale, druga knjiga, Groblje: Misijonska tiskarna, 1939, poglavje Gospodarske spremembe, str. 23 do 33.

¹⁰ Matjaž Brojan: Slamnata sled Domžal, 2012, str. 186.

¹¹ Matjaž Brojan, Slamnata sled Domžal, 2012, str. 187.

Slika: Glava računa slamnikarske in klobučarske tovarne Bratje Oberwalder, tovarna v Domžalah pri Ljubljani, račun v svoji zbirki hrani Slamnikarski muzej Domžale.

»Firma, ki jo je zastavil Josip Oberwalder, pa se ni financirala, kot bi lahko mislili, s tirolskim denarjem, pač pa s kapitalom neveste – domačinke Marije Hribar. Omenjena je namreč imela, ko se je poročila z Jospipom Oberwalderjom, 20.000 kron premoženja v zlatu. Del sredstev za postavitev slamnikarske proizvodnje pa je Josip dobil tudi kot izplačani delež ob izstopu iz tovarne Bratje Kurzthaler, kjer je bil družabnik od leta **1869**. Pri vzpostavitvi proizvodnje je Josipu še največ pomagal brat Thomas, ki je bil zraven pri vseh investicijskih posegih. Kot neuradni družabnik firme Bratje Oberwalder se je v firmo seveda vključila tudi Josipova žena Marija, rojena Hribar, z glavnim investicijskim vložkom v nastajajočo tovarno. V letu **1882** so najprej zgradili prvi del tovarne ter domačijo obnovili. Pa niso vlagali le v domžalsko tovarno, v njeno povečanje in posodabljanje, pač pa so ob tem prispevali tudi za poslovno-trgovsko stavbo na Dunaju.«¹²

Slika: Polževa tovarna, kasneje slamnikarska tovarna bratov Oberwalder.¹³

Tovarna je dosegla svoj vrhunec v začetku 20. stoletja, do leta **1907**. »Brata Josip in Thomas sta se lepo naučila slovenščine, Marija Hribar pa nemščine. Brez stika z evropskimi trendi in brez povezav pa firma nikakor ne bi dosegla takih uspehov, kot jih je. V zaslužek so zato nenehno investirali nazaj v proizvodnjo, njeno povečevanje in posodabljanje. Modernizacija, povečevanje zmogljivosti in trgovske mreže so bile stalnice firme Bratje Oberwalder. Ob razcvetu firme, okrog leta 1900, pa so na pobudo Thomasa Oberwalderja za razsvetljavo domžalske tovarne postavili acetilensko plinsko postajo in napeljali vse instalacije zanjo. Tovarna je delo nadaljevala tudi po prvi svetovni vojni. Leta **1921** je bilo v njej zaposlenih **6 delavcev in 12 delavk**, ki so izdelali samo **18.000 slamnikov** za potrebe države. Pri tem so mesečno potrebovali **3.000 domačih kit**, nekaj iz Švice in Italije, trakove, 800 tekočih metrov za opremo slamnikov pa so vozili iz Nemčije. Energetsko so se oskrbovali s premogom. /.../ Domala vse tirolske slamnikarske tovarne so propadle zaradi dolgov do Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo iz Ljubljane. To pa se s firmo »Bratje Oberwalder« ni zgodilo, je pa potek nacionalizacije sorodnike prisilil, da so začeli deliti oz. razmejevati skupno lastništvo. Prišlo je do hudih medsebojnih sporov, tožb in sodnih stroškov, ki so nastali zaradi več pravnih pred sodiščem, celo do rubeža in ustavitve

¹² Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 188.

¹³ Saša Roškar, Igor Kuzmič: *Mesto Domžale, sprehod skozi prostor in čas*, Domžale, Občina Domžale, 2006.

obratovanja v Domžalah. Premoženje so razdelili na tri dele: prvi del, 10.000 zlatih kron, so namenili za gradnjo Povžove (op. Oberwalderjeve) koč na Grossglocknerju (Oberwalderhutte), na 2974 m visokem Velikem Gradišču; drugi del, tudi 10.000 zlatih kron, so namenili za vzdrževanje koč v naslednjih letih, tretji del pa so namenili za gradnjo gospodarskega poslopja in dela poslovne stavbe pri Povževih v Domžalah.«¹⁴

»Ker je bilo slamnikarstvo izrazito sezonske narave (zaslužek je ponujalo le v zimskem in spomladanskem času), so si morali ljudje za ostanek leta najti drug zaslužek. Našli so ga v gradbeništvu, predvsem pa v kmetijstvu. /.../ Tako sta bili tudi obe novo zgrajeni Oberwalderjevi stavbi ob današnji cesti M. Tomca zgrajeni tako, da sta lahko funkcionalno služili tako za slamnikarske potrebe kot za kmetijsko rabo. Tudi oba brata Oberwalder, Josip in Thomas, sta se držala omenjene dvojne usmeritve – kmetijstva in slamnikarstva, pri tem pa sta se zavedala tudi svoje naravovarstvene, gospodarske in trajnostne vloge za obstoj Domžalcev v Domžalah. Okrepila sta tudi čebelarstvo. Iz doma pridelanega žita sta poskrbela za moko. Tako sta lahko s prodajo moke, medu in delno še s slamniki zagotovila celo podporo partizanskemu gibanju med leti 1941–1945.«¹⁵

»V slamnikarstvo usmerjena družba "Bratje Oberwalder" je **3. decembra 1932** prenehala obratovati, saj je bila **v likvidaciji**. /.../ Kot zadnje tirolsko podjetje v Domžalah je bila firma "Bratje Oberwalder" likvidirana in izbrisana iz registra šele **20. novembra 1931**. / Treba pa je povedati, da je bila firma prva žrtev nemškega nacističnega okupatorja v Domžalah. /.../ Z novim položajem, nacionalizacijo in ukinitvijo vsega, kar je bilo zasebno, je dokončno ugasnila tudi Povževa tovarna slamnikov. Tako je za njo ostal le obsežen spomin, ki ga je z mnogimi spoštljivimi zapisi o svojih prednikih ohranil univ. dipl. ing. Jože Oberwalder.«¹⁶

»Tomaž Oberwalder (5. 5. 1858 – 3. 3. 1906) je bil soustanovitelj domžalske slamnikarske tovarne "Bratje Oberwalder" leta 1882 in poleg brata Josipa njen glavni organizator. V Domžalah je bil tudi vodja celotnega gospodarskega življenja (vključno s kmetijstvom).«¹⁷

»Josip Oberwalder je ded Jožega **Jožeta Oberwalderja**, strojnega inženirja, v Domžalah gotovo največjega strokovnjaka o prisotnosti Tirolcev na Domžalskem.«¹⁸ Jože Oberwalder, ki je umrl leta 2013, pa je bil ded avtorice te raziskovalne naloge, Lize Oberwalder Zupanc.

4.2 MATERIALNA DEDIŠČINA IZ NEKDANJE SLAMNIKARSKE TOVARNE

»BRATJE OBERWALDER«

Ga. Katarina Rus Krušelj, kustosinja v Kulturnem domu Franca Bernika Domžale, nam je na našo prošnjo posredovala podatke o predmetih iz slamnikarske tovarne Bratje Oberwalder v njihovem arhivu. Predmeti so bili popisani 15. 3. 2012, dediči pa so jih Slamnikarskemu muzeju posodili.

	Fotografija	Ime predmeta in inventarna številka	Posebnosti / opombe
1.		kite, sveženj povezanih kit iz naravne slame, 30 kosov, širina kite 0,7 cm	zataknen listič (»lis 7 mm mat 30 stk«)

¹⁴ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 188-189

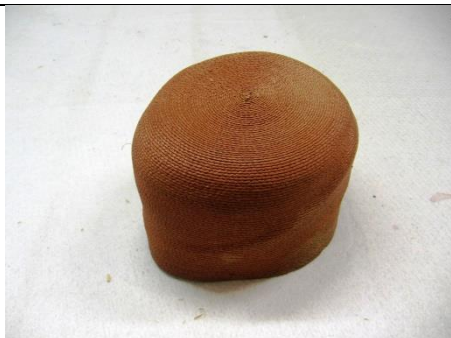
¹⁵ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 189.

¹⁶ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 189–190.

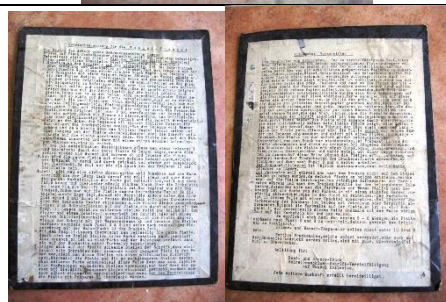
¹⁷ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 190.

¹⁸ Matjaž Brojan, *Slamnata sled Domžal*, 2012, str. 186.

	<i>Fotografija</i>	<i>Ime predmeta in inventarna številka</i>	<i>Posebnosti / opombe</i>
2.		tulec, iz mat slame, pr. 34 cm	
3.		svitek kite, naravna barva mat, zelo tanka, širina kite 0,3 cm	
4.		svitek kite, naravna barva glos, zelo tanka, širina kite 0,4 cm	

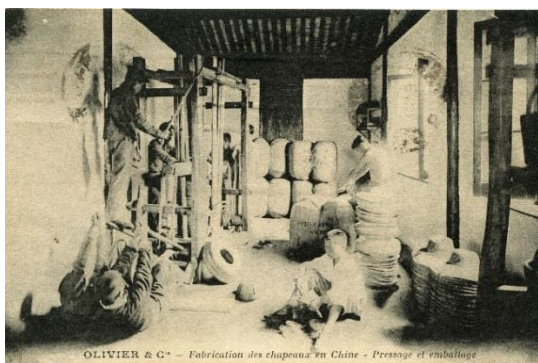
	<i>Fotografija</i>	<i>Ime predmeta in inventarna številka</i>	<i>Posebnosti / opombe</i>
5.		ženski slamnik, dolžina 22 cm, širina 16 cm, višina 12 cm	rjavordeče barve, notri etiketa z oznakami, naravna kita
6.		ženski slamnik, dolžina 23 cm, širina 24 cm, višina 19 cm	rjave barve, kita iz oblancev, zunaj oznaka b. o.
7.		ženski klobuk, pr. 20 cm, višina 16 cm	umetna kita, dvojen: zgoraj zelen, spodaj črn, notri etiketa z oznakami
8.		ženski slamnik, dolžina 35 cm, širina 42 cm, višina 10 cm	črn, modni, kita naravna 4mm, notri oznaka b. o.
9.		moški slamnik, št. 56, višina 15 cm	siv, črn okrasni trak, notri rjav znojilni trak, etiketa: form. 278, gefl. t5/6, grosse 56

	<i>Fotografija</i>	<i>Ime predmeta in inventarna številka</i>	<i>Posebnosti / opombe</i>
10.		ženski slamnik, višina 15 cm, pr. 31 cm	roza barve, verjetno bast
11.		ženski slamnik, višina 15 cm, pr. 31	črne barve, verjetno bast
12.		ženski slamnik, višina 10 cm, pr. 35,5	črne barve, z vdelano okrasno kito na krajcih - bast. verjetno prava kita, barvana črno
13.		ženski klobuk, dolžina 28 cm, širina 25 cm, višina 15 cm	črno rjavkaste barve, zelo tanka kita, verjetno umetna
14.		ženski klobuk, višina 13 cm, pr. 25 cm	črne barve, kita verjetno umetna, zelo tanka

	Fotografija	Ime predmeta in inventarna številka	Posebnosti / opombe
15.		račun	brez letnice, v nemškem jeziku
16.		katalog vzorcev kit	v slabem stanju.
17.		vzorci kit, 5 kos	
18.		navodilo za uporabo stiskalnice wenzel	povečan a4 format, v nemškem jeziku
19.		navodilo za šivalni stroj asema b	v nemščini

	Fotografija	Ime predmeta in inventarna številka	Posebnosti / opombe
20.		navodilo za šivalni stroj alfa	v slovenščini
21.		navodilo za šivalni stroj anita b	v nemščini
22.		navodilo za šivalni stroj anita dsf	v nemščini
23.		navodilo za uporabo šivalnega stroja z motorjem	v nemščini

Kakor vidimo, so Oberwalderjevi dediči Slamnikarskemu muzeju posodili 23 različnih predmetov. Med njimi so kite, vzorci kit, tulci za slamnike, veliko slamnikov različnih oblik in barv ter več navodil za stroje, ki so jih uporabljali. Kustosinja Slamnikarskega muzeja nam je poslala tudi razglednico, naslovljeno na naslov tovarne bratov Oberwalder, ki so jo prejeli iz Pariza.

Slika: Razglednica kitajske tovarne klobukov podjetja Oliver & Co. iz Pariza, stiskanje in pakiranje slamnikov (arhiv Slamnikarskega muzeja Domžale).

4.3 DRUŽINA JOSIPA OBERWALDERJA V STATUS ANIMARUMU

V mengeški župnijski knjigi Status animarum¹⁹ sva na strani za Zgornje Domžale 30 našla naslednji zapis:

		JOSEPH OBERWALDER St. Jakob, Deferegggen r. 28. 9. 1849 p. 22. 8. 1881 u. 2. 2. 1929	MARIA HRIBAR Zg. Domžale. 30 r. 7. 9. 1859 p. 22. 8. 1881 u. 8. 4. 1907		
JOSEPH (Josip) sin r. 1. 7. 1882 p. 1922 cop. e. Cerar (e Stob 50), ca 4/4 20-9 na Količevem strelj na Ant. Jereb u. 30. 10. 1940	MARIA (Marija) hči r. 2. 2. 1884 p. 1903 cop. Viena: E. Marx Grösamer	JOSEPHA (Jožefa) hči r. 22. 11. 1885	THOMAS (Tomaž) sin r. 22. 2. 1888 u. 27.5. 1891	TERESIA (Terezija) hči r. 6. 12. 1889 u. 27. 4. 1950	CHRYSANT-US (Krizant) sin r. 28. 3. 1891
THOMAS (Tomaž) sin r. 23. 10. 1892	ANNA (Ana) hči r. 25. 2. 1894	EMMA (Ema) hči r. 14. 9. 1895	JOANES (Janez) sin r. 11. 11. 1896	MAGDALENA (Magdalena) hči r. 20. 10. 1898 1910 v šolo h Gospe Sveti	PETRUS (Peter) sin r. 17. 10. 1900 Deserteur 1923 es Negotin čez Donavo
PHILOMENA (Filomena) hči r. 24. 4. 1904 p. 1923 cop. e. Tratnik es Idria					MIHAEL HRIBAR fr. mf. Coel loco r. 3. 10. 1861 1903 fur: (krave) – obsojen na 7 let

Iz podatkov v Status animarumu ugotavljava, da se je Josip Oberwalder rodil 28. 9. 1849 v St. Jakobu v Defereggnu. 22. 8. 1881 se je poročil z domačinko Marijo Hribar, ko je bil star 32 let, njegova žena pa je bila deset let mlajša od njega. Imela sta 13 otrok, od katerih eden ni preživel otroške dobe. Oče Josip Oberwalder je umrl 2. 2. 1929, star 80 let. Njegova žena Marija pa je umrla že 22 let prej, 8. 4. 1907, stara 48 let. Slamnikarsko tradicijo je nadaljeval Josipov najstarejši sin Josip, ki se je rodil 1. 7. 1882. Poročil se je leta 1922, star 40 let. Sedem let kasneje mu je umrl oče, sam pa je umrl 30. 10. 1940, star 58 let.

Za slamnikarstvo bratov Oberwalder je bil še posebej pomemben Josipov brat Tomaž (Thomas), ki se je rodil 5. 5. 1858 in umrl v snežnem plazju pod Grossglocknerjem 3. 3. 1906.²⁰

4.4 POGOVOR Z MARIJO OBERWALDER

MARIJA OBERWALDER

Starost: 84 let

Bivališče: Domžale, Šumberška ulica 31

Pogovor s svojo babico je opravila Liza Oberwalder Zupanc, 3. decembra 2016 in 4. januarja 2017 na njenem domu v Domžalah, na Šumberški ulici 31.²¹

¹⁹ Status animarum, Zgornje Domžale 30, Župnija Mengeš (ogled omogočil mengeški duhovnik g. Štefan Babič, 12. 11. 2015).

²⁰ Matjaž Brojan, Slamnata sled Domžal, 2012, str. 190.

²¹ Opomba lektorice: intervjuji/pogovori v raziskovalni nalogi so večinoma ohranjeni v prvotni obliki, lektorica je posegla v besedilo le, kjer je bilo nujno.

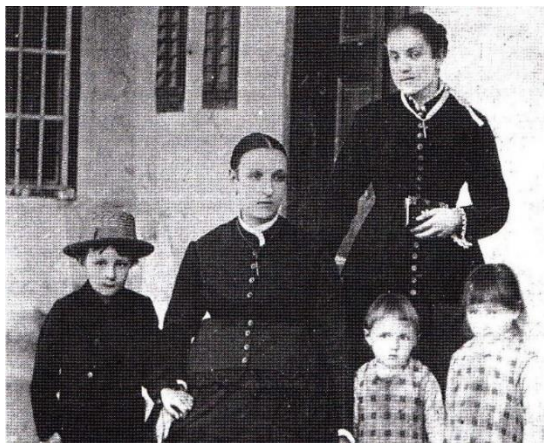
Slika: Slamnikarska tovarna bratov Oberwalder (arhiv Marije Oberwalder).

Prvi pogovor z dne 3. 12. 2016

»Domžale so veljale za industrijski kraj. V njih je bilo več tovarn, v katerih so bili zaposleni domačini ter prebivalci iz bližnje in daljne okolice. V prvih tovarnah pri nas so izdelovali slamnike. Ustanavljali so jih večinoma mojstri iz Avstrije, ki se je tedaj skupaj s Slovenijo, delom Hrvaške in Bosno in Hercegovino imenovala Avstro–Ogrska. Med največjimi izdelovalci slamnikov je bila tovarna, ki se je nazadnje imenovala Univerzale. Ulica, kjer je stala ta tovarna in manjša tovarna Josepha Oberwalderja, se je imenovala Industrijska ulica. Danes se v spomin na omenjeni tovarni imenuje Slamnikarska cesta.

Josip Oberwalder je tovarno zgradil v drugi polovici 19. stoletja, ko je prišel v Domžale kot slamnikar z vzhodne Tirolske in sicer iz kraja St. Jacob v dolini Defereggental. Pot s trebuhom za kruhom ga je pripeljala do zaposlitve. Poročil se je s Slovenko, z domačinko Marijo Hribar. Ta je bila lastnica velike kmetije, ki jo je podedovala po svojem stricu, ki ni imel svojih otrok. Zapustil ji je tudi veliko denarja.

V novozgrajeni tovarni so šivale domačinke, zlasti pozimi, v času, ko na njihovih kmetijah ni bilo veliko dela. Izdelovali so moške in ženske slamnike. Takrat so ženske v toplem času vse po vrsti ob nedeljah in praznikih nosile slamnike. Svoje izdelke so po železnici pošiljali tudi na Dunaj in v Budimpešto. Posel je dobro cvetel, dokler ni po prvi svetovni vojni, leta 1918, Avstro–Ogrska razpadla. Kot po navadi po velikih vojnah je tudi zdaj nastopila gospodarska kriza. Ljudje si niso mogli več privoščiti slamnikov. Mnogi so se izseljevali v Ameriko, v francoske rudnike in drugam. Pri Oberwalderjevih se je oče Joseph, zdaj že dolga leta vdovec (od 1907), še trudil z izdelovanjem slamnikov. Po njegovi smrti leta 1929 pa je (edini od njegovih odraslih otrok) tovarno prevzel Josip Oberwalder.«

Slika: Marija Hribar, poročena Oberwalder, z otroki in sestro (M. Brojan, 2012, str. 186).

Slika: Josip Oberwalder z odraslimi otroki (arhiv Marije Oberwalder).

Nadaljevanje pogovora z dne 4. 1. 2017

- **Kdo je prevzel tovarno potem, ko je Josip Oberwalder st. umrl? Kako je prehajalo lastništvo tovarne po njegovi smrti in kako je bilo s proizvodnjo?**

Po očetovi smrti je posestvo in tovarno podedoval njegov najstarejši sin Josip Oberwalder, kot je bila navada na Tirolskem. Po njegovi smrti je bila upraviteljica vsega tega njegova žena Helena, rojena Cerar. Nič več niso proizvajali slamnikov za boljše »prilike« (za v cerkev, za sprehod ...). Že Josip je zelo slabo upravljal tovarno, kljub temu, da je končal ekonomsko fakulteto v Berlinu. (Videla sem njegovo diplomu, tako, da je to zagotovo res.) Helena se ni več ukvarjala s proizvodnjo. Pravzaprav je edini slamnikar iz te družine ostal eden od starejših otrok, Krizant. **Krizant** je delal samo slamnike za na polje in jih nosil prodajat tudi po naših južnih krajih, Avstro–Ogrske že dolgo ni bilo več. Tudi če bi še izdelovali take slamnike, kot so jih prej, jih ne bi imeli kam izvažati. Prej so jih izvažali v Budimpešto in na Dunaj, kjer so imele sestre Josipa Oberwalderja ogromno trgovino s slamniki na Mariahilfer straße, ki je glavna prometna oziroma trgovska ulica na Dunaju.

Slika: Povževo znamenje, ki so ga leta 1930 odstranili zaradi širitve ceste, po osamosvojitvi pa spet postavili (arhiv Marije Oberwalder).

Slika: Josip Oberwalder z delom družine in gospodinjo (arhiv Marije Oberwalder).

- **Od kod so dobivali določene vrste kit? Kakšne vrste kit so uporabljali za posamezne vrste slamnikov?**

Za boljše slamnike, zlasti za ženske, so uvažali najtanjše kite iz Japonske in drugod.

- **Kakšne vrste slamnikov so izdelovali?**

Izdelovali so predvsem ženske in moške slamnike, ki so jih ljudje nosili tudi ob boljših priložnostih. Rekli so, da so bili takrat časi, ko je vsaka služkinja nosila slamnik (ko je šla v cerkev, na ogled kakšne igre itd.). Ženske na kmetijah so ob takih prilikah nosile rute, zavezane pod brado. Ženska v tistih časih ni bila urejena, če ni imela kakršnega koli pokrivala. Torej je bilo povpraševanja veliko in je bilo slamnike lahko prodati. V Domžalah so Oberwalderji izdelali malo slamnikov, kljub temu pa so jih izvažali v Budimpešto in na Dunaj. V času Avstro–Ogrske je bila to ena država, ni bilo meja. Tako je bilo zlasti v obdobju, ko je bil prvi lastnik, ki je bil najbolj aktiven.

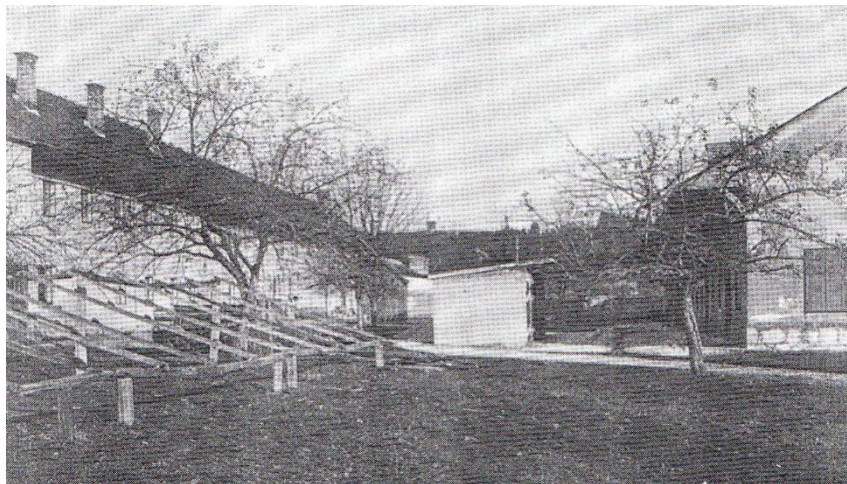
Državne meje pa so nastale po koncu prve svetovne vojne leta 1918. Izvoz na Madžarsko in v Avstrijo ni bil več mogoč, tudi če bi proizvodnja bila takšna, kot je bila na začetku. Proizvodnja slamnikov je zato upadla. O Krizantu sem povedala, da je izdeloval poljske slamnike in jih skušal prodati po državah takratne Kraljevine Jugoslavije, kamor so spadale tudi Hrvaška, Srbija in Bosna. Tam so ljudje veliko delali na polju in slamniki so jih ščitili pred soncem. Mestnih in mašnih slamnikov potem niso izdelovali nikoli več, nihče več jih ni izdeloval.

- **Kje so imeli svoje trgovine?**

Takrat, ko je bila še proizvodnja, vem jaz za Budimpešto in za Dunaj. Trgovine niso bile last Josipa Oberwalderja, ampak so trgovino s slamniki imele hčere njegovega brata. One so potem prodajale slamnike poleg številnih drugih stvari. V ogromni hiši, podobni naši Nami pred pošto v Ljubljani, so imele so tudi trgovino z umetninami. To hišo so podedovale po stricu Thomasu Oberwalderju, bratu Josepha Oberwalderja. Stric Thomas je bil industrialec na Dunaju. Ker v svojem zakonu ni imel otrok, je bil zelo navezan na številne otroke Josepha Oberwalderja, kjer je od 13-ih ostalo 12 živih, odraslih.

- **Kako so slamnike skladiščili?**

Oče Josip Oberwalder je slamnike skladiščil v magazinu ali skladišču. Ta stavba je v enem delu zelo visoka, v drugem pa nizka. V nižjem delu je bila proizvodnja, v višjem pa skladišče. Na vzhodni strani stavbe, kjer je vhod iz Slamnikarske ceste, so bile stopnice. V prostoru je bilo deset lesenih pregrad, na katerih so se sušili slamniki.

Slika: Povževa slamnikarska tovarna s pripravami za sušenje slamnikov in prostorom za žveplanje kit (M. Brojan, 2012, str. 188).

- **Kako so jih pripravljali za transport?**

Slamniki se niso smeli zmečkati, zato so z njimi delali zelo previdno. Zložili so jih v velike lesene zaboje ali še bolje skrinje, ki so se zaklepale. V njih so bili lepo zloženi slamniki. Zaboje so naložili na voz in jih z dvema konjema odpeljali do železniške postaje.

- **Najlepša hvala za odgovore.**

5 SREČANJA S POZNAVALCI SLAMNIKARSTVA PRI NAS

Da bi pridobila znanje o slamnikarski tradiciji na našem območju, sta se najini mentorici domenili za srečanje z nekaterimi poznavalci slamnikarske zgodovine.

5.1 SREČANJE Z MILKO BREZNIK, FRANCKO US IN ROMANOM KOSOM V SLAMNIKARSKEM MUZEJU

V sredo, 4. januarja 2017, smo se skupaj z najinima mentoricama srečali z Milko Breznik in Francko Us, ki pleteta slamnate kite, z Romanom Kosom, ki je vodič po Slamnikarskem muzeju v Domžalah in z Joži Košak, ki je šivalka slamnikov.

OSNOVNI PODATKI O SOGOVORNIKIH

FRANCKA US

Starost: 66 let,

Bivališče: Domžale, Trubarjeva ulica; doma z Libeliške Gore pri Libeličah, na slovensko–avstrijski meji, priseljena v Domžale

MILKA BREZNIK

Starost: 68 let

Bivališče: Blagovica, Črni graben

ROMAN KOS

Bivališče: Domžale, Študa

Opomba: V Slamnikarskem muzeju Domžale je zaposlen kot vodič po stalni razstavi 300 let slamnikarstva na Domžalskem.

- **Kje ste se naučili pletenja slamnatih kit?**

Francka Us: Doma, na Libeliški Gori nismo pletli slamnatih kit. Pletenja sem se naučila tukaj, v Domžalah. Mož, ki je bil doma iz Lipe pri Gabrovnici nad Blagovico, pa zna plesti še iz mladosti.

Milka Breznik: Kite sem pletla že doma, ko sem bila stara šest let. Potem jih 60 let nisem pletla, dokler jih nisem tukaj, v Slamnikarskem muzeju, spet začela plesti, da smo pokazali obiskovalcem način pletenja. Kite so v času moje mladosti pletli pri nas, v Črnem grabnu, pa v Moravški dolini in okrog Domžal vse do Mengša, v Ihanu in drugje. Moj mož je doma iz Korena nad Krašnjo, tudi pri njih so doma pletli kite, tako da jih zna plesti tudi on. Kot otroci smo pletli kite tako fantje kot dekleta. Zime so bile dolge in smo si tako krajšali čas. Ko sem bila stara 7 let, smo v hišo dobili elektriko. Prej pa je kakšna trska kje gorela, pa petrolejke ali leščerbe smo imeli, da so svetile, ko je bilo temno. Pri hišah je bilo veliko otrok, pa so jih naučili tega dela. Pri nas smo pletli vsi od kraja. Televizije ni bilo in otroci smo morali nekaj delati, da se nismo topli za pečjo. Ko smo pletli, smo nekaj tudi zaslužili. Čez zimo se je nabralo toliko, da smo si spomladi, za veliko noč, lahko kupili ene šolne ali pa novo obleko. Kite je pobiral kitar, ki je hodil po hišah in odkupoval kite. Bil je to Škarjovc iz Negastrna, pa eden iz Krajnega Brda. Kite smo 36-krat navili na komolec in to je bila ena kita. Dolga je bila približno 18 metrov, kar je bilo dovolj za en slamnik. Komolec je 38 cm dolga deska. Pred pletenjem smo slamo malo namočili, da se je lepo upogibala, drugače bi se lomila.

Roman Kos: Moji predniki so izdelovali slamnike in tudi pletli slamnate kite. Moja stara mama je šivala slamnike tudi v Linzu in na Dunaju. Pri nas doma so še po vojni izdelovali cekarje in jih prodajali.

- **Ali so bile dolžine kit različne?**

Roman Kos: Dolžina je bila odvisna od tega, koliko kite se je potrebovalo za slamnik. Standardi so bili v glavnem štirje: 72 metrov, 36 metrov, 24 metrov in 19 metrov, kolikor se spomnim.

- **Ali je pri tem pomembna tudi finost, da gre za fini slamnik?**

Roman Kos: Za bolj fin slamnik se je uporabljala ožja kita. Tukaj govorimo o kranjskih kitah, ki se pletejo iz cele slame, potem govorimo pa lahko tudi o florentinskih kitah ali finih kitah, pri katerih je bila slama rezana, štirikrat, šestkrat ali osemkrat. Tudi cene so bile zelo različne. Že kitar je ocenjeval kite. Čeprav so bile vse pletene v sedem slamic, pa so bile ene iz tanjše, druge iz debelejšje slame, bolj ali manj enakomerno pletene, bolj rjave ali bolj rumene barve. Kitar je vsako kito posebej ocenil.

Slika: Milka Breznik (desno), Francka Us in Jelka Potočnik na srečanju v Slamnikarskem muzeju.

- **Ali je kitar ocenil kvaliteto slame in izdelavo takrat, ko je prišel ponje?**

Roman Kos: Da, to je bil kitar.

Milka Breznik: Včasih smo otroci hoteli za pletenje dobiti čim več denarja, pa smo na komolec navili enkrat premalo. Kitar je kito samo pogledal, jo potipal in je to takoj opazil, tako da ga nismo mogli prinesiti okoli. V rokah je imel občutek in je točno vedel. Imel je ogromen štrik, da je vse kite povezal v

kolobar in jih nesel na rami. Breme je bilo čisto lahko, ker so slamnate kite lahke. Nesel jih je prodal v Univerzale. To je bilo približno do leta 1960, mogoče še kakšno leto več, potem pa je vse usahnilo.

Roman Kos: Kite iz uvoza so dobivali že veliko prej, že v 19. stoletju, predvsem z Japonske in Kitajske, pa tudi z Evrope, iz Belgije, Italije itd.

Milka Breznik: Najboljša slama za pletenje je, če se popari. Danes pa se vidi, da je pšenica umetno gnojena, ker so stebila debelejša, kar dvojno debela, pa stržen je notri, slama pa je trda in debela. Take slame ne moremo uporabiti, ker je ne moremo upogibati.

- **Kje ste včasih dobili slamo in katera slama je bila to, pšenična ali ržena?**

Milka Breznik: To je bila pšenična slama. Pšenico so poželi na roke. Iz snopov so potegnili ven dolge slamice in iz njih naredili »pesti«, kot smo rekli. Te so posebej omlatili. Danes to dela kombajn in vse slamice uniči. Takrat pa so te »pesti« posebej nabrali, naredili pušeljčke in jih posebej omlatili. Ker je bila to najboljša slama, je bilo na njej tudi boljše zrnje. Ponavadi so to zrnje imeli za seme za naslednje leto. Takrat so običajno mlatili pšenico s cepci, ne pa slame za pletenje, ta je morala ostati cela.

Roman Kos: Ponavadi so to slamo omlatili zelo previdno s kakšnim polenom.

Milka Breznik: Da je slama ostala cela, so morali vse narediti ročno: ročno požeti in na roke pobrati zrnje iz klasja. Edino kasneje, ko so imeli za mlačev posebne stroje, so imeli ti tudi smukalnice, kot so rekli, da so vanje samo vtaknili »pest« in je mašina sama potolkla zrnje. Danes pa klasje odstrižemo.

Roman Kos: Na mlatilnicah je bila takšna naprava, da si dal noter samo klas, slame pa ni potegnili notri.

Milka Breznik: Zrnje pa je dol padlo. Slamo je bilo še vedno potrebno malo ostriči. Zdaj pa je zelo drugače. Hodila sem po kmetijah spraševat, če ima kdo kaj pšenice, da bi lahko nabrala slamo za pletenje, pa jo nihče ni imel. Do Rakitovca sem šla. Potem pa mi jo je dal g. Roman Kos, ki seje piro, staro vrsto pšenice.

Roman Kos: Tudi če bi prišla do pšenice, to ne bi bila prava sorta. Danes sejejo nizke sorte, ki nimajo zadosti dolge slame.

Milka Breznik: Blizu nas ima njive podjetje Emona, pa sem direktorja prosila, če lahko požanjam malo pšenice za slamo. Dovolil mi je, a sem ugotovila, da je tista slama zelo kratka. To pomeni, da moraš kar naprej podaljševati slamice, kar pa je zamudno. Če gledamo na hitrost pletenja, se naredi tri do štiri metre kite na uro, v štiri slamice pa se pleče malo hitreje. Če je slama dolga, kot npr. pri piri, gre hitreje, ker je slamo potrebno manjkrat podaljševati.

Roman Kos: To je snop slame (pokaže snop pirine slame). Pira zraste tudi 180 centimetrov visoko. Iz takega snopa so potem izbrali najlepše bilke, v »pest«, potem pa so s polenom tolkli samo po klasu in tisto izbrano slamo povezali v manjše snopiče ter jo dali sušit na podstreho. To so naredili že poleti, ko so želi. Jeseni pa so to slamo prinesli izpod podstrehe, jo očistili, razkolenčkali, otrebili in sortirali. Take izraze so imeli. Vsaka slama ima kolenček, kjer je slamica stisnjena in trda.

Slika: Roman Kos (desno) s snopom pirine slame, v ozadju Milka Breznik in Francka Us.

- **Zakaj pri slamici nastane kolenček?**

Roman Kos: Kjer je kolenček, je zrastle list. Kolenček slamico tudi očvrsti. Tukaj vidimo, da ima ta visoka slama pire po štiri kolena. Spodnji deli bilke odpadejo, te so odrezali, liste pa so otrebili, kot so rekli. Od klasa pa do prvega kolenčka je bila slama najtanjša in tudi najbolj uporabna. Slamo so sortirali glede na debelino, pa po hrapavosti in po barvi. Potem so naredili šope in pripravljena je bila za pletenje.

- **Ali so slamo kdaj pustili na soncu, da je postala bolj svetla?**

Roman Kos: Tudi to. Slamo so belili. Naravno beljenje je bilo na soncu, ali slame ali kite. Kasneje so slamo ali kite belili z žveplom. Imeli so škatle, za slamnike pa cele sobe, žveplo so zažgali, s tem so vse razžveplali, dim pa je pobelil slamo. Podoben postopek je pri žveplanju sodov.

- **Kako pa so z različnimi barvami barvali slamnate kite?**

Roman Kos: Kite so barvali po enakem postopku kot blago. Imeli so kotle, v katerih so kite namakali.

Jelka Potočnik: Tekstil so barvali tako, da je šel tri do štirikrat med valje.

Roman Kos: Pri kitah je bilo podobno. Kite so namočili v kotel, jih vzeli ven iz kotla in sprali, pa spet namočili. Približno trikrat je bilo potrebno postopek ponoviti. Kite so barvali tudi v Mengšu, kjer je bila Slamnikarska zadruga. Ko so jih splakovali, so jih vrgli v Pšato, tako da je Pšata nekaj časa tekla rdeče, drugič zeleno. To niso bile naravne barve, ampak anilinske barve, umetne, kot za blago, zelo obstojne. Najprej so kite obarvali črno. Zakaj so sploh začeli barvati? Kite so bile marogaste, ko pa so jih pobarvali, so bile spet uporabne. Nekoč so se kmetje razlikovali po barvi slamnikov, črne so nosili svobodnjaki. Ti prvi slamniki so imeli tudi zelo visoke štule. Tako se je že po črnem slamniku vedelo, da je kmet svobodnjak. Kasneje se je barvanje uveljavilo z novo tehnologijo.

- **Koliko slame se je lahko pobarvalo naenkrat?**

Roman Kos: To je bilo odvisno od velikosti kotla.

- **Katera od vaju je delala v tovarni Univerzale?**

Milka Breznik: Obe sva delali v tovarni Univerzale, nisva pa šivali slamnikov. Jaz sem delala v kuhinji, Francka pa je šivala kavbojke.

- **Kakšne vzorce kit ste pletli, v koliko slamic in kakšne so bile debeline slamic?**

Milka Breznik: Debeline so bile različne. Slamo smo prej sortirali, tanko posebej, debelo posebej. Iz debelih smo pletli kite v štiri slamic ali sak kito, iz bolj drobnih pa na smo pletli v sedem slamic. Večinoma smo pletli v sedem slamic. Drugih vzorcev pa nismo pletli.

Roman Kos: Najprej so ljudje pletli kranjsko kito, nato pa so pri nas ogromno pletli bast, lesno oblanje, ki se je pletlo v tri. V Univerzale so ga nosili prodajat. Zadnji čas pa spet pletejo kranjsko kito.

- **Ali so današnji slamniki narejeni iz kit, pletenih v sedem slamic?**

Roman Kos: Ne, kite so zelo različne.

- **Kdo pa določi, kakšna naj bo kita?**

Roman Kos: To je stvar oblikovalca ali modista. Včasih je o tem odločal gospodar. Vodilni so si sami izmišljevali razne stvari, pa naokrog so hodili in so prinesli zahteve za določeno obliko slamnika in za določene kite. Vsako leto so morali pokazati nekaj novega, če so hoteli uspeti. Že naši prvi slamnikarski obrtniki leta 1830 ali 1840 so hodili v Gradec in Celovec na razstave. Že takrat so imeli po 15, 20 ali 30 različnih izdelkov. Vsako leto pa so dodajali nove. Fabrikanti so imeli vsako leto po 200 različnih izdelkov ali še več. Potem so se še malo izmišljevali, podobno kot je to danes pri modi. Nekdo si nekaj zamisli in naredi, drugi so mu sledili ali pa svoje izdelke priredili.

- **Domžalski slamnik je bil v Domžale prinesen ali ne?**

Roman Kos: Nimamo domžalske oblike slamnika. Domžalski slamnik je bolj pojem kvalitete. Bile pa so tri standardne oblike slamnikov. Najbolj razširjen je »boat hat« ali čolnarski slamnik ali žirardi (girardi), tudi gondoljerski klobuk iz Benetk. Tega so prevzeli Angleži za »boat hat.« Imajo ga vsa angleška jadralska društva, med seboj pa se razlikujejo po barvnih trakovih. Ta oblika je zato tako razširjena, ker jo nosijo tako ženske kot moški. Nosi se za zaščito proti soncu in zvečer za svečane namene. Ta oblika slamnika je prišla tudi na film, ki ga je propagiral tako, da so vsi hoteli imeti take slamnike. Še danes je del nekaterih šolskih uniform, npr. v Južnoafriški republiki, na Novi Zelandiji in v Avstraliji. Domžalska godba ima tudi tak slamnik. A tudi ta slamnik se razlikuje med seboj glede višine štule, lahko ima večji ali manjši krajec in je narejen iz različnih vrst kit. Velikokrat so stare slamnike samo očistili in zamenjali trak, pa je bil slamnik kot nov. Veliko so jih tako predelali. Ta oblika je ena osnovnih. Druga osnovna oblika je ženski slamnik, ki je enak temu, samo da ima okroglo kupolo. Ta je spet lahko bolj ali manj okrogla in visoka, krajci so lahko večji ali manjši. Tretji osnovni tip slamnikov pa predstavlja klasičen moški klobuk, ki je zadaj lahko zavihan navzgor ali pa ne. Spet je lahko višji ali nižji, ožji ali širši. Če je narejen iz različne kite, je spet drugačen.

Slika: Roman Kos nam predstavlja glavne tri oblike slamnikov.

Zakaj v Domžalah čolnarski slamnik imenujemo žirardi? Imenujemo ga po Alexandru Girardiju, ki je bil avstrijski operetni pevec. Bil je Italijan po rodu, a živeli so v Gradcu, kjer je imel njegov oče finomehanik delavnico. Alexander se je začel ukvarjati s petjem in je postal zelo znan operetni pevec. Na vseh plakatih je nosil tak slamnik. Zasledil sem celo, da sta imela s Petrom Ladstätterjem, enem vodilnih domžalskih slamnikarskih tovarnarjev, v Firencah skupaj tovarno ali delavnico, da je bil njen solastnik. Ne vem pa, koliko je to že raziskano.

- **Kite pletete še danes. Kje danes dobite slamo in za koga pletete?**

Milka Breznik: Slamo dobim na njivah, deloma na državnem posestvu ali pa pri g. Romanu Kosu v Študi. Žito požanjemo ročno, ga posušimo, očistimo in slamo pripravimo za pletenje.

- **Ali ste članica Kulturno umetniškega društva Fran Maselj Podlimbarski, kjer se v Krašnji ena skupina ukvarja s pletenjem slamnatih kit?**

Milka Breznik: Nisem. Sodelujem le s Slamnikarskim muzejem, kjer po potrebi prikazujem način pletenja kit.

- **Katere pripomočke potrebujete za pletenje slamnatih kit?**

Milka Breznik: Potrebujem samo nožek, rečemo mu pipec, pa dvoje pridnih rok. Sedaj ne uporabljam več tega nožka, ampak slamo odrežem s škarjami. Ko slamico podaljšuješ, jo moraš poševno odrezati, da ima večji volumen, potem vanjo vtakneš novo slamico.

- **Kako se plete slamnate kite in kateri vzorci se vam zdijo najtežji?**

Milka Breznik: Vedno imamo neparno število slamic. Zunanje slamice prepogibaš na sredino. Delata samo palec in kazalec. Malo zategneš, da je kita lepo enakomerno pletena. Tako se plete s petimi slamicami. S sedmimi slamicami se plete enako, le da imaš v roki več slamic. Kite iz sedmih slamic so uporabljali za cekarje. Zamudnejše je pletenje drobne slame za bolj drobno kito. Pletem samo na štiri, pet ali sedem slamic. Najhitrejša se plete kita iz štirih slamic. V muzeju pa imajo na ogled tudi kito, pleteno iz enaindvajsetih slamic. Tudi v Prekmurju pletejo slamo in iz nje delajo čudovite »lustre.« Kadar je v Domžalah slamnikarski sejem, jih lahko pridete pogledat.

Roman Kos: V muzeju imamo tudi vzorce iz Švice in Japonske. V švicarskem kraju Wohlen imajo slamnikarski muzej, pa nimajo takih vzorcev. Tudi pri nas so začeli plesti take kite. Premalo poudarjamo pletenje kit, osredotočamo se le na slamnike. Vedeti pa moramo, da je bilo za večino ljudi pletenje kit bolj pomembno. Vzporedno z izdelovanjem slamnikov so se prodajale tudi slamnate kite, ne samo za naše proizvajalce, tudi za tuje. Tirolski krošnjarji, ki so prihajali v naše kraje, so vzeli kite in slamnike. Kite so prodajali po Nemčiji in drugod. Pletenje kit je bilo pomembno za številno populacijo, za 10.000 do 12.000 ljudi, ki so pletli po domovih. Izdelovalci slamnikov so odkupovali naše kite, deloma pa so jih uvažali od drugje, kjer so dobili finejše kite. Preprodajalci so hoteli, da bi tudi naši ljudje začeli plesti lepše in finejše kite, zato so jim nosili vzorce, kakšne kite bi radi imeli. Naši ljudje so bili spretni in so hitro obvladali tudi tako pletenje. Franc Bernik je v svoji knjigi omenil, da domačini pletejo že zelo lepe kite. Nek Nemec iz Dresdna je hotel od Kitarske zadruge odkupiti kompletno vse kite, ko so bile te že enakovredne florentinskim. Med prvimi, ki je spodbujal pletenje različnih kit, je bil nek Grim, potem brata Pavla Mellitzerja sta nosila vzorce, da so ljudje pletli po njih, potem pa sta kite od njih odkupovala. Leta 1874 so bile po dekretu trgovinskega ministrstva ustanovljene šole pletenja na petih lokacijah, v Domžalah, Dobu, Mengšu in drugje. Odziv je bil zelo dober, imel pa je eno napako. Ljudje so se učili

in se naučili pletenja, ni bilo pa verige, ki bi te kite tudi kupovala. To je kasneje naredila Kitarska zadruga, ki je imela 960 članov. To pa pomeni, da je bilo ljudi, ki so pletli kite, petkrat do desetkrat več. Iz vsake hiše se je samo eden včlanil v Kitarsko zadrugo, pletli pa so vsi v družini. Kitarska zadruga je bila ustanovljena z namenom, da zaščiti pletiče, da jim priskrbi surovino in od njih odkupi kite, potem pa je poskrbela za prodajo teh kit. Zadruga je dosegla boljšo ceno surovine in boljšo odkupno ceno kit, kot pa bi jo dosegel posameznik. Kitarsko zadrugo je ustanovil Franc Bernik, župan in še nekaj domžalskih veljakov. Na začetku so šli v izgubo, ker so nakupili material in ljudem takoj plačali napletene kite, sami pa niso takoj prodali kit. Kasneje so jim veliki še malo nagajali, a jih je rešil ta Nemec, ki jim je večino proizvodnje odkupil. Za Kitarsko zadrugo sta bila pomembna tudi dva ljubljanska trgovca, Dolenc in Zupanič, ki sta razpečevala naše kite. Nemec je hotel vse, pa mu vsega niso hoteli dati, ker bi bili potem odvisni samo od enega kupca, ki bi jim lahko diktiral ceno. Kitarska zadruga je delovala 20 let, od 1906 do okrog leta 1926.

- **V knjigi vzorcev ponekod piše poreklo »Krainer«. Ali to pomeni kranjsko kito?**

Roman Kos: Seveda. To so bile kranjske kite.

- **Ali se barvana slama pri pletenju obnaša drugače kot surova?**

Roman Kos: Ko pleteš, ni nobene razlike. To sem sam preizkusil. Nekoč so znali plesti sto do sto dvajset različnih vzorcev. Če samo gledamo kranjske kite, je povsod en in isti vzorec, samo polaganje slamic je različno. Prepletaš pod eno, dve ali tri slamice. Skušali so na vsak način narediti mašino za pletenje slame, pa jim ni uspelo.

- **Kako se imenujejo posamezne kite?**

Roman Kos: Vsaka kita je imela svoje komercialno ime, naziv artikla, da so vedeli, za katero gre. Tudi tukaj ima vsaka kita številčno oznako. Vsak vzorec je imel svojo oznako, po kateri so ga razpoznavali.

- **Katere materiale prepoznate?**

Roman Kos: Kombinirali so različne materiale. Poleg slame je tukaj še bast, ki je oblanje iz lesa. Za to so imeli posebne stroje. Nekatere kite so kombinirane s konjsko žimo, kar Švicarji delajo še danes. Italijani so namerno posejali pšenico zelo gosto, da so bile bilke čim tanjše. Pa pred zorenjem so jo poželi, da je bila bela. Tanka bilka zraste na slabših zemljiščih, kjer nima dosti hrane. Pira, če se zemlje ne gnoji, ne bo nikoli polegla. Če pa je zemlja umetno gnojena ali pa je v zemlji preveč gnoja, prehitro zraste, bilka je slabotna in jo veter hitro podre, da poleže. Težje pogoje za rast ima pšenica, tem boljša je njena slama.

- **Ali se v današnjem času za slamnike uporabljajo bolj naravni ali umetni materiali?**

Roman Kos: V današnjem času so vse kite narejene iz papirja, pa tudi slamniki so iz papirja. Vidite krasen slamnik, pa ugotovite, da so kite narejene iz papirja in potem zašite.

- **Kaj menite o naši knjigi vzorcev kit?**

Roman Kos: To so bili vzorčniki, s katerimi so hodili okrog in kite prodajali. Dobro je, da se je ta knjiga vzorcev ohranila. V Slamnikarskem muzeju imamo samo en manjši katalog, ki obsega le nekaj strani. Tukaj pa je vzorcev ogromno. Lahko bi analizirali samo dva ali tri primere vzorcev. Morali bi iti ven, v tujino pogledat za te stvari.

- **Hvala za vse odgovore!**

5.2 SREČANJE Z JOŽI KOŠAK, ŠIVALKO SLAMNIKOV IZ DOMŽAL

JOŽI KOŠAK

Leto rojstva/starost: 1949, 67 let

Kje ste doma? Doma sem iz Ihana, sedaj pa že 49 let živim na Blejčevi ulici v Domžalah.

- **Ali ste doma tudi pletli slamnate kite?**

Doma, v Ihanu, smo bili velika družina in vsi smo pletli kite. Oče je pletel »štrik«, kakor smo rekli okrogli kiti. Ženske smo tudi vse pletle, v glavnem kite iz sedmih slamic. Če so bile slamice široke, je bila široka kita, iz petih slamic pa je bila bolj ozka. Ozke kite so bile iz tanjše slame in pletene v pet slamic. Čim ožja je bila kita, lepši je bil izdelek, od cekarja do slamnika. Okrogla kita, ki jo je pletel oče, se je uporabljala za košarice. Izdelovala jih je Bernardka Hribar iz Ihana, ki je bila tudi naša

mojstrica v tovarni Univerzale. Poleg tega je izdelovala tudi stenkse tepihe, pa pletla je, izdelovala razne sete, vse iz okroglih kit.

- **Ali ste vi tudi znali plesti okroglo kito?**

Ne, nisem. Na žalost me takrat to ni zanimalo. Saj sem gledala očeta, kako obrača slamice in jih vrti, nisem se pa tega naučila. Cikcak ali sak kit se pri nas ni pletlo. Te sem se naučila plesti drugje, na sejmihi, pri Milki Breznik in pri Pavli iz Krašnje.

- **Ali ste imeli v Ihanu tudi kitarja?**

Tudi je hodil. Kite pa je pobirala tudi Bernardka, ki jih je vozila v Univerzale.

- **Ali sak kite tudi šivate?**

Ravno tako se jih da šivati. Prvi domžalski slamnik je bil iz saka, ne iz šansija (navadne kite).

- **Ali se cikcak ali sak kita šiva drugače kot normalna kita?**

Pri normalni kiti je navaden šiv. Pri cikcak pletenju se pa to ne da. Stroj zagrabi samo špičke. Cikcak šiv smo šivali samo pri umetni, plastični slami. Tako šiva šivalni stroj Anita.

Slika: Srečanje v Slamnikarskem muzeju 4. 1. 2017, Jelka Potočnik, Klemen Justin in Joži Košak.

- **Koliko pa se kite pri šivanju prekrivajo?**

Prekrivajo se od 1 do 2 milimetra. Slama je sedaj slabša, zato se težje šiva. Zaradi tega se tudi šivalni stroj hitro pokvari. Za te šivalne stroje pa ni delov, zato jih je zelo težko popravljati.

- **Šivate tako, da se lepo prikriva dva milimetra. Kaj pa, če vam kljub temu šiv uide mimo?**

Potem param, podrem zašito. Velikokrat mi gre mimo, pa moram parati do tja, ko je bilo še vse v redu in popravim. Če katera ni navajena šivanja, mora veliko parati. Sedajle, ko učim ženske šivanja slamnikov, morajo prav tako parati. Tudi sama sem ogromno parala, ko sem se učila. Ko smo šivali po modelu, smo morali prav tako veliko parati, če ni bilo zašito točno po modelu. S prakso pa se tega navadiš in ni več težko šivati takih oblik.

- **Ali je pri šivanju slamnikov določena dolžina šiva?**

Šiv je lahko daljši ali krajši, a mora biti vedno ravno prav dolg, ker jih stroj rad izpušča. Dolžina šiva je odvisna od kite. Šivalni stroj za šivanje slamnikov tako ali tako rad nagaja, spušča šive in trga. Da le nekaj pride vmes, je že narobe. Zelo je občutljiv. Že veter moti, ker sukanec zaradi njega malo niha, pa ga odtrga. To dobro vem, kadar na sejmihi zunaj šivam slamnike. Čisto nič ne sme motiti šivanja, nitka mora biti stalno napeta. Pred šivanjem moramo stroj naravnati na širino in debelino kite, da lepo šiva. To vidim takoj, ko kita sede pod tačko.

- **Ali nam lahko opišete svojo poklicno pot in kje ste se naučili šivati slamnike?**

Slamnike sem se naučila šivati v tovarni Univerzale. Ko sem končala osnovno šolo, sem komaj čakala, da sem šla v službo. Stara sem bila 14 let, ko sem začela delati v Univerzalu. Dve leti sem delala druge stvari. Dobivali smo bast, oblanje. Cele žaklje smo dobili tega materiala; bil je ves zmečkan. Delavke, ki smo prišle na novo, smo ga potem ravnale. Bast so pletli v tri. To sem delala nekaj časa, potem pa me je Bernardka priporočila, da sem se šla učiti šivat slamnike. Učila me je Cedilnikova mama z Rodice. Tako sem se naučila šivanja slamnikov, kar sem potem delala vso svojo delovno dobo. Nekaj časa je bilo zelo veliko dela, zato smo delale nadure in tudi ob sobotah. Potem pa je število slamnikov

počasi upadlo, tako da smo morale včasih, ko ni bilo dela, iti šivat kape, kjer se je bolj mudilo. A to je bila za nas kazen. Vsaka, ki je prišla šivat slamnike, ni šla rada drugam. Drugod smo se morale spet privajati šivanja na drugačen šivalni stroj, norma je padla, manj smo zaslužile in to ni bilo dobro.

- **Ali ste slamnike tudi šivale na normo?**

Da, vedno. Normirke smo imeli. Normirke so nekoč tudi same šivale, niso bile najboljše šivilje, pa so naredile večerno šolo, malo so še dodatno delale in potem so prišle za normirke.

- **Kaj je delala normirka?**

Mentorica Jelka Potočnik, ki je bila nekoč normirka: Normirka je prišla k stroju in gledala, opazovala, kako šivajo. Prišla je s štoparico. Potem pa je rekla: »Zdaj pa bova začeli normirati.« Delavka je morala delati normalno, kot je običajno šivala. Štoparica je tekla, normirka pa je čakala, da je ugotovila, koliko časa delavka porabi za en meter šiva ali pa za cel klobuk. Delavka je morala biti res poštena, da je delala sto odstotno. Količino, ki jo je naredila v desetih minutah, je normirka znižala za nekaj odstotkov (10 do 15 %), ker je bila lahko slama slaba, ker je morala delavka kaj popravljati itd. Zraven se je upoštevala še osebna potreba, se pravi, da gre na WC, da gre na vdih, čas za kavo pa je bil določen posebej. Normirka je naredila tako, da bi delavka lahko presejala normo za 5 %.

Joži: Zjutraj, ko smo prišle na delo, smo morale vse same pripraviti. Kite, ki smo imele navlažene že od prejšnjega dne, smo morale zlikati, šivalni stroj smo morale tudi same popravljati. Normirke pa so prišle, se usedle in gledale, koliko si naredil. Ko je bilo potrebno odrezati nitko, normirki že ni bilo prav, češ da zavlačuješ. Pa še en pritisk je bil, ko so sedele poleg nas in nas gledale, kako delamo. Norma je bila za nas zelo pomembna, ker je bila od nje odvisna plača.

- **Kolikšno normo ste imele?**

Norma je bila odvisna od vrste kite in od modela slamnika. Pri ozki kiti (motlet) si moral začetek narediti ročno, saj se ga ni dalo narediti s šivalnim strojem. Pri teh kitah je bila norma tri do štiri slamnike na uro. To so bili najbolj fini slamniki. Normalne kite so bile široke od 6 do 10 mm. Za čisto navaden slamnik je bila norma 17 slamnikov na uro. Da si normo dosegeš, je moralo vse teči brez motenj, nobenega strganega jermena, brez trganja sukanca, ravno prav mokra kita. Če je kita presuha, se lomi.

- **Kako pa ste navlažile kite?**

Zraven sebe smo imele karton s kitami in model. Kite smo namočile direktno pod vodo. Imeli smo dolga betonska korita, pa tri pipe so bile tam. Kite smo dale kar pod pipo z vročo vodo, potem pa smo jo malo otrkale, jo dale v karton in jo pokrile s polivinilom. Vsakič smo to naredile vsaj za dan pred tem, ko smo jih šivale.

- **Ali ste potem kite zlikale?**

Ja, potem smo kite zlikale. Ker nas je bilo več in smo imeli samo dva velika likalnika na električni pogon, smo se pri tem izmenjavale. Pred šivanjem smo dale kite na motovilo, da so se pri šivanju počasi odvijale. Kite je bilo potrebno večkrat tudi podaljševati.

- **Katere vrste kit ste uporabljali?**

Uporabljali smo več vrst kit, od plastičnih do barvnih slamnatih kit. V glavnem pa smo uporabljali pet različnih vrst kit. Motlet je najožja kita, šansi je navadna kita, fantazi je kita z luknjicami, viska pa je kita iz umetnega materiala. V glavnem smo šivali štiri vrste kit: šansi, fantazi, sak (cikcak) in motlet.

- **Ali ste tudi v tovarni imeli kakšno knjigo vzorcev kit?**

Tega ne vem, ker se s tem nisem ukvarjala. Dobila sem nalog za delo, koliko slamnikov moram narediti na dan ali v več dneh. Lahko sem cel teden šivala enake vrste kit. Dobila sem npr. nalog, da moram narediti 500 slamnikov določene velikosti in oblike, pa sem več dni potem šivala samo takšne. Kit tudi nisem nikoli merila, mi se s tem nismo ukvarjale. Za to je skrbela priprava dela.

- **Ali so v tovarni kite tudi barvali?**

So. V tovarni Univezale smo imeli barvarno, v kateri so delali trije delavci. Posebno bast je bilo potrebno pobarvati.

- **Ali se šivanje slamnikov razlikuje glede na vrsto kit?**

Ja, zelo se razlikuje glede na širino kite in glede na material. Za to je potrebno prilagoditi šivalni stroj. Transporterji so bili različni, z bolj ali manj gostimi zarezi, pa tudi tačke so bile različno dolge.

- **Ali ste šivali slamnike tudi iz neslamnatih materialov?**

Viska je takšna umetna kita. Včasih smo na slamnike dodajali tudi čipke.

- **Katere pripomočke potrebujete za šivanje slamnikov?**

Za šivanje slamnikov potrebuješ škarje, iglo ali šivanko, model, motovilo za kito, škatlo, karton shranjevanje namočenih kit, sukanec, izvijač, klešče (ker smo morale same menjati jermen ali šivanko). Imele smo posebne klešče, da smo lahko naredile luknjice v jermen.

Slika: Joži Košak, ko šiva slamnike v Slamnikarskem muzeju. V ozadju sta vidna motovila z navitimi kitami (slika iz šolskega arhiva).

- **Danes še vedno šivate slamnike. Kje dobite kite in za koga šivate?**

Malo še šivam za Občino Domžale, za promocijo, pa za Slamnikarski muzej. Vodim pa tudi tečaj šivanja slamnatih kit.

- **Koliko je tečajnic?**

V začetku jih je bilo 11, sedaj pa so 4, ker so samo štirje šivalni stroji. To so v glavnem čez 50 let stare ženske ali pa malo mlajše. So zelo spretnne, ker so že prej znale šivati. Prav presenečena in vesela sem, ker se je dalo tako dobro delati z njimi.

- **Ali imajo tečajnice lastne šivalne stroje?**

Ne, vsi so last Slamnikarskega muzeja. Kite so tudi od muzeja, vse pa financira Občina Domžale. Zato je tečaj zastoj, samo da bodo sodelovale v prihodnosti pri promociji šivanja slamnikov. Šivalk slamnikov je še veliko, na primer mojih sodelavk. Ko smo še delale, je bilo več še mlajših od mene, še za mano so se učile šivanja slamnikov. Težava pa je v tem, da so danes kite drage, ker je potrebno plačati veliko posrednikov, da jih dobiš. Tečajnice, ki se učijo šivati slamnike, so same poskusile najti kite in so ugotovile isto.

- **Koliko pa stane ena taka kita, ki se potrebuje za to, da se sešije en cekar ali en klobuk?**

Ko je šla tovarna Univerzale v stečaj, sem od nje odkupila kite. Iz ene takšne kite naredim štiri moške slamnike. Zdaj so pa tečajnice prinesle take kite, da lahko iz nje naredijo en slamnik in pol. Cene kit pa so različne.

- **Ali delate tudi majhne slamnike za spominke?**

Tudi to. Ni jih težje šivati, težak je samo začetek. Meni ni težko, ker sem tega navajena, ni pa ravno lušno.

- **Ali imate kakšno šablono za izdelavo klobukov?**

Modeli so. Šiva se po modelih.

- **Prosimo vas, da bi pogledali našo knjigo kit, mogoče kakšno kito prepoznate?**

Tu je več vzorcev kit, ki so podobni saku. To mora biti zelo zelo staro, jaz nisem šivala takih. Širokih kit v Univerzalu nismo šivali. Podobne so, ene so zelo podobne bastu. Klobučar Pajk bo več vedel o tem, ker se je malo bolj zanimal zanje in jih tudi kupuje.

- **Najlepša hvala za odgovore.**

5.3 SREČANJE S KLOBUČARJEM SERGEJEM PAJKOM

Svetovali so nama, naj se srečamo tudi s klobučarjem Sergejem Pajkom iz Ljubljane, ki poleg klobukov izdeluje tudi slamnike in zanje odkupuje slamnate kite. Za srečanje smo se dogovorili že v začetku decembra 2016, g. Pajka pa smo obiskali 5. januarja 2017.

Slika: Klobučarja Sergeja Pajka sva skupaj z mentoricama obiskala 5. januarja 2017 v njegovi delavnici na Tržaški cesti 62 v Ljubljani.

- **O slamnatih kitah**

60 metrov kite 10/11 mm stane okoli 15 evrov. Pletilci na dan, npr. v desetih urah, napletejo približno 8 metrov kite. Stroja za pletenje slamnatih kit ni, ne obstaja. Kite dobivam z vzhoda, ker v Evropi tega nihče ne dela več. Pletejo v Indiji, na Japonskem ne več, predvsem je Kitajska glavna izvoznica. Vse kite so iz pšenične slame. Glede imen kit nisem toliko podkovan, Joži Košak pa ve imena, ki so jih uporabljali. Ni pa nujno, da so imena pristna, lahko so popačena.

Slika: G. Sergej Pajk nam razkazuje različne slamnate kite.

- **Ali je to cela slama, ne razrezana, kot so delali v Švici?**

Ne, to ni rezana slama. Osnova je pšenična slama. Slama je lahko fina, tanka, ko pšenico pustijo, da tanka zraste. Druga slama je debela. Imajo tudi sito, take lonce, ki imajo večje ali manjše luknjice, da dajo snop slame noter in ga tresejo, da pridejo slamice. To se nič ne reže. Vsaka slama je cela in votla, tudi najfinejša. Trgana slama je samo pri panamskem klobuku. To je palma kot agava, okoli 10 cm širok palmin list, Torkilja palmata, se imenuje, raste v Ekvadorju. Tam poberejo palmine liste, jih predelajo in pobelijo, da so mehkejši. Lahko je naravne barve, polbela ali pa čisto bela. Pri teh se pa slama trga. Lahko primerjamo finost, koliko je široka. Palmin list natrgajo na 5 ali 10 delov. Iz Ekvadorja

dobim že tulce, potem pa jih samo oblikujem. Pri panamskih slamnikih poznamo dva načina pletenja. Prvo je **brisa**, to je cenejše pletenje. Strojno se to ne da. Slama je toliko dolga, kolikor je, noben stroj pa je ne zmore »štukati«. Tulci so ročno pleteni. Drugi način pletenja je pa **kvenka**, ki je še enkrat dražji kot brisa. Če govorimo o kvaliteti panamskega klobuka, se ta izraža v načinu pletenja in v številu vozlov. Imamo napravico, kvadratni inč, ki je malo manj kot 2,5 cm, v katerem se prešteje vozle. Več je vozlov, bolj je dragoceno. Takšne klobuke pletilec plete tudi eno leto ali še več. Cena za tak klobuk je par tisoč evrov. Na primer, v tem klobuku naštejemo 13 x 13 vozlov, to je zelo dobra kvaliteta, ima grade 12, 13, v drugem pa naštejemo 7 x 7 vozlov in je grade 6, 7.

Slika: Štetje vozlov pri panamskem klobuku.

- **Kolikšna je osnovna cena za tak tulec?**

Samo material, osnova za prvi klobuk je 40 evrov, za drugi pa 200 evrov. Najbolj fin, kar ga imam, ima 30 x 30 vozlov, 900 vozlov skupaj, in stane 1200 evrov samo material. Izdelan klobuk iz takega tulca stane v Londonu, Parizu ali New Yorku 3000 evrov. Obstajajo tudi panamski klobuki, ki imajo 2400 vozlov, izgledajo tako, kot bi bil pleten s sukancem. Tukaj se vse vidi, ko je slama odstrižena in se dodaja, stroj tega ne naredi. Pletene so lahko na primer baretke, ki so narejene iz volnene niti. Izdelujejo tudi ogromno slamnikov iz papirja ali iz plastike, kar pa lahko plete stroj.

- **Kako izdelate baretke?**

Bareta je polstena. Najprej se vzame volnena preja, ki jo stroj naplete. Lahko je karbonizirana, prečiščena, ali pa nekarbonizirana, kar pomeni, da so v njej še vidni celulozni delci. Potem se bareta zašije skupaj, vsaka bareta ima viden šiv, potem gre pa v polstenje. Za vse to so stroji. (Prinese nov klobuček.) Tole je pleteno iz kunčje dlake. Temu se reče termoplastika, ker so vmes umetna vlakna, ki držijo trdoto. Iz tega se lahko oblikuje klobuček.

Slika: Polstena in še nepolstena bareta.

- **Od kod pa dobite ta material?**

Preja se kupi v Italiji in tam jo tudi pletejo. Take velike »nogavice« dobim. (Pokaže lep bel klobuček.) To je pa sisal slama. Ta raste v Afriki, na Madagaskarju, pa tudi na Kitajskem. Dobijo se metrske bale, gre pa za strojno pletenje. Če je metraža, se da določena vlakna strojno pletiti, kot na primer rafijo. Pri slami pa ni metraže in zato to ni možno.

Slika: Klobuček iz sisala.

- **Ali sta vaša prednika, oče in dedek, tudi izdelovala slamnike?**

Ne, nista. Sem prva generacija, ki se ukvarja m se začel ukvarjati s slamniki. Moj stari oče je izdeloval samo iz klobučevine, iz filca, in tudi sami so filcali. Oče pa je prvi začel izdelovati klobuke iz metražnega blaga, pa iz platna, džinsa, pa iz raznih drugih materialov. Material je kupoval npr. v Preboldu. Tisti klobuki so se krojili, šivali in oblikovali na preši. Delali smo predvsem samo moške klobuke, ker je bilo že s tem toliko dela, da o drugem ni bilo časa razmišljati.

- **Zdaj ste edini klobučar v Sloveniji?**

Moj brat tudi izdeluje klobuke, ampak samo ročno. Jaz jih izdelujem ročno in strojno. O slami sem veliko izvedel v Firencah, pravzaprav v Siniji, od koder izhaja, od tam je slamnikarstvo tudi prišlo v Domžale. Tam je danes muzej, ki sem ga tudi obiskal. Preden sem se sam naučil, so mi šivali slamo v Italiji.

- **Kje ste se pa vi naučili šivati slamnike?**

V Italiji so me naučili, pa Joži Košak me je tudi veliko naučila. Sedaj sami šivamo slamo. Imam tudi eno dekle, ki je bila na tečaju v Domžalah, ki jo učim šivanja slamnikov, poleg tega pa mi slamnike šiva še ena druga gospa.

Slika: Slamnik iz fantazi kite je zelo zračen.

Slika: G. Sergej Pajk pri šivanju slamnikov. Lesen kalup je pri šivanju pomemben pripomoček.²²

- **Koliko imate zaposlenih vseh skupaj?**

Samo dva sva, pa vajenka. Ta samo poskusno šiva slamnike. Prej sem bil pa sam.

- **Koliko časa potrebujete za izdelavo enega klobuka?**

Delo poteka po serijah. Npr. danes sem tiste klobuke »poštajfal« in se bodo dva dni sušili. V povprečju, če delam serijsko izdelavo, izdelam povprečno po 60 klobukov na dan. To se da narediti. Jih pa ne prodam toliko.

- **Koliko pa jih prodate?**

²² Slika povzeta po spletu, <http://www.nesovnadediscina.si/sl/slamnikarstvo-na-domzalskem> (12. 1. 2017).

Proda se jih pol manj, povprečno po 30 na dan, ker veliko delamo za tujino. Predvsem grejo v Nemčijo, Avstrijo, na Poljsko, prej sem veliko delal cilindre za dresurno jahanje za Ameriko. Moja proizvodnja letos znaša 10.000 klobukov. 3.000 jih je bilo za Slovenijo, 7.000 pa za izvoz.

- **Ali so bili to klasični klobuki ali s slamniki vred?**

Slamnikov sploh ne štejem, ker slamnikov prodam 500 ali 1000 na leto.

- **Ali je to veliko?**

Danes je to kar veliko za enega človeka. V Sloveniji jih nihče ne proda več, četudi jih samo preprodaja.

- **Kakšna je povprečna cena enega slamnika?**

Slamnik iz serijske proizvodnje, narejen iz pšenične slame, stane 20 evrov, klobuk iz serijske proizvodnje pa 30 evrov. Vse cene so objavljene na spletu. Tam lahko najdete tudi ogromno informacij glede moje firme.

- **Kje nabavljate kite za svoje slamnike?**

Slamo dobim direktno iz Kitajske, manjše količine pa tudi v Italiji, ampak je dražja. V Italiji je grosist, ki kite uvozi s Kitajske. Ima na primer sto bal različnih širin, ki pa so še enkrat dražje kot na Kitajskem.

- **Prej ste omenili tudi Indijo.**

Ja, ampak zelo malo pride direktno iz Indije. Tudi če delajo v Indiji, gre preko Kitajske, ker so tam najmočnejši. Tako tanke kite danes ne znasplesi nihče drug na svetu. Po Evropi je tako kot pri nas. Pletejo tudi v Švici, tudi v Ameriki zna kakšna stara ženica plest, a za proizvodnjo tega ni dovolj.

- **Katere vrste kit največ uporabljate?**

Klasično, fantazi (z luknjicami), pa dve širine 9-10, pa 10-11 ali 11-12, pa tole z luknjicami. Tale je dobra za to, ker je zračna in te hladi. Ravno to priporočam, naj nosijo raje pšenično slamo, kot pa panamsko, ker panamska rabi vlago. V Ekvadorju je ogromno vlage. Panamski klobuk se jim tam ne bo zlomil ali strl, lahko ga tudi zviješ ali drugače upogibaš, ker je vlažen. Naredi tudi mikroklimo pod glavo, vlaga je vse naokrog, glava je vroča in zato zrak cirkulira in te hladi. Tukaj, pri nas, pa je zrak suh, panamska slama je zato suha, glava pa vroča, ko je vročina. Če je še fino pleten, še diha ne in je vroč, ni za naše kraje.

- **Kako se slamnate kite razlikujejo po lastnostih?**

Kvaliteto poznam samo pri pšenični slami. Pri nas govorijo, da so včasih uporabljali tudi rženo slamo. A ržena slama ne more biti fina. Pšenično slamo pa so tako vzgojili, da so dobili čim tanjše slamice. Potem so ta semena spravili. Dobili so čim tanjše slamice tudi zato, ker so jo na gosto sejali. Iz tanke slame potem pride tanka kita.

- **V Švici so imeli posebno napravo, s katero so slamico razrezali na štiri ali več delov.**

Ampak tista slama ni bila za klobuke. Veliko starega znanja o slami se je res izgubilo. Če neko strukturo razrežeš na štiri dele, ta ni več stabilna. Švicarji so imeli tudi drugačno pletenje klobukov, tako da so polagali slamico zraven slamice, v krogu. Podoben je pri nas ihanski slamnik.

Slama, ki jo uporabljam, je kvalitetna, jo je pa potrebno pravilno navlažiti. Tudi klobuk, če ga imaš v avtu zadaj na soncu, se bo posušil in popokal.

- **Ali navlažite celotno kito?**

Navitek ali komolčnik navlažim, potem pa je odvisno od kite, ali jo je treba zvaljat skozi valjarčke, zlikat, da se lažje šiva, ali pa je to že narejeno.

- **Kako pa kito potem razvijete?**

Komolčnik se da na stojalo, na motovilo, potem ga imaš zraven, ko šivaš in se sam odmotava. Če pa se ti kita zaplete, jo moraš vsaka dva metra štriči.

- **Kako pa kite obarvate?**

Kita se mora prej barvati, preden se šiva. To zame naredijo v Italiji. Težava je, da je potrebnih 120 komolčnikov za eno barvo. Lahko barvaš tudi doma, tako kot Joži Košak, ko vzame en komolčnik in ga pobarva.

- **Ali ne pletejo nič več tako, da bi bila samo ena slamica barvana?**

Vse se da naročiti. Težava je v količini. Nihče ne gre delat samo ene kite, ampak je potrebno naročiti celo balo določenega dizajna.

- **Ali imate tudi vi kakšen katalog kit?**

Takega kataloga nimam. Imam pa tudi jaz slamo, pleteno s posamičnimi barvnimi slamicami. (Prinese kite pisanih slam.) Pri nas je takšna slama primerna za velikonočni cekar, Kitajci pa imajo to za kaj drugega.

- **Ali vi izdelujete tudi slamnate cekarje?**

Ne. Držim se osnov. Tudi ne delam slamnikov iz zelo finih slam, ker nimam toliko povpraševanja. Zadnji tak posel sem naredil z Japonci, ki pa hočejo, da jim naredim samo polizdelke, ki jih potem oni sprešajo.

- **Kako zaključite šivanje slamnika?**

Zaključek je vidno skupaj zašita kita. Kito šivaš čedalje bolj navznoter in na koncu tako zaključiš. Za začetek slamnika pa sta dva načina. Lahko ga začneš šivati na okroglo ali na ovalen način.

- **Ali slamnik pomerjate na modelu, ko ga šivate?**

Seveda. Joži Košak slamnik sešije tudi brez modela, ker jih je že ogromno naredila in jih lahko tudi miže šiva. Jaz pa vzamem model in slamnik po njem pomerjam. Ker je slama vlažna, ga lahko po modelu oblikuješ. Medtem, ko šivam slamnik, ga gotovo vsaj desetkrat pomerim na modelu.

- **Ali se šivanje slamnikov razlikuje glede na širino kit ali slame?**

Seveda, tudi drugačen nastavek moraš imeti na šivalnem stroju. Za tanko slamo mora biti nastavek bolj fin, za široko pa širši. Z ozko kito je trikrat težje delati. Po navadi moraš začeti ročno, ker se tega ne da s šivalnim strojem. Nastavki za različno široke kite so različni, pa bolj naravnost šivaš ali pa delaš okrogolino. Iz slame lahko šivaš tudi podstavke za pod krožnike. To je vse odvisno od nastavka. Sta pa dva različna šivalna stroja. Navadni slamnikarski in Anita šivalni stroj, ki šiva cikcak. Imam deset takšnih šivalnih strojev. Ta stroj je dober za cikcak, kjer lahko kombiniraš, da vzameš slamo ali pa trak, pa jih šivaš cikcak.

- **Ali je tale stavba ista, v kateri sta delala že vaš oče in ded?**

Tukaj je delal samo oče, tukaj so živeli. Moj ded je imel delavnico na cesti Sv. Petra, to je sedaj Trubarjeva, od Zmajskega mostu desno proti Rogu. Tam je začel. Trgovino je imel v Pegleznu spodaj, pa nasproti Uniona, kjer je zavarovalnica Triglav, in na Trubarjevi cesti. Tri trgovine je imel. Oče je začel na Mestnem trgu. Tam je imel delavnico in trgovino. Do leta 1978 smo tam tudi živeli. To hišo je ded kupil leta 1936. Pred tem so živeli v Šiški, nasproti stare cerkve, kjer je ena kmečka hiša.

- **Ali so sami polstili klobuke?**

Tudi. Pri dedu so delali delavci iz Zagreba. Volno so na roke polstili. (Opisuje sliko.) Na tej sliki je ena italijanska tovarna po prvi svetovni vojni. Tako so tudi pri mojem dedu delali. Tukaj je para, v kotlu pa je žveplena kislina in voda. Vzeli so kopreno, jo močili in jo na roke valjali. Navijali pa so jo strojih, ki imajo po dva stožca. Nanju se navije volnena koprena, kasneje pa jo prerežejo in dobijo dva tulca. Obstaja več različnih strojev za navijanje.

Slika. Navitek nastane iz več plasti volne, na sliki iz tridesetih navitkov.

Slika: Delno polstena volna je podobna deki.

Flis je zgoščena volna, ki pride iz mikalnika, temu postopku pa rečemo polstenje. To še ni filc, to je samo zmikane in navite koprene. Koprena je lahko zelo fina, zelo tanka, ali pa manj čista, z grudicami. Kitajci ne izdelujejo tako finih tulcev. Zgoščene navite koprene so kot deke. Potem gre ta naprej v polstenje in na koncu nastane zbit filc.

Filc je prva naravna tkanina oz. tekstil, ki je vodoodporna. Uporabljali so ga že Mongoli in drugi narodi. Pri kunčji dlaki pa je razlika med kopreno in filcem še večja. Ta koprena se pa ne navija, ampak

se da na pihalnik. Če bi kopreno preveč trdo prijeli, bi se strgala. Na koncu polstenja pa je tulec iz kunčje dlake mnogo manjši. Tulec iz dlake divjega zajca je svetlejši kot od domačega kunca. Tulec iz bobrove dlake pa je trši, zelo kompakten, skoraj tako kot usnje. V teh polizdelkih ni nobenega lepila, ampak gre le za polstenje.

- **Imate katalog trakov?**

Nimam kataloga kit, imam pa več kot sto let star katalog raznih trakov za zavese, ki je ena izmed desetih škatel tovarne v Monci, Milanu. Vse je izdelano strojno. Nekaj strojev sem tudi odkupil od njih.

Slika: Katalog trakov iz italijanske tovarne v Monci.

- **Ali te trakove tudi vi uporabljate?**

Ne, čeprav jih še izdelujejo. Nad katalogom je bil navdušen moj dobavitelj trakov iz Avstrije. Včasih so si vzeli čas in so razmišljali o tem. Denar je bil pri tem manj pomembna zadeva. Bolj je bilo pomembno veselje do dela, inovacije in izboljševanje stvari.

- **Imate tudi zanimivo napravo za merjenje oblike glave.**

Imam napravo, ki je stara več kot 150 let. To je bila posebna serija, ki jo je naredil Allie Maillard iz Pariza ob 50-letnici svojega obstoja. Napravo je tudi patentiral. Ima francosko ime **formelion**. Palčke se ob glavi razmaknejo. Na list, ki je vpet, se z luknjicami nariše oblika glave. Na list potem izrežem in ga dam v drugo napravo, ki ima pa palčke, pa to nataknem na sredino. Palčke pridejo do obrisa na listu in tako dobim zunanjo obliko tvoje glave. Če klobuk ni prave oblike, krajci ne stojijo naravnost, ampak so povešeni. Ta naprava je bila narejena predvsem za cilindre. Ti so bili zelo trdi in če niso bili oblikovani po glavi, jih ni bilo mogoče nositi. Obseg glave je eno, oblika je pa nekaj drugega.

Slika: Naprava za merjenje oblike glave ali formalion.

- **Ali naročnikom merite obseg in obliko glave?**

Oboje merim, če izdelujem klobuk po naročilu. Danes ima mladina zelo podolgovate glave, pred dvesto leti pa so imeli glave skoraj okrogle, potem so postale ovalne, tako hruškaste, zdaj pa so čisto podolgovate. Pa tudi povprečna številka glave se je v zadnjih štiridesetih letih spremenila. Ko sem bil majhen, je bila povprečna številka 56, zdaj je pa 58. Podobno je pri številkah noge. Nekoč je redko kdo imel številko noge 45 ali 46, danes imajo tako številko že najstniki.

OGLED KNJIGE VZORCEV KIT

Nekaj izjav klobučarja Sergeja Pajka ob ogledu Oberwalderjeve knjige vzorcev kit:

- **O vrstah materialov**

Tukaj je vrstica iz konoplje. /.../ To je vse pšenica. Ta pšenica je beljena, zato je tako svetla. /.../ Lahko je navadna trava, oblanci ali pa sisal. /.../ Tole je koruzno ličkanje. /.../ To je svila. /.../ Včasih se je uporabljala tudi žima od konjskega repa. /.../ Ta zelena kita je barvana. /.../ Gre za kombinacijo slame s špage. /.../ To bi lahko bila rafija. Se ne sveti. /.../ Ta je enaka, kot jo imam jaz (sak). /.../ Moder trak je tudi naraven material. /.../ Vrvica je lahko od ličkanja. /.../ To so tisti deli slame, čisto tanki, ki je že čisto olesenel, pri klasju, ki nima več luknjice. /.../ Ta črna nit je lahko sisal. /.../ Lahko je merceliziran²³ bombaž.

- **O ugotavljanju materialov**

Košček materiala bi morali zažgati, da bi videli, ali je celuloza ali ne. Potem povohaš in ugotoviš, kaj je. /.../ Tukaj je vse iz naravnih materialov. /.../ Umetnih materialov tukaj ni. Videl sem star klobuk, za katerega sem rekel, da je iz plastike, potem pa sem ugotovil, da je iz žime. Pokazala mi ga je Dora Plestenjak. Bil je iz dvajsetih let 20. stoletja. /.../ Tukaj so vsi celulozni materiali. Edino, če je kje žima, bi po jajcih zasmrdelo, če bi jo zažgali.

- **O načinu izdelave**

Tole je strojno izdelano, ker je čez šiv. /.../ To je narejeno delno strojno, delno pa ročno, ker so morali noter vstavljati slamo. / Čipka je narejena strojno. /.../ Iz koliko slamic je pleteno, bi se lahko ugotovilo, če bi vzorce razdrli, kar pa je škoda. /.../ To je posebno beljenje, ne poškoduje tako kot danes. Če pogledamo to strukturo beljenja, je velika razlika. Včasih so res gledali, da so izboljševali stvari. Na to so gledali iz generacije v generacijo. Izboljševali so in tudi dražje prodajali. Danes pa gledajo, da je čim cenejše, da čim manj delajo in čim več zaslužijo. /.../ Vzeli so si veliko časa, da so eno slamico preparirali, da so res naredil odlično stvar. /.../ Tole je strojno vezenje. Da pa so potem tole vstavljali, so morali vse natančno naštudirati.

- **O trgovanju**

Tudi če je iz Japonske, je zaradi blagovne menjave in trgovine možno, da je prišlo s Kitajske. /.../ Japonci so izdelovali sami, a so tudi gledali, kje bi dobili boljše.

- **Splošni vtis o knjigi vzorcev kit in o varovanju materialne dediščine**

Vzorci so čudoviti. /.../ To je neprecenljiva vrednost. /.../ Tukaj so materiali, ki jih tudi jaz še nisem videl, pa sem v italijanskem muzeju videl marsikaj. /.../ Tukaj imate zakladnico. /.../ Tole knjigo vzorcev kit bi morali dati enemu restavratorju, da vam jo ohrani, drugače se bo vse uničilo. /.../ Tole je neprecenljivo, ne vem, če je še kje na svetu takšna zbirka. To je zlata vredno, kar imate. /.../ Morali bi se obrniti na neko institucijo. Poiščite eno institucijo, da se zberejo sredstva. Pojdite v en muzej, npr. Slovenski etnografski muzej in vprašajte, koliko bi tako restavriranje stalo. Potem je potrebno narediti akcijo, da se ta sredstva zberejo. /.../ To je res neprecenljivo.

- **O pogojih za hrambo knjige vzorcev kit**

Pri hranitvi te knjige morate gledati na pogoje vlažnosti in še česa. /.../ Hraniti se sme na posebnem mestu pod posebnimi pogoji. /.../ Vmes med liste bi bilo potrebno dati tudi kakšne papirje. /.../ Če bi država prevzela skrb za to knjigo, potem bi si jo ona lastila, to bi bila druga možnost, po drugi strani pa bi bilo v kakšnem muzeju najlepše poskrbljeno glede vlage. Dolgo časa je preživela na podstrehi.

- **Najlepša hvala za odgovore.**

²³ Merceliziran material pomeni, da je material bolj obstojen za barvanje in lesketajočega videza (opomba somentorice Jelke Potočnik).

6 STROKOVNO MNENJE O OBERWALDERJEVI KNJIGI VZORCEV KIT

6.1 MNENJE MONIQUE MILLARD-HELPER, PREDSEDNICE ŠVICARSKE FUNDACIJE ZA RAZISKOVANJE SLAMNIKARSKE DEDIŠČINE (SWISS STRAW FOUNDATION)

Že od začetka našega raziskovanja smo bili v stiku s Katarino Rus Krušelj, kustosinjo v Kulturnem domu Franca Bernika Domžale. Pomagala nam je z nasveti, priskrbel nam je »švicarsko« literaturo o slamnatih kitah ter obljubila, da bo svoje švicarske strokovne kolege iz slamnikarskega muzeja v Wohlenu vprašala za mnenje o naši knjigi vzorcev kit. Mnenje smo prejeli 14. februarja 2017 s strani Monique Millard-Helfer, avtorice magistrske naloge z naslovom *Industrija je pobrala šila in kopita (propadla). Rast, kriza in potop švicarske slamnate industrije in pletarskih izdelkov med letoma 1800–1974*.²⁴

Elektronsko pismo Monique Millard Helfer se glasi takole:

“Dear Katarina, I had a closer look at the photos.

This book of samples looks very much like the books of samples I have seen in Wohlen and elsewhere. They used to be in possession of the traders who went to the hatmakers (modiste) and showed the braids which were then ordered by them in order to sew straw hats out of these braids. In your sample book one can very well see how the orders went since the person who used to carry the books around wrote down measurements, I presume orders. But maybe the pupil knows more about that, maybe she knows from her ancestors. Very interesting.

These books of samples were also very common in other textile industries like the lace and cotton and silk industry. So maybe you'll find more information on how the trading worked in these areas.

Yes, there are Swiss Straw Plaits in the samples (or at least they used to be made in Switzerland too). There are a lot called "Japan" and "China" but also "Schweizer" meaning "Swiss". I guess that these terms were used to describe the origin of the invention of the plaits rather the place where it has been plaited. A lot of the plaits look like "standard" plaits for the time from around 1910.

I would also like to point out (but you very likely have known that already) that "alternative" materials came into the straw plaits starting from about the 1860ies. In your sample book it is sometimes also visible in the names, i. e. "Bast" (meaning "bast?!") like braid Nr. 0326. Also the colours and the dyeing started around the 1860ies.

There are also braids that include straw threads, i. e. Nr. 0984-0986. In Swiss sample books you find quite a lot of these combinations straw thread and straw plaiting. Straw threads are considered a Swiss speciality and were made by the thread making machine (you remember the one I showed you with the wheel turning). But - the "Swiss threads" are tighter twisted than the ones in your sample book. You can see a difference in different samples too - i. e. 1339 and 1341 in str.23 in 24. So I reckon that 1) the threads were made by hand and not by machine and 2) they were made by different people.

This leads me to the one supposition I wrote in my earlier e-Mail today that it could be a Swiss sample book. Peach pointed out to me that German was also spoken in your area. And considering the finds of these straw threads by hand I don't think that it is a Swiss sample book anymore. But it has got a lot of Swiss-style braids or braids that were also made in Switzerland (Wohlen) around that time in it. So there must have been a link between these "Straw centres" (of course, they probably all met in Paris, London and New York on the fashion shows).

To your final question about the split straw: They used split straw to make hats too because with split straw you could plait finer, smaller, thinner braids which made more delicate hats.

My explanations are based on my Master Thesis (unfortunately only in German) with all the research I did into the trading reports of a Swiss Trading Club (Schweizerischer Handels- und Industrieverein) and the documents from the Club of braid manufacturers from the Canton of Aargau

²⁴ Helfer, Monique, Eine Industrie nimmt den Hut. Aufschwung, Krisen und Untergang der schweizerischen Strohhut- und Hutgeflechtindustrie zwischen 1800 und 1974. Bern, Universität Bern, 2010.

(Verein Aargauischer Hutgeflechtfabrikanten). So if you would need more specific quotes I could look it up for you - or you just quote me.

Please feel free to ask further questions (also directly from the pupil) - I hope that I could help.

Good luck with the research paper and many greetings from Switzerland, Monique”

»Draga Katarina.

Podrobneje sem si pogledala fotografije.

Knjiga vzorcev, ki ste mi jo poslali, je zelo podobna tisti, ki sem jo imela možnost videti v Wohleni in še kje. Prvotno so bile te knjige **v lasti trgovcev**, ki so obiskovali izdelovalce klobukov in modiste. Klobučarji so tako lahko izbirali med različnimi slamnatimi kitami, iz katerih so potem izdelovali klobuke. Vaša knjiga vzorcev zelo dobro predstavi sam **potek naročanja**, saj so v njej zapisane tudi mere, ki si jih je trgovec zapisoval. Predvidevam, da so bila to naročila. Zanimivo bi bilo preveriti, ali niso morda stari starši vaši učenki zaupali tudi druge zanimive podrobnosti v zvezi z omenjenim postopkom.

Podobne knjige vzorcev so bile nekaj običajnega tudi v drugih vejah tekstilne industrije, kjer so se ukvarjali z izdelavo bombažnih in svilenih izdelkov iz čipk na primer. Tudi tu bi veljalo preveriti, kako so delovale trgovske poti.

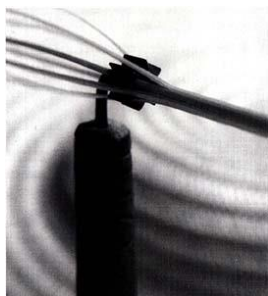
V knjigi sem našla **švicarske vzorce** slamnatih kit, ki so jih najverjetneje nekoč res izdelovali v Švici. Veliko jih izvira tudi z Japonske in s Kitajske, nekaj pa jih je poimenovanih »Schweizer«, kar pomeni »švicarski«. Menim, da so bili vzorci **poimenovani po deželah**, kjer so jih izumili, in ne po državah, kjer so jih dejansko izdelali. Večinoma gre za **standardne vzorce**, ki so jih uporabljali v začetku 20. stoletja, natančneje okoli leta 1910.

Rada bi poudarila, kar najbrž že veste, da so se novi, **alternativni materiali** v pletenju kit pojavili v šestdesetih letih 19. stoletja. V vaši knjigi vzorcev je to jasno razvidno tudi iz imen. Vzorec št. 0326 na primer, se imenuje »**bast**«, kar daje vedeti, da je bila kita narejena iz oblancev vrste ruske breze. Tudi uporaba barv in sam proces **barvanja** slame se je prvič pojavil okoli leta 1860.

Pri pletenju kit so uporabljali tudi krajše slamnate bilke in z njimi **vpletali različne motive**. V knjigi najdemo tak način pletenja pri vzorcih številka 0984 do 0986 (opomba 12-2-IT). Podobne primere prepletanja klasičnega pletenja kit in različnih motivov najdemo tudi v švicarskih knjigah vzorcev. Ta tehnika je švicarska posebnost. Uporabljali so posebne stroje. **Razlika med švicarsko in vašo tehniko** je v trdnosti pletenja oziroma upogibanja posameznih slamnatih bilk. Opazimo jo lahko tudi v knjigi – zelo dobro je vidna med vzorcema številka 1339 in 1341. Domnevam, da so pri vas krajše slamnate bilke vpletali ročno in da so jih izdelali različni mojstri.

Prvotnemu razmišljanju, da gre za švicarsko knjigo vzorcev, je pripomoglo tudi dejstvo, da se je v vaši deželi tisti čas kot sporazumevalni jezik uporabljala nemščina. Na podlagi kasnejše ugotovitve, da so bili nekateri vzorci narejeni ročno, pa vseeno menim, da v tem primeru ne gre za švicarsko knjigo vzorcev. Opazimo sicer lahko veliko vzorcev pletenja slamnatih kit, ki so jih v tistem času izdelovali v Švici, tudi v mestu Wohlen in njegovi okolici. Po vsej verjetnosti so bili **slamnikarski centri po Evropi** povezani in so se različni načini pletenja srečevali na modnih dogodkih v Parizu, Londonu in New Yorku.

Glede uporabe **tanjših, razcepljenih slamnatih bilk** menim, da so jih uporabljali za izdelavo finejših, manjših in tanjših kit, iz katerih je bilo mogoče izdelati posebne in zahtevnejše modele klobukov.

Slika: Pripomoček za cepljenje slame.²⁵

²⁵ Slika je povzeta po publikaciji: Manufacture de la Paille, Industrie art applique artisan, Musee du pays et Val de Charmey, izdaja: Musee du Pays et Val de Charmey, Berne, Paris, Fribourg, Bulle, Schmitten, Rechthalten, brez leta izdaje.

Pri interpretaciji različnih tehnik izdelovanja slamnatih kit sem izhajala is svoje doktorske naloge (napisane v nemškem jeziku) in raziskovanja poročil švicarskega trgovinskega združenja Schweizerischer Handels- und Industrieverein. V pomoč so mi bili tudi še ohranjeni dokumenti Združenja izdelovalcev slamnatih kit iz kantona Aargau (Verein Aargauischer Hutgeflechtfabrikanten).

Z veseljem sem vam pripravljena pomagati tudi v nadaljevanju raziskave. Želim vam veliko uspeha in vas lepo pozdravljam. Monique«²⁶

7 ANALIZA KNJIGE VZORCEV KIT SLAMNIKARSKE TOVARNE BRATOV OBERWALDER

7.1 POSTOPEK ANALIZIRANJA VZORCEV

Postopek analize vzorcev slamnatih kit sva sprti preizkušala in dopolnjevala. Glede na to, da nisva imela na razpolago nobene podobne analize, je postopek povsem inovativen. Potekal je po naslednjem zaporedju:

- **Fotografiranje knjige vzorcev kit:** ker je bila knjiga v slabem stanju in bi se s pogostim odpiranjem hitro uničila in razpadla, sva najprej fotografirala knjigo. Nastalo je 15 fotografij. Na večini fotografij sta po dve strani iz knjige, le na treh fotografijah je samo po ena stran (začetna, zadnja in stran 18).
- **Označevanje vzorcev kit:** vsako kito v knjigi sva označila s številko strani v knjigi, z zaporedno številko vzorca na strani in s kratico porekla, če je bilo to v knjigi zapisano. V knjigi so označene italijanske, japonske, kitajske, kranjske in švicarske kite. Z označevanjem posameznih vzorcev sva dobila podatke o številu kit in o njihovem poreklu. Na strani 22 pet vzorcev srednje širokih ali širokih kit manjka. V knjigi je skupaj 742 vzorcev kit, največ je japonskih.
- **Sortiranje vzorcev kit:** fotografije sva dala natisniti na trši papir, ki sva ga potem razrezala po posameznih kitah. Sledilo je dolgotrajno sortiranje kit glede na širino. Razlikovala sva tri osnovne tipe kit: široke, srednje široke oz. srednje ozke in ozke. Vsako od teh skupin vzorcev sva razdelila še na dve podskupini. Odločila sva se za naslednje širine vzorcev kit:
 - najožje: 0,3 cm in ožje,
 - ozke: 0,4 do 0,7 cm,
 - srednje ozke: 0,8 do 1,1 cm,
 - srednje široke: 1,2 do 1,7 cm,
 - široke: 1,8 do 2,2 cm in
 - najširše: nad 2,3 cm.
- **Analiza posameznih vrst kit:** Ko sva sortirala kite po širini, sva določila naslednje vrste vzorcev:
 - slamnate kite z vzorci,
 - barvne slamnate kite,
 - enobarvne kombinirane kite,
 - barvne kombinirane kite in
 - kite iz drugih materialov.

7.2 KNJIGA VZORCEV KIT PO STRANEH

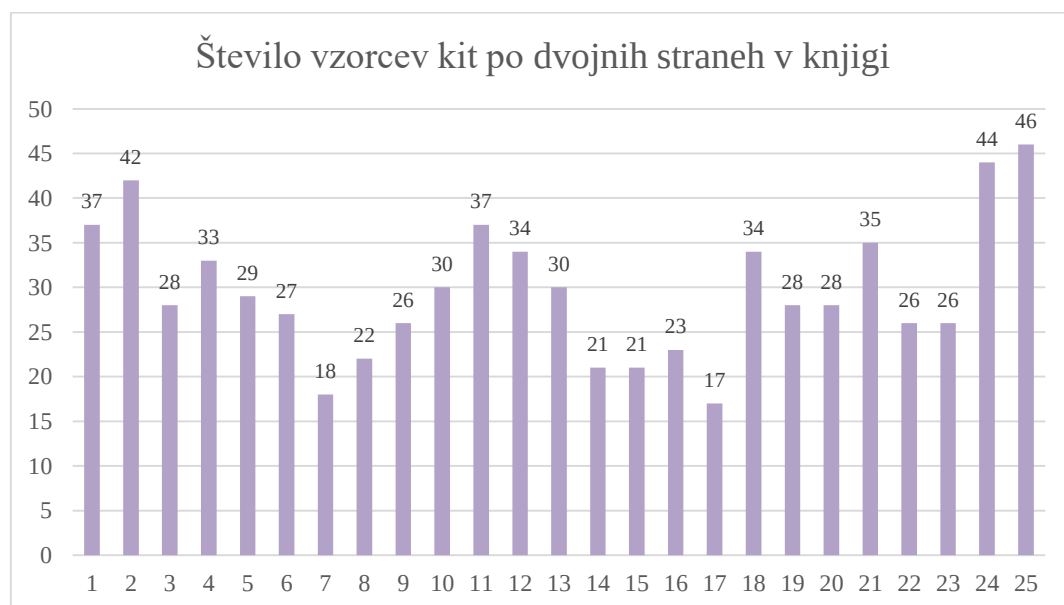
Knjiga ima 25 listov oz. dvojnih strani, na katerih je pršitih **742 vzorcev kit**.

Preglednica 1: Število vzorcev kit po straneh v knjigi in njihovo poreklo

Manufacture de la Paille, Industrie art applique artisan, Musee du pays et Val de Charmey, izdaja: Musee du Pays et Val de Charmey, Berne, Paris, Fribourg, Bulle, Schmitten, Rechthalten, brez leta izdaje.

²⁶ Prevedla: Darinka Šmit Bahčič, prof. angl.

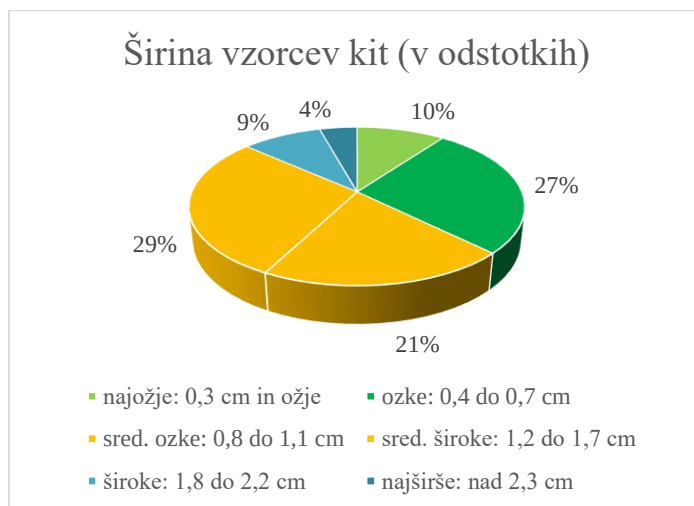
List	Št. kit	japonske	kitajske	italijanske	švicarske	kranjske	brez porekla
1	37	0	3	0	2	0	32
2	42	11	1	9	6	13	2
3	28	11	2	13	0	1	1
4	33	29	0	3	0	0	1
5	29	12	5	9	0	1	2
6	27	16	0	1	6	1	3
7	18	18	0	0	0	0	0
8	22	19	0	2	0	1	0
9	26	8	0	17	0	1	0
10	30	25	0	2	1	0	2
11	37	26	1	9	0	0	1
12	34	17	6	5	2	0	4
13	30	9	0	13	3	0	5
14	21	9	0	8	1	1	2
15	21	0	0	0	0	0	21
16	23	0	0	0	0	0	23
17	17	9	0	5	2	1	0
18	34	15	0	3	8	0	8
19	28	28	0	0	0	0	0
20	28	3	1	8	0	0	16
21	35	0	0	0	0	0	35
22	26	0	0	0	0	0	26
23	26	2	0	6	0	0	18
24	44	2	0	5	1	29	7
25	46	0	0	0	0	0	46
skupaj	742	269	19	118	32	49	255

Koliko je vzorcev na posameznem listu (oz. na dvojni strani), je odvisno od širine vzorcev kit. Na straneh 2, 24 in 25 je več kot 40 vzorcev kit, ki pa so zelo ozki. Najmanj vzorcev kit, ki pa so zelo široki, je na straneh 7 in 17 (samo 18 oz. 17). Povprečno je na vsaki strani po 30 vzorcev kit.

7.3 VRSTE IN ŠIRINA VZORCEV KIT

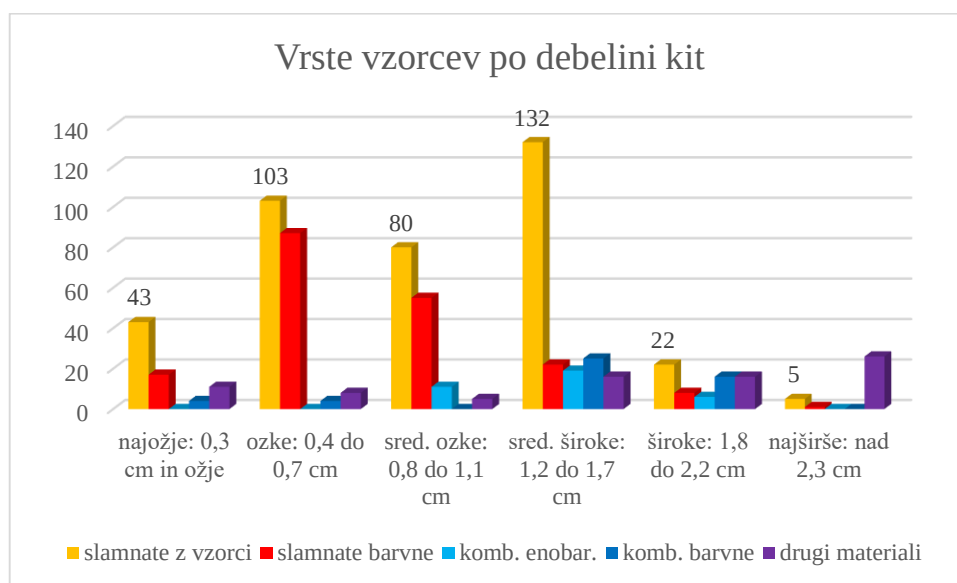
<i>Vrste in širina vzorcev kit</i>	<i>slam. kite z vzorci</i>	<i>barvne slam. kite</i>	<i>enobravne kombinirane</i>	<i>barvne kombinirane</i>	<i>drugi materiali</i>	<i>skupaj</i>
najožje: 0,3 cm in ožje	43	17	0	4	11	75
ozke: 0,4 do 0,7 cm	103	87	0	4	8	202
srednje ozke: 0,8 do 1,1 cm	80	55	11	0	5	151
srednje široke: 1,2 do 1,7 cm	132	22	19	25	16	214
široke: 1,8 do 2,2 cm	22	8	6	16	16	68
najširše: nad 2,3 cm	5	1	0	0	26	32
skupaj	385	190	36	49	82	742

Polovica vseh vzorcev kit je srednje širokih oz. srednje ozkih (50 %), 37 % je ozkih (od teh 10 % najožjih in 27 % ozkih), ostale pa so široke (9 %) in najširše (4 %).

Večina vzorcev predstavljajo slamnate kite z vzorci. Sprva sva želela ločiti slamnate kite od tistih, ki imajo poleg osnovnega načina pletenja še določene vzorce. Z natančnim opazovanjem sva ugotovila, da ima vsaka kita določen osnovni vzorec pletenja, ki se večinoma razlikujejo med seboj. Zato je bilo nemogoče ločiti osnovne vzorce pletenja od tistih, ki imajo znotraj osnovnega vzorca ob robovih ali na sredini še posebne vzorce. Slamnatih kit z vzorci je več kot polovica vseh vzorcev (52 %). Dobra četrtina vzorcev (26 %) je slamnatih kit, ki imajo eno ali več barvnih slamic. Dobra desetina vzorcev (11 %) ima kombinacijo dveh materialov, slame in še enega ali več drugih materialov. Kombinirane kite sva ločila na enobarvne in barvne. Enako vzorcev kit, kot je kombiniranih slamnatih vzorcev, je tudi vzorcev iz drugih, neslamnatih materialov (11 %).

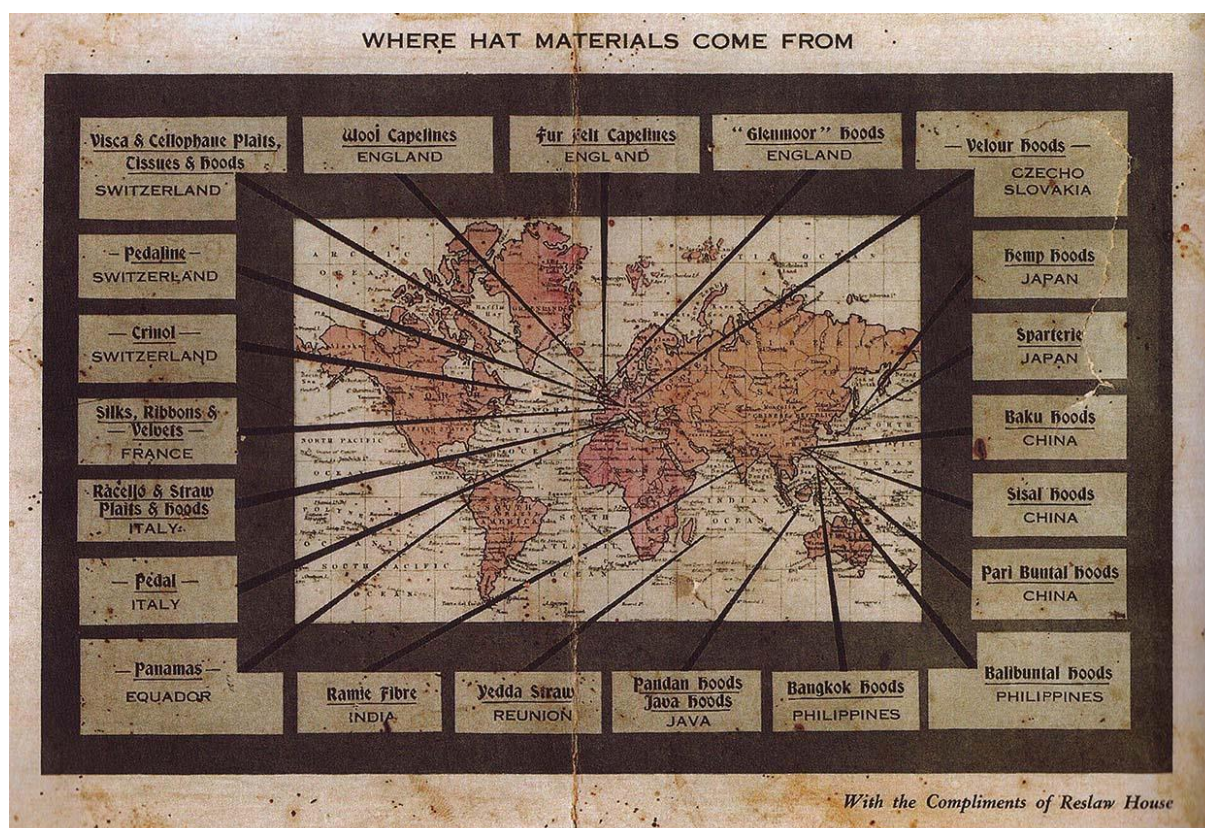

Zgornji graf prikazuje število vzorcev kit glede na vrste vzorcev in njihovo širino. Kakor vidimo, je pri vseh širinah, razen pri najširših, največ slamnatih kit z vzorci. Teh je največ srednje širokih (132), ozkih (103) in srednje ozkih (80). Nekoliko manj, vendar v podobnem razmerju so tudi barvni slamnati vzorci. Največ vzorcev iz drugih, neslamnatih materialov je v skupini najširših kit (26).

7.4 POREKLO VZORCEV KIT

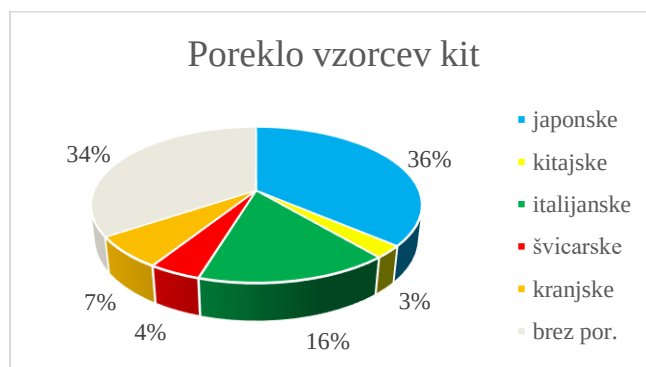
V Oberwalderjevi knjigi vzorcev sva poreklo kit prepoznala po naslednjih zapisih: Ital. – italijanske, Japan – japonske, China – kitajske, Krainer – kranjske in Schweizer – švicarske. Monique Millard-Helfer pravi: »Menim, da so bili vzorci **poimenovani po deželah**, kjer so jih izumili, in ne po državah, kjer so jih dejansko izdelali.«²⁷

²⁷ Glej poglavje *Mnenje Monique Millard-Helfer*, predsednice Švicarske fundacije za raziskovanje slamnikarske dediščine (Swiss Straw Foundation).

Slika: Zanimiv zemljevid o proizvajalcih različnih materialov za slamnike oz. klobuke.²⁸

V Oberwalderjevi knjigi je največ vzorcev kit japonskih (36 %), nato italijanskih (16 %), kranjskih (7 %), švicarskih (4 %) in kitajskih (3 %). Dobro tretjino vzorcev (34 %) nima vpisanega porekla.

JAPONSKI VZORCI KIT

Preglednica: Japonski vzorci kit

Japonski vzorci	najožje	ozke	srednje ozke	srednje široke	široke	najširše	skupaj
slamnate	3	32	45	67	7	3	157
slam. barv.	0	6	29	14	3	1	53
komb.	0	0	10	19	0	9	38
drugi mat.	0	2	0	4	6	9	21
skupaj	3	40	84	104	16	22	269

²⁸ Povzeto po katalogu: Handwerk: Ausstellungskatalog / Catalogo della Mostra / Exhibition Catalogue, 1/10, Des information des Kurszentrum Ballenberg, From straw to hat, Vom halm zum hut, Dalla spiga al cappello, Brienz, 1/2010.

V knjigi je 269 vzorcev japonskih kit. Večina japonskih kit je ozkih (46 %) in srednje širokih (40 %), v manjšini pa so široke kite (14 %). Največ vzorcev predstavljajo japonske slamnate kite (78 %) in sicer 58 % je navadnih kit z vzorci in 20 % barvanih. Vzorcev slamnatih kit, kombiniranih z drugimi materiali, je 14 %, vzorcev iz drugih materialov pa je 8 %.

ITALJANSKI VZORCI KIT

Preglednica: Italijanski vzorci kit

Italijanski vzorci	najožje	ozke	srednje ozke	srednje široke	široke	najširše	skupaj
slamnate	1	15	7	15	6	1	45
slam. barv.	3	24	10	2	0	0	39
komb.	0	0	6	0	4	1	11
drugi mat.	0	0	1	6	7	9	23
skupaj	4	39	24	23	17	11	118

V knjigi je 118 vzorcev italijanskih kit. Večina italijanskih kit je ozkih (53 %), srednje širokih je 20 %, širokih pa 24 %. Največ vzorcev predstavljajo italijanske slamnate kite (71 %) in sicer 38 % je navadnih kit z vzorci in 33 % z barvano slamo. Kombiniranih vzorcev kit je 9 %, več pa je vzorcev iz drugih materialov (20 %).

KRANJSKI VZORCI KIT

Preglednica: Kranjski vzorci kit

Kranjski vzorci	najožje	ozke	srednje ozke	srednje široke	široke	najširše	skupaj
slamnate	0	0	3	2	0	0	5
slam. barv.	12	30	0	0	0	0	42
komb.	0	1	0	0	0	0	1
drugi mat.	0	0	0	0	0	1	1
skupaj	12	31	3	2	0	1	49

V knjigi je 49 vzorcev kranjskih kit. Velika večina kranjskih kit je ozkih (88 %), srednje širokih je 10 %, širokih pa samo 2 %.

V knjigi je 32 vzorcev švicarskih kit. Švicarske kite so večinoma ozke (56 %) in srednje široke (44 %), širokih pa v knjigi ni. Največ vzorcev predstavljajo švicarske slamnate kite (75 %) in sicer 28 % je navadnih kit z vzorci in 47 % barvanih. Vzorcev švicarskih slamnatih kit, kombiniranih z drugimi materiali, je 22 %, vzorcev iz drugih materialov pa je 3 %.

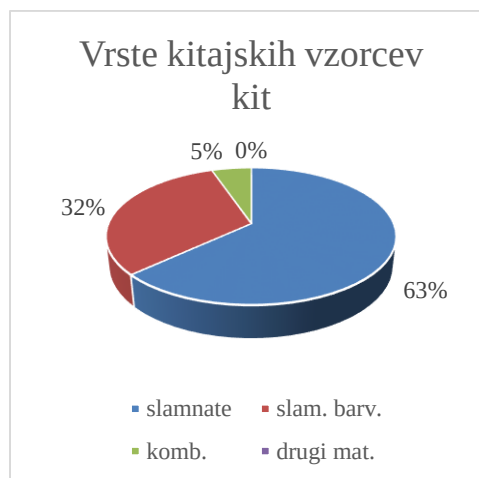
KITAJSKI VZORCI KIT

Preglednica: Kitajski vzorci kit

Kitajski vzorci	najožje	ozke	srednje ozke	srednje široke	široke	najširše	skupaj
slamnate	1	7	1	3	0	0	12
slam. barv.	0	3	3	0	0	0	6

komb.	0	1	0	0	0	0	1
drugi mat.	0	0	0	0	0	0	0
skupaj	1	11	4	3	0	0	19

H

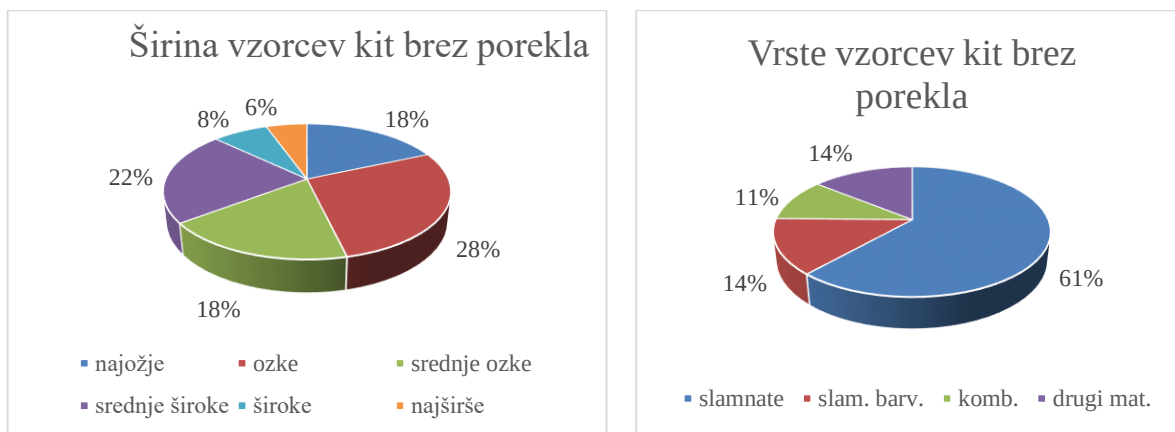
V knjigi je samo 19 vzorcev kitajskih kit. Večina teh kit je ozkih (63 %), srednje širokih je 37 %, širokih kitajskih kit pa v knjigi ni. Največ vzorcev predstavljajo kitajske slamnate kite (95 %) in sicer je 63 % navadnih slamnatih kit z vzorci, 32 % pa je barvanih. Slamnatih kit, kombiniranih iz drugih materialov, je 5 %, vzorcev iz drugih materialov pa v knjigi ni.

VZORCI KIT BREZ POREKLA

Preglednica: Vzorci kit brez porekla

Brez porekla	najožje	ozke	srednje ozke	srednje široke	široke	najširše	skupaj
slamnate	34	49	22	42	9	1	157
slam. barv.	2	16	7	5	5	0	35
komb.	0	0	14	5	2	6	27
drugi mat.	11	6	4	5	3	7	36
skupaj	47	71	47	57	19	14	255

V knjigi je 255 vzorcev kit, pri katerih poreklo ni navedeno ali ga nisva znala razbrati (npr. za izraze: Speles, Laichow, Böhm, Bast fcy, Venecianer, Lovichow, Punta, Stoya, Barma, Fancy, Palmsinet). Možno je, da ti zapisi niso povsem točni, saj je bilo nekatere težko prebrati. Večina kit brez porekla je ozkih (46 %) in srednje širokih (40 %), v manjšini pa so široke kite (14 %). Največ vzorcev predstavljajo slamnate kite (75 %) in sicer je 61 % navadnih kit z vzorci in 14 % barvanih kit. Slamnatih kit, kombiniranih z drugimi materiali, je 11 %, vzorcev iz drugih materialov pa je 14 %.

7.5 OPIS POSAMEZNIH TIPOV VZORCEV

Da bi lažje opisovala posamezne vrste vzorcev kit, sva si zastavila nekaj vprašanj. Zanimalo naju je, če so vzorci določenega porekla različni od drugih vzorcev, preverjala sva gostoto pletenosti, ali so kite pletene poševno ali pravokotno in iz koliko slamic so pletene (tri, štiri ali več). Različne vzorce sva analizirala glede na to, ali so narejeni s spuščanjem vpletanja slamic, ali so narejeni v ribjo kost ali rižek (ta vzorec je znan pri pletenju volne). Opazovala sva še, če je slama naravne barve ali je beljena ali pa barvana. Glede na to, da pletenje slame strojno ni mogoče, sva presojala, če so strojno izdelani vzorci, kjer ne gre za pletenje, ampak za polaganje slamic, saj so ponekod vidni šivi. Na koncu sva izpostavila še vzorce, ki se nama zdijo najbolj zanimivi. Vzorce, ki sva jih obravnavala glede na širino kit, so v prilogi raziskovalne naloge.

Označbe kit so različne glede na to, ali je v knjigi vidna številka vzorca ali ne. Za analizo pa sva dodala še svoje označbe, ki jih večinoma navajava v oklepaju, razen če nima številke vzorca. Prva številka najine označbe pomeni stran v knjigi, druga pa zaporedni vzorec na tej strani. Če je znano še poreklo vzorca, je dodana kratica porekla. Prvi vzorec v knjigi je na primer označen takole: št. 28 (1-1-KIT). Za boljše razumevanje najine analize si je potrebno ogledovati vzorce kit v prilogi raziskovalne naloge.

7.5.1 SLAMNATE KITE Z VZORCI

- **Ali so si kite glede na poreklo podobne ali različne? Katere so različne?**

Ozke kite: Vzorci so si večinoma podobni, razen nekaterih izjem, npr. 5-29-KIT in št. 1179 (20-4-IT).

Srednje širine: Japonske kite so posebne v nekaterih vzorcih, npr. št. 832 (3-24-JAP), nekatere so pravokotno pletene št. 1001 (12-6-JAP). Kitajske so posebne v tem, da imajo spodnji rob raven, zgornji pa nazobčan, npr. št. 2333 (2-6-KIT) in št. 1177 (20-2-KIT). Švicarske so posebne v tem, da so pletene v rižek, npr. št. 1052 (13-4-ŠV) ali št. 1051 (13-3-ŠV).

Široke: Opažava podobne razlike kot pri srednje debelih kitah.

- **Ali so kite pletene strnjeno ali z luknjicami?**

Ozke kite: Vsi vzorci so pleteni strnjeno, razen dveh in sicer št. 1099 (13-22-IT) in št. 1179 (20-4-IT).

Srednje širine: Večina kit je pletenih strnjeno, je pa nekaj izjem, npr. št. 1050 (13-2-ŠV), št. 815 (3-16-KIT), št. 1185 (20-10-IT). Poseben je tudi vzorec št. 653 (16-11), kjer sta dve ozki kiti zvezani z ozko kito.

Široke: Z luknjicami so pletene tri kite: št. 1075 (13-14-IT), št. 2142 (1-29) in 604 (14-4-IT).

- **Ali so kite pletene poševno ali pravokotno?**

Ozke kite: Vsi vzorci so pleteni poševno, razen vzorec št. 1179 (20-4-IT).

Srednje širine: Večina kit je pletenih poševno, razen kite št. 1001 (12-6-JAP).

Široke: Tudi tukaj se pojavlja pravokotno pletenje, npr. št. 1000 (12-5-JAP).

- **Ali so kite pletene iz treh, štirih (cikcak ali sak) ali več slamic?**

Ozke kite: V tri slamice je pletenih pet najožjih kit in tri ozke, pri eni od teh je kombinirana ožja in širša slama – vzorec št. 944 (11-19-JAP). V štiri slame je pletenih 34 vzorcev, med katerimi je ena najožja. Vse ostale kite so pletene iz več slamic.

Srednje širine: Ena kita je pletena v tri slamice, št. 1181 (20-6-IT), sedem kit pa je pletenih iz štirih slamic (cikcak ali sak), vse ostale so pletene iz več slamic.

Široke: V štiri slamice sta pleteni dve kiti: št. 1176 (20-1-JAP) in 20-13, vse ostale so pletene iz več slamic. Med njimi so tudi primeri, ko je drobna kita vpletena v širšo kito, npr. št. 651 (16-9).

- **Ali so vzorci narejeni s spuščanjem vpletenih slamic, kot ribja kost ali rižek?**

Ozke kite: Šest vzorcev je pletenih tako, da je na polovici ali robu izpuščeno prepletanje slame. To je značilno za kitajske in italijanske vzorce, npr. št. 2637 (2-23-IT) in 8-12-IT. Japonski vzorec št. 950 (11-25-JAP) ima spuščeno vpletanje na sredini kite.

Srednje širine: Nekaj vzorcev je narejenih s spuščanjem vpletanja slamic. Taki primeri so predvsem pri japonskih kitah. Ponekod so spuščene slamice na zgornjem robu, npr. št. 640 (9-2-JAP), št. 929 (11-8-JAP), drugod pa na sredini kite, npr. št. 936 (11-14-JAP), ponekod pa so kombinirani s krasnimi vzorci, npr. št. 952 (11-27-JAP), št. 831 (3-23-JAP), št. 832 (3-24-JAP). Švicarske kite so podobne pletenju v rižek, npr. št. 1125 (18-11-ŠV), št. 1052 (13-4-ŠV).

Široke: En vzorec je narejen v ribjo kost, št. 1152 (19-6-JAP), pri enem pa je ribja kost kombinirana z obokanim vzorcem, št. 600 (8-11-JAP). Nekaj vzorcev je narejenih z izpuščanjem vpletanja na zgornjem robu, npr. št. 483 (8-2-IT) in št. 1171 (19-24-JAP) ali celo kombinirano z vzorcem, npr. št. 326 (6-16).

- **Ali so kite iz naravne slame, beljene ali barvane?**

Ozke kite: Večina slame je v naravni barvi, nekaj pa je beljenih. Izrazito belih je 11 vzorcev kit, čeprav je možno, da je beljenih več vzorcev kit.

Srednje širine: Večina kit je iz naravne slame, beljenih pa je 21 kit, delno beljenih pa je še več.

Široke: Dve kiti sta beljeni, nekaj pa le deloma. Večina kit je naravne barve.

- **Ali so kite pletene ročno ali gre za polaganje slame in strojno šivanje (s šivom)?**

Ozke kite: Vse kite so ročno pletene.

Srednje širine: Vse kite so ročno pletene.

Široke: Vse kite so ročno pletene.

- **Mejni vzorci, ki bi jih lahko uvrstili drugam:**

Ozke kite: Teh ni bilo.

Srednje širine: Pri vzorcih št. 716 (10-1) in št. 870 (4-16-JAP) ter št. 545 (8-7-KR) je kita, ki bi jo lahko uvrstili tudi med kombinirane materiale, ker je kombinirana s slamnato vrstico. Pri kiti št. 1980 (24-42) je možno, da gre za rezano slamo ali celo bast. Kita št. 721 (10-3-JAP) je mogoče kombinirana z drugo vrsto slame ali z drugim materialom.

Široke: Ni mejnih vzorcev.

Najbolj zanimivi vzorci:

- najožje: št. 779 (10-25-JAP), št. 604 (1-3) in št. 681 (17-17-ŠV).
- ozke: št. 946 (11-21-JAP), št. 1054 (13-5-JAP), št. 881 (4-24-JAP), 5-29-KIT in št. 1023 (12-22-KIT).
- srednje ozke: št. 200 (1-12), št. 902 (11-2-IT), št. 891 (4-32-JAP), št. 312 (6-14-JAP), št. 761 (10-22-JAP).
- srednje široke: št. 657 (16-15), št. 669 (9-7-IT), št. 832 (3-24-JAP), št. 649 (9-4-JAP) iz različno debelih slam, št. 678 (17-14-JAP), št. 1163 (19-16-JAP), št. 1155 (19-9-JAP).
- široke: št. 2142 (1-29), št. 1000 (12-5-JAP), št. 235 (5-26-JAP).
- najširše: št. 600 (8-11-JAP), št. 604 (14-4-IT).

7.5.2 BARVNE SLAMNATE KITE

- **Ali so si kite glede na poreklo podobne ali različne? Katere so različne?**

Ozke kite: Podobni vzorci se pojavljajo pri kitah različnega porekla. Pri kranjskih kitah je posebnost barvna kombinacija z zeleno slamo, npr. št. 2413 (2-24-KR).

Srednje široke: Švicarske kite so posebne po pletenju v rižek, ki je pri barvnih kitah še bolj izrazit, npr. št. 1122 (18-8-ŠV). Nekaj podobnih vzorcev najdeva tudi med italijanskimi kitami, npr. št. 813 (3-14-IT). Pri kitajskih kitah je posebna kita št. 30 (5-9-KIT). Med japonskimi so posebni naslednji tipi vzorcev: št. 1014 (12-16-JAP), št. 732 (10-9-JAP) in št. 1265 (24-27-JAP). Med italijanskimi je poseben vzorec št. 714 (9-26-IT).

Široke kite: Kite so samo japonskega in italijanskega porekla ter brez porekla. Pri kitah brez porekla je poseben vzorec št. 2305 (1-34).

- **Ali so kite pletene strnjeno ali z luknjicami?**

Ozke kite: Vsi vzorci so pleteni strnjeno.

Srednje široke: Vse kite so pletene strnjeno.

Široke kite: Vse so pletene strnjeno.

- **Ali so kite pletene poševno ali pravokotno?**

Ozke kite: Večina vzorcev je pletenih poševno, nekateri pa od tega odstopajo zaradi zanimive kombinacije barvnih slamic, npr. št. 2381 (2-10-KR), št. 2391 (2-11-KR) in št. 389 (1-17) med ozkimi in št. 771 (9-25-IT) med najožjimi.

Srednje široke: Vse so pletene poševno. Nekatere kite so posebne, ker so kombinirane z drugo širino barvnih slamic ali kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP), št. 2414 (8-1-JAP), št. 670 (17-6-JAP) in št. 671 (17-7-JAP).

Široke kite: Vse so pletene poševno.

- **Ali so kite pletene iz treh, štirih (cikcak ali sak) ali več slamic?**

Ozke kite: Kit, pletenih v tri slame, ni. V štiri slame so pleteni štirje vzorci kit, npr. št. 308 (6-13-JAP), št. 1017 (12-19-JAP), št. 2144 (1-30). Vse ostale kite so pletene iz več slamic.

Srednje široke: Štiri kite so pletene v štiri slamice (cikcak ali sak), vendar imajo poseben vzorec. Tri od teh imajo vzorec s spuščanjem vpletanja, npr. št. 1015 (12-17-JAP), ena pa z dodano barvno slamo, npr. št. 1230 (21-17).

Široke kite: Št. 57 (5-11-JAP), št. 2414 (8-1-JAP), št. 670 (17-6-JAP) in št. 671 (17-7-JAP) so kite, ki so kombinirane z drugo debelino barvane kite ali kakšnega drugega materiala. Trije vzorci so pleteni iz štirih slamic. Vsi ostali vzorci so pleteni iz več slamic.

- **Ali so vzorci narejeni s spuščanjem vpletenih slamic, kot ribja kost ali rižek?**

Ozke kite: Več vzorcev je narejenih s spuščanjem vpletanja, ki so večinoma na zgornjem robu kite, v nekaterih primerih pa tudi sredi kite. Takih vzorcev kit med najožjimi kitami ni, več pa jih je med ozkimi kitami (19 kit), npr. št. 2427 (2-38-IT), št. 90 (5-16-IT), št. 676 (17-10-IT), št. 86 (1-4-ŠV), št. 87 (1-5-ŠV). Nekoliko drugače sta kombinirani dve švicarski kiti, pri katerih se barva ponavlja v črtah, npr. št. 304 (6-10-ŠV). Poleg teh vzorcev so še drugi zanimivi vzori, ki jih naredijo prav posamične barvne slamice. Podobne so vzorcu ribje kosti in rižka, npr. št. 107 (1-6), št. 230 (1-15), št. 277 (1-16), št. 2444 (2-15-KR), št. 2381 (2-10-KR), št. 758 (10-20-IT), št. 1207 (21-4) in št. 673 (17-9).

Srednje široke: Nekaj vzorcev je z barvnimi slamicami oblikovano v ribjo kost, npr. št. 1223 (21-20) in št. 1130 (18-17-JAP). Več vzorcev je narejenih s spuščanjem vpletanja slamic, predvsem pri italijanskih vzorcih, npr. 2-24-IT, št. 90 (5-17-IT) ali št. 813 (3-4-IT). Kot sva že omenila, imajo tri sak kite vzorec s spuščanjem vpletanja. Nekatere kite so kombinirane z drugo debelino barvane kite ali kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP), št. 2414 (8-1-JAP), št. 670 (17-6-JAP), št. 671 (17-7-JAP).

Široke kite: Takih primerov ni.

- **Ali so kite iz naravne slame, beljene ali barvane?**

Ozke kite: Razlikujemo lahko kite, ki imajo osnovo iz naravne slame in so kombinirane z eno ali več barvnimi slamicami, ter kite, ki so vse iz barvnih slamic in so zato praviloma temnejše barve. Med najožjimi je prvih, kombiniranih s posamičnimi barvnimi slamicami, šest, 11 pa je povsem barvanih. Med ozkimi je večina kit kombiniranih z naravno barvo slame. Takih, ki so pletene samo iz barvane slame, je med ozkimi 11. Večinoma so barvane temno zeleno, temno rdeče in temno modro oziroma črno. Beljene slame v teh kitah ni.

Srednje široke: Nekatere kite so kombinirane z beljeno slamo, npr. št. 1131 (18-18-JAP), nekatere pa z delno beljeno.

Široke kite: En vzorec je kombiniran z beljeno slamo in sicer št. 2003 (1-24).

- **Ali so kite pletene ročno ali gre za polaganje slame in strojno šivanje (s šivom)?**

Ozke kite: Vse kite so ročno pletene.

Srednje široke: Vse kite so ročno pletene.

Široke kite: Vse kite so ročno pletene.

- **Mejni vzorci, ki bi jih lahko uvrstili drugam:**

Ozke kite: Ni takšnih vzorcev.

Srednje široke: Nekatere kite so kombinirane z drugo debelino barvane kite, možno pa je, da je iz kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP), št. 2414 (8-1-JAP), št. 670 (17-6-JAP), št. 671 (17-7-JAP).

Široke kite: Takih ni bilo.

Najbolj zanimivi vzorci:

- najožje: št. 711 (9-25-IT), št. 1224 (21-21), št. 95 (5-20-IT).
- ozke: št. 758 (10-20-IT), št. 2444 (2-15-KR), št. 2144 (1-30), št. 95 (5-19-IT), št. 39 (1-2-kit), št. 28 1-1-KIT).
- srednje ozke: št. 30 (5-9-KIT), št. 1120 (18-6-ŠV), št. 1123 (18-9-ŠV), št. 860 (4-7-JAP), št. 1124 (18-10-ŠV), št. 209 (1-13).
- srednje široke: št. 813 (3-14-IT), št. 215 (5-24-JAP), št. 732 (10-6-JAP).
- široke: št. 142 (1-9), št. 1225 (21-22), št. 2305 (1-34), št. 668 (17-4-JAP).
- najširše: št. 238 (5-27-JAP).

7.5.3 KITE IZ SLAME, KOMBINIRANE Z DRUGIMI MATERIALI

- **Ali so si kite glede na poreklo podobne ali različne? Katere so različne?**

Ozke kite: Švicarske kite so posebne v tem, da so prešite s tanko nitko.

Srednje široke kite: Kite so si glede na poreklo podobne. Izmed italijanskih kit se razlikuje vzorec št. 0801 (3-5-IT) in št. 1178 (20-3-IT), med japonskimi št. 2316 (2-1-JAP), št. 0414 (7-15-JAP) in št. 616 (14-16-JAP). Edini švicarski vzorec št. 1002 (12-7-ŠV) pa se od ostalih razlikuje po načinu pletenja in materialu. Kite brez porekla se med seboj vidno razlikujejo.

Široke kite: Kite so si glede na poreklo podobne. Vse enobarvne široke kite so si podobne, pri barvnih pa lahko opazimo majhne razlike, npr. pri vzorcu št. 2311 (1-36) in št. 664 (16-23).

- **Ali so kite pletene strnjeno ali z luknjicami?**

Ozke kite: Vse so pletene strnjeno.

Srednje široke kite: Vse kite so pletene strnjeno, razen vzorca št. 801 (3-5-IT) in vzorca 4-33.

Široke kite: Vse enobarvne kite, razen vzorca št. 654 (16-12), so pletene z luknjicami. Pri barvnih kombiniranih kitah je le ena pletena z luknjicami in sicer št. 1339 (23-13-IT), ostale pa so pletene strnjeno.

- **Ali so kite pletene poševno ali pravokotno?**

Ozke kite: Vse so pletene poševno.

Srednje široke kite: Večina kit je pletenih poševno. Pravokotno je pleten le vzorec št. 1141 (18-29-JAP). Več vzorcev je pletenih tako, da je kombinirano poševno in pravokotno pletenje, npr. št. 0901 (11-1-JAP) in št. 1002 (12-7-ŠV).

Široke kite: Vse kite so pletene poševno, z eno izjemo – št. 617 (14-17-JAP).

- **Ali so kite pletene iz treh, štirih (cikcak ali sak) ali več slamic?**

Ozke kite: Vse so pletene v pet in več slamic.

Srednje široke kite: Vzorcev, ki bi bili pleteni iz treh slamic, ni. Iz štirih slamic ni pleten noben vzorec. Večina vzorcev je pletenih iz več slamic.

Široke kite: Vse kite so pletene iz več slamic. To predvidevamo po širini vzorca kite.

- **Ali so vzorci narejeni s spuščanjem vpletenih slamic, kot ribja kost ali rižek?**

Ozke kite: Ozka kita št. 1034 (12-27-KIT) ima zelo ozek zgornji rob, narejen s spuščanjem enega prepleta.

Srednje široke kite: S spuščanjem vpletenih slamic je narejenih več vzorcev, npr. št. 0934 (11-13-JAP) in št. 1178 (20-3-IT). Kot ribja kost je pletenih šest vzorcev kit, npr. 25-45, št. 669 (17-5-JAP), 23-22 in št. 1285 (25-3). Dva vzorca sta pletena kot ribja kost, s spuščanim drugim materialom na zgornjem robu vzorca, npr. št. 660 (16-18) in 16-19.

Široke kite: S spuščanjem vpletenih slamic so pletene kite št. 799 (3-4-IT), št. 2127 (1-28), št. 1183 (20-8-IT), št. 1341 (23-15-IT), št. 605 (14-5-IT) in edina barvna pa št. 1339 (23-13).

- **Ali so kite iz naravne slame, beljene ali barvane?**

Ozke kite: Beljene slame v teh vzorcih ne prepoznamo.

Srednje široke kite: Večina kit je iz naravne slame. Osem vzorcev kit je beljenih, npr. št. 1191 (20-16). Pojavljajo se tudi kite v kombinaciji z beljenimi in barvnimi slamicami. Takih vzorcev je devet, npr. št. 401 (7-9-JAP) in št. 404 (7-12-JAP). Barvo pleteni vzorci se med seboj razlikujejo po načinu pletenja. Večina vzorcev je pletenih tako, da je vpletena le ena barvna slamica, ostale pa so beljene, npr. št. 401 (7-9-JAP) ali naravnih barv, npr. št. 357 (6-22-JAP). Štirje vzorci so obarvani le z eno barvno slamico, npr. št. 1166 (19-19-JAP), št. 636 (15-15), št. 660 (16-18) in 16-19. Dva vzorca sta pletena tako, da prevladuje obarvana slama, le ena je naravna, npr. št. 669 (17-5-JAP) oziroma beljena, npr. št. 676 (9-9-JAP). Pri barvastih slamicah prevladujeta rdeča in modra barva. Pojavljajo pa se tudi vijolična, modra in rjava.

Široke kite: Pri enobarvnih kitah je le ena beljena in sicer vzorec št. 2127 (1-28), pri barvnih kitah pa pet vzorcev kit. Vsi od teh petih so v kombinaciji z eno barvno slamico, npr. št. 0809 (3-11-JAP) in št. 2303 (1-33). Barve slamic so modra, rjava, rdeča.

- **Ali so kite kombinirane z drugim materialom: žima, oblanci-bast, špaga, sisal, trava, rafija, svila, ličkanje, bombažna nitka itd.?**

Ozke kite: Najozžje kite so kombinirane s temnejšo svileno nitko ali žimo, npr. št. 3301 (6-7-ŠV), ali pa je kita enakomerno ovita v barvne niti, npr. št. 305 (6-11-ŠV). Med ozkimi kitami so vzorci, v katere je vpletena barvna slama ali kakšna druga trava, npr. 2-41-ŠV.

Srednje široke kite: Osem vzorcev je v kombinaciji z vrvico, npr. št. 801 (3-5-IT), št. 1328 (23-1). Trije vzorci so narejeni v kombinaciji z oblanci, npr. št. 615 (14-15-JAP), št. 618 (14-18-JAP) in št. 636 (15-15). Deset vzorcev je pletenih v kombinaciji z ličkanjem, npr. št. 428 (7-18-JAP) in št. 404 (7-12-JAP). Le en vzorec je pleten v kombinaciji s sisalom in sicer št. 901 (11-1-JAP), eden pa je pleten iz trave in sicer št. 833 (3-25-JAP). Vzorca iz žime ne moremo prepoznati, ker bi morali vzorec kite sežgati, da bi videli, če ima vonj po roževini.

Široke kite: Pet enobarvnih kit je kombiniranih z vrvico in ena z ličkanjem, npr. št. 654 (16-12)). Pri barvnih je ena kita kombinirana z vrvico, št. 1339 (23-13-IT). Sedem kit je v kombinaciji z ličkanjem, npr. št. 0415 (7-16-JAP). Pri barvnih slamicah predvidevamo, da so pletene v kombinaciji s sisalom, npr. št. 2303 (1-33) in z oblanci, npr. št. 0389 (7-5-JAP). Noben vzorec ni pleten iz rafije, svile ali trave.

- **Ali so kite ročno pletene ali gre za polaganje slame in strojno šivanje (s šivom)?**

Ozke kite: Nekatere najozžje kite so spletene ročno, potem pa verjetno prešite z nitko, npr. št. 301 (6-7-ŠV). Vse ostale so pletene ročno.

Srednje široke kite: Vse kite so ročno pletene z eno izjemo, to je vzorec št. 1002 (12-7-JAP), pri katerem nam način izdelave ni poznan.

Široke kite: Vse kite so ročno pletene.

- **Mejni vzorci, ki bi jih lahko uvrstili drugam:**

Ozke kite: Med ozkimi so vzorci je več takšnih, ki bi jih mogoče lahko uvrstili tudi med barvne slamnate kite, npr. št. 2414 (2-25-KR), št. 1034 (12-27-KIT) ali vzorec 2-41-ŠV, kar pa je odvisno od materiala, ki je vpleten. Ni namreč jasno, ali je to slama ali drug material.

Srednje široke kite: Mejni vzorci pri enobarvnih kombiniranih materialih so št. 623 (15-2), št. 639 (15-18) in št. 642 (15-21). Mogoče bi jih lahko uvrstili tudi med srednje široke kite z vzorci.

Široke kite: Mejni vzorci so npr. št. 0399 (7-7-JAP), št. 2301 (1-32) in št. 2311 (1-36). Zgoraj naštetih vzorcev bi lahko uvrstili v kategorijo širokih slamnatih barvnih kit, kar pa je odvisno od materiala, ki je vpleten v te vzorce kit.

Najbolj zanimivi vzorci:

- najožje: št. 301 (6-7-ŠV), št. 305 (6-11-ŠV);
- ozke: št. 1034 (12-27-KIT), 2-42-ŠV;
- srednje ozke: št. 0833 (3-25-JAP), št. 0934 (11-13-JAP) in št. 1141 (18-29-JAP);
- srednje široke: št. 0676 (9-9-JAP), št. 0357 (6-22-JAP) in 25-45;
- široke: št. 605 (14-5-IT), št. 606 (14-6-JAP) in št. 2311 (1-36);
- najširše: v knjigi ni takih vzorcev.

7.5.4 VZORCI IZ DRUGIH MATERIALOV

- **Ali so si kite glede na poreklo podobne ali različne? Katere so različne?**

Ozke kite: Za večino ozkih kit poreklo ni znano.

Srednje široke kite: Kite si po poreklu niso podobne. Med italijanskimi vzorci je več posebnih, npr. št. 2421 (2-32-IT), **vzorec št. 0985** (12-1-IT) ter št. 196 (3-1-IT). Razlikujejo se tako po načinu pletenja kot barvah in materialih.

Široke kite: Kite so si glede na poreklo različne. Italijanske se razlikujejo od japonskih po tem, da imajo vse italijanske kite luknjice, npr. št. 196 (3-1-IT), št. 973 (11-34-IT), št. 803 (3-6-IT), št. 968 (11-33-IT), št. 984 (11-37-IT). Japonske kite so pletene strnjeno, npr. št. 262 (6-2-JAP), št. 636 (9-1-JAP), št. 665 (17-1-JAP), št. 382 (7-1-JAP), št. 385 (7-3-JAP).

- **Ali so kite pletene strnjeno ali z luknjicami?**

Ozke kite: Med najožjimi je devet kit pletenih z luknjicami, pri ozkih pa le dve z luknjicami. Ostale so pletene strnjeno.

Srednje široke kite: Pri srednje ozkih kitah je le ena pletena z luknjicami in sicer št. 1057 (13-7-IT). Med srednje širokimi kitami pa je osem vzorcev pletenih strnjeno, npr. št. 2421 (2-32-IT) in št. 614 (14-124-JAP). Sedem vzorcev kit je pletenih z luknjicami, npr. št. 0967 (11-32-IT) ter št. 1284 (25-2).

Široke kite: Pri širokih so italijanske kite pletene z luknjicami, japonske pa strnjeno. Trije vzorci, ki so brez porekla, so pleteni z luknjicami, npr. št. 1230 (21-27), št. 1231 (21-28). Pri najširših kitah so italijanske ravno tako pletene z luknjicami, npr. št. 986 (12-2-IT), št. 987 (12-3-IT). Japonske kite so pletene strnjeno, npr. št. 261 (6-1-JAP), št. 380 (6-27-JAP). Kranjska kita je tudi strnjena, npr. št. 386 (6-25-KR).

- **Ali so kite pletene poševno ali pravokotno?**

Ozke kite: Vse kite so pletene poševno, le vzorca 23-17 in 23-19 pravokotno. Kita 22-24 je pletena vzporedno.

Srednje široke kite: Med srednje ozkimi kitami sta dva vzorca pletena pravokotno: vzorec št. 1057 (13-7-IT) in vzorec 23-18, pri srednje širokih kitah pa trije vzorci: št. 1333 (23-6), št. 1342 (23-16) in št. 1284 (25-2).

Široke kite: Pri širokih kitah sta dve italijanski kiti pleteni pravokotno, npr. 196 (3-1-IT) in 667 (9-6-IT). Vse ostale kite so pletene poševno, npr. št. 262 (6-2-JAP), št. 665 (17-1-JAP), št. 666 (17-2-JAP). Pri najširših kitah so italijanske pletene pravokotno, npr. št. 991 (12-4-IT), št. 603 (14-3-IT). Ostale kite so pletene poševno, razen kite brez porekla št. 1334 (23-7), št. 1134 (18-22) in št. 1135 (18-23), ki so pletene pravokotno.

- **Ali so kite pletene iz treh, štirih (cikcak ali sak) ali več slamic?**

Ozke kite: Trije vzorci so pleteni iz treh slamic in sicer: št. 883 (4-25-JAP), št. 931 (11-10-JAP) in št. 2611 (2-22). Noben vzorec ni pleten iz štirih slamic. Ostali vzorci so pleteni z več slamicami.

Srednje široke kite: Pri srednje ozkih kitah je ena pletena iz treh slamic in sicer št. 1286 (25-4). Ostali vzorci so pleteni z več slamicami. Pri srednje širokih kitah so vse pletene z več slamicami.

Široke kite: Vse kite so pletene z več slamicami.

- **Ali so vzorci narejeni s spuščanjem vpletenih slamic, kot ribja kost ali rižek?**

Ozke kite: Tipičnih vzorcev, ki bi bili narejeni z izpuščanjem vpletanja, ni opaziti. Kot ribja kost so pleteni trije vzorci in sicer: št. 1027 (12-25), št. 883 (4-25-JAP) in št. 2611 (2-22). Kot rižek je pletena ena sama kita (22-24).

Srednje široke kite: Pri srednje ozkih je eden vzorec narejen s spuščanjem slamic, vzorec št. 1057 (13-7-IT). Pri srednje širokih kitah je nekaj primerov spuščanja vpletanja, vendar gre verjetno za prav poseben način pletenja, npr. št. 1276 (14-14-JAP).

Široke kite: Med širokimi kitami ni takih primerov pletenja kit. Med najširšimi pa sta dva primera pletenja, ki sta bila verjetno izdelana s tkanjem, npr. št. 1134 (18-22) in št. 1135 (18-23).

- **Ali so kite iz naravne slame, beljene ali barvane?**

Ozke kite: Iz naravne slame sta dva vzorca: št. 883 (4-24-JAP) in št. 2611 (2-22). Beljena sta prav tako dva vzorca in sicer: št. 931 (11-10-JAP) ter 22-24. Vsi ostali vzorci so pleteni v drugi barvi. Najpogostejša barva je črna, pojavljajo pa se tudi kite v beli barvi.

Srednje široke kite: Pri srednje ozkih vzorcih je beljena kita 22-26, barvasta kita pa št. 1282 (24-44). Pri srednje širokih so štiri kite beljene, osem vzorcev je barvanih, npr. št. 2421 (2-32-IT), št. 2433 (5-2-IT) in št. 2876 (2-9-JAP). Najpogostejše barve, ki se pojavljajo, so modra, rdeča in črna.

Široke kite: Pri širokih kitah so beljene tri kite, npr. št. 667 (9-6-IT), št. 973 (11-34-IT) in št. 1074 (13-13-IT). Barvanih kit je osem, npr. št. 803 (3-6-IT), št. 386 (7-4-JAP), št. 665 (17-1-JAP), pet vzorcev pa je iz naravnega materiala. Pri najširših kitah sta beljeni dve kiti, št. 1135 (18-23) in št. 987 (12-3-IT). Iz naravnega materiala je 11 vzorcev. Barvanih kit je 12, npr. št. 601 (14-1-JAP), št. 519 (8-4-JAP), št. 380 (6-27-JAP).

- **Ali so kite kombinirane z drugimi materiali: žima, oblanci-bast, špaga, sisal, trava, rafija, svila, ličkanje, bombažna nitka itd.?**

Ozke kite: Med najožjimi kitami je deset vzorcev pletenih iz žime. To predvidevava po tem, ker so kite tanke in ozke, npr. št. 1111 (13-27) in 25-6. Vzorec št. 190 (20-15) je pleten iz sisala, ki so ga prerezali na štiri dele. Možno je, da je zgoraj omenjeni vzorec pleten tudi iz kakšne trave. Dve ozki kiti sta pleteni iz trave in sicer 23-17 in 23-19. Vzorec št. 0883 (4-25-JAP) je pleten v kombinaciji z vrvico in oblancem. Vzorec št. 2611 (2-22) je navadna kita iz basta ali oblancev.

Srednje široke kite: Pri srednje ozkih kitah je uporabljena vrvica, npr. št. 1057 (13-7-IT) ter 23-18 in oblancem, npr. vzorec 22-26, št. 1282 (24-44) ter št. 1286 (25-4)). Pri srednje širokih je šest vzorcev pletenih iz trave, npr. št. 2373 (2-8-JAP)), tri iz ličkanja, npr. št. 614 (14-14-JAP) in sedem iz vrvice, npr. št. 967 (11-32-IT).

Široke kite: Široke kite so kombinirane z oblanci, npr. št. 1230 (21-17), št. 198 (3-3-IT). Kombinirane so tudi z ličkanjem, npr. št. 386 (7-4-JAP), št. 262 (6-2-JAP) in s travo, npr. št. 196 (3-1-IT), št. 197 (3-2-IT). Najširše kite so kombinirane z ličkanjem in vrvico, npr. št. 602 (14-2-IT), samo vrvico, npr. št. 987 (12-3-IT), z oblanci št. 386 (6-25-KR), št. 1228 (21-25) in s travo, npr. št. 991 (12-4-IT) in s svilo, npr. št. 380 (6-27-JAP), št. 519 (8-4-JAP).

- **Ali so kite ročno pletenje ali gre za polaganje slame in strojno šivanje (s šivom)?**

Ozke kite: Gre za ročno pletenje. Vzorca 23-17 in 23-19 sta pletena tako, da so slamice polagane vzporedno ena na drugo.

Srednje široke kite: Pri večini vzorcev gre za ročno pletenje, razen pri vzorcih št. 1333 (23-6) in št. 1342 (23-16).

Široke kite: Pri širokih kitah gre za ročno pletenje in polaganje slame. Pri najširših kitah pa gre prav tako za ročno pletenje in polaganje slame ter strojno zašiti rob pri kitama št. 602 (14-2-IT) in št. 603 (14-3-IT).

- **Mejni vzorci, ki bi jih lahko uvrstili drugam:**

Ozke kite: Med ozkimi vzorci sta to zagotovo vzorca št. 883 (4-25-JAP) in št. 0931 (11-10-JAP), ki bi ju lahko uvrstili med kombinirane materiale, čeprav meniva, da gre za kombinacijo basta in vrvice.

Srednje široke kite: Pri srednje širokih kitah bi vzorec št. 409 (7-14-JAP) lahko uvrstila v srednje široke kite iz kombiniranih materialov. Pri srednje ozkih kitah mejnih vzorcev ni.

Široke kite: Mejnih vzorcev ni.

Najbolj zanimivi vzorci:

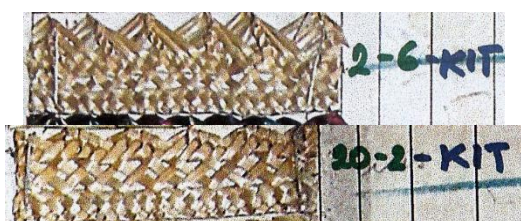
- najožje: št. 1112 (13-29), št. 1027 (12-25) in 25-6;
- ozke: št. 883 (4-24-JAP), 22-24 in 23-17;
- srednje ozke: št. 1057 (13-7-IT);
- srednje široke: št. 2421 (2-32-IT) in št. 1284 (25-2);
- široke: št. 196 (3-1-IT), št. 197 (3-2-IT), št. 386 (7-4-JAP);
- najširše: št. 1227 (21-24), št. 991 (12-4-IT), št. 602 (14-2-IT).

8 RAZPRAVA IN PREVERJANJE HIPOTEZ

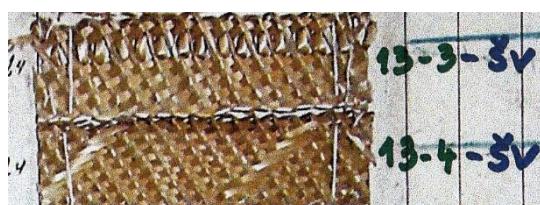
Glede na analizo vzorcev v prejšnjem poglavju, v razpravi izpostavlja nekaj ključnih ugotovitev o kitah iz knjige vzorcev slamnikarske tovarne bratov Oberwalder.

Slamnate kite z vzorci

- Določeni vzorci se ponavljajo ne glede na poreklo, opazila pa sva nekaj posebnosti. Nekatere kitajske kite so posebne v tem, da imajo spodnji rob raven, zgornji pa nazobčan, npr. 2333 (2-6-KIT). Švicarske kite so posebne v tem, da so pletene v rižek, npr. 1052 (13-4-ŠV) ali 1051 (13-3-ŠV).
- Večina kit je pletenih strnjeno, je pa nekaj izjem, npr. 1075 (13-14-IT) in 604 (14-4-IT).
- Večina kit je pletenih poševno, razen nekaterih izjem, ki jih najdemo med japonskimi in italijanskimi kitami. št. 1179 (20-4-IT), št. 1000 (12-5-JAP).
- V tri slamice je pletenih več ozkih kit in ena srednje širine, npr. št. 1181 (20-6-IT). V štiri slamice so pletene kite vseh širin, jih pa več najdemo med ožjimi kitami. Takšne kite so pletene cikcak ali sak. Večina kit vseh širin pa je pletenih v pet ali več slamic.
- Med vsemi širinami kit najdemo vzorce, narejene s spuščanjem vpletanja slamic. Vzorec, ki nastane na tak način, je večinoma na zgornjem robu ali na sredini, npr. 640 (9-2-JAP), 936 (11-14-JAP), ponekod pa so kombinirani z obokanim vzorcem, npr. 600 (8-11-JAP). Švicarske kite spominjajo na pletenje v rižek, npr. 1052 (13-4-ŠV). Med širokimi kitami so tudi kite, pletene v ribjo kost, npr. 1152 (19-6-JAP).
- Večina kit je naravne barve, nekaj je delno in nekaj močno beljenih.
- Vse slamnate kite z vzorci so ročno pletene.
- Pri nekaterih kitah ni povsem jasno, ali so pletene iz rezane slame ali iz basta, npr. vzorec 1980 (24-42).

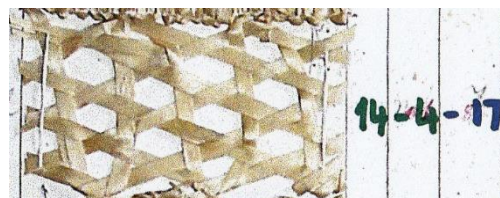
Slika: Kitajski vzorec.

Slika: Švicarski vzorec.

Slika: Strnjeno pletenje v »rižek«.

Slika: Pletenje z luknjicami.

Slika: Poševno pletenje.

Slika: Pravokotno pletenje.

Slika: Vzorec z izpuščanjem vpletanja.

Slika: Ribja kost z obokanim vzorcem.

Slika: Osnovni vzorec pletenja v ribjo kost.

Slika: Mejni vzorec – je to slama ali bast?

Slika: Beljena kita.

Slika: Naravna kita.

Barvne slamnate kite

- Kranjske kite so posebne v tem, da so večinoma temne, brez svetlih slamic, kombinirane z zeleno slamo, npr. št. 2413 (2-24-KR). Švicarske kite so posebne v pletenju v rižek, ki je pri barvnih kitah še bolj izrazit, št. 770 (10-24-ŠV). Japonske kite so posebne po vzorcu z izpuščanjem vpletanja, št. 1014 (12-16-JAP) in z zanimivimi kombinacijami obarvanih slamic, npr. št. 215 (5-24-JAP) in št. 486 (8-3-JAP).
- Vsi vzorci so pleteni strnjeno.
- Večina vzorcev je pletenih poševno, nekatere pa od tega odstopajo zaradi različne kombinacije barvnih slamic, npr. št. 2381 (2-10-KR). Nekatere kite so posebne, ker so kombinirane z drugo širino barvnih slamic ali kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP) in 670 (17-6-JAP).
- Večina kit je pletenih iz pet ali več slamic. Nekatere kite so pletene iz štirih slamic in imajo posebne kombinacije vpletenih barvnih slamic, npr. št. 1230 (21-17) in št. 1015 (12-17-JAP).
- Vzorci z izpuščanjem vpletanja je veliko med ozkimi kitami, npr. 2428 (2-39-IT). Švicarske kite so narejene v rižek s poševnimi barvnimi črtami, npr. št. 304 (6-10-ŠV). Nekaj vzorcev je z barvnimi slamicami oblikovanih v ribjo kost, npr. št. 1130 (18-17-JAP). Nekatere kite so kombinirane z drugo debelino barvane kite ali kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP).
- Razlikujemo lahko kite, ki imajo osnovo iz naravne slame in so kombinirane z eno ali več barvnimi slamicami, ter kite, ki so vse iz barvnih slamic in so zato praviloma temnejše barve. Večinoma so barvane temno zeleno, temno rdeče in temno modro oziroma črno. Beljene slame v teh kitah ni, razen redkih izjem med srednje širokimi in širokimi kitami.
- Vse barvane slamnate kite so ročno pletene.
- Nekatere kite so kombinirane z drugo debelino barvane kite, možno pa je, da je iz kakšnega drugega materiala, npr. št. 57 (5-11-JAP), št. 2414 (8-1-JAP), št. 670 (17-6-JAP), št. 671 (17-7-JAP).

Slika: Kranjske barvne kombinacije.

Slika: Švicarski barvni rižek.

Slika: Švicarski rižek z vzorcem.

Slika: Japonske kite z izpuščanjem vpletanja.

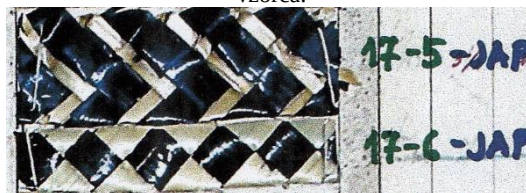
Slika: Vpletanje tanjše barvne slamice.

Slika: Kranjski barvni vzorci, odstopanje od poševnega vzorca.

Slika: Različna širina barvnih slamic ali oblancev.

Slika: Različne širine barvnih slamic.

Slika: Vzorci z izpuščanjem vpletanja pri ozkih kitah.

Slika: Japonski rižek z ovijanjem nitk okoli ozkih kit.

Slika: Barvna ribja kost.

Slika: Različne debeline vpletenega materiala.

Slika: Dve vrsti barvnih kranjskih kit: barvne slamice naredijo vzorec in kite, pletene iz samih barvnih slamic.

Slika: Barvni rižek brez porekla.

Slika: Sak kita z vpletenima črnima slamicama.

Slika: Temno modra kita z belo slamico.

Slika: Barvna sak kita.

Slika: Dva vzorca italijanskih barvnih kit, ki sta narejena z izpuščanjem vpletanja.

Kite iz slame, kombinirane z drugimi materiali

- Med najožjimi kitami so švicarske kite, ki so posebne v tem, da so prešite s tanko nitko, npr. 6-8-ŠV. Edini švicarski vzorec med srednje širokimi kitami št. 1002 (12-7-ŠV) se od ostalih razlikuje po načinu pletenja in materialu. Med srednje širokimi in širokimi kombiniranimi kitami je še veliko posebnosti zaradi različnih širin in različnih vrst materialov.
- V gostoti pletenja so med širinami velike razlike. Vse ozke kite so pletene strnjeno. Med širokimi enobarvnimi kitami je le nekaj vzorcev, ki niso pletene strnjeno, pri enobarvnih širokih kitah pa prevladujejo vzorci z luknjicami, npr. št. 2127 (1-28). Bolj strnjeno pletene so barvne kombinirane kite, z luknjicami je pleten le vzorec št. 1339 (23-13-IT).
- Večina kit je pletenih poševno, razen redkih izjem, npr. št. 1141 (18-29-JAP). Več vzorcev je pletenih tako, da je kombinirano poševno in pravokotno pletenje, npr. št. 0901 (11-1-JAP) in št. 1002 (12-7-ŠV).
- Vse kite so pletene v pet ali več slamic.
- S spuščanjem vpletenih slamic je narejenih več vzorcev, npr. št. 0934 (11-13-JAP) in št. 1178 (20-3-IT), več je tudi pletenih v ribjo kost. Nekateri vzorci so narejeni s spuščanjem vpletenih slamic ali trakov iz basta ali kakšnega drugega materiala, npr. št. 1339 (23-13).
- Večina kit je iz naravne slame, ki se pojavlja v kombinaciji z drugimi materiali. Barvo pleteni vzorci se med seboj razlikujejo po načinu pletenja. Večina vzorcev je pletenih tako, da je vpletena le ena barvna slamica, ostale pa so beljene, npr. št. 0401 (7-9-JAP) ali naravnih barv, npr. št. 0357 (6-22-JAP). Pri barvastih slamicah prevladujeta rdeča in modra barva. Pojavljajo se tudi črna, vijolična in rjava.
- Najožje kite so kombinirane s temnejšo svileno nitko ali žimo, npr. št. 3301 (6-7-ŠV) ali pa je kita enakomerno ovita v barvne niti, npr. št. 305 (6-11-ŠV). Med ozkimi kitami so vzorci, v katere je vpletena barvna slama ali kakšna druga trava, npr. 2-41-ŠV. Med srednje širokimi kitami je več takih, ki so kombinirane z vrvico ali oblanci, npr. št. 0801 (3-5-IT) in št. 615 (14-

15-JAP), več vzorcev pa je pletenih v kombinaciji z ličkanjem, npr. št. 0428 (7-18-JAP). En vzorec je pleten v kombinaciji s sisalom in sicer št. 901 (11-1-JAP), eden pa je iz trave in sicer št. 833 (3-25-JAP). Vzorca iz žime ne moremo prepoznati, ker bi morali vzorec kite sežgati, da bi videli, če ima vonj po roževini. Med širokimi kitami je več kit kombiniranih z vrvico in z ličkanjem, npr. št. 0415 (7-16-JAP). Pri barvnih slamicah predvidevamo, da so pletene v kombinaciji s sisalom, npr. št. 2303 (1-33) in z oblanci, npr. št. 0389 (7-5-JAP).

- Vse kite so verjetno ročno pletene z eno izjemo, to je vzorec št. 1002 (12-7-JAP), pri katerem nam način izdelave ni poznan.
- Med kitami s kombiniranimi materiali je bilo več vzorcev, ki bi jih lahko uvrstili med slamnate kite, če bi poznali materiale, ki so vpleteni vanje. Ni namreč jasno, ali je to slama ali kak drug material.

Slika: Poseben način pletenja ali ovijanja.

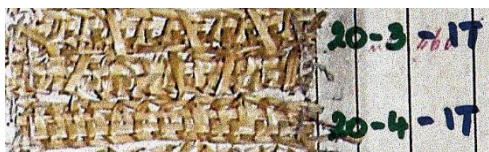
Slika: Strnjeno poševno pletenje z vzorcem.

Slika: Pletenje z luknjicami.

Slika: Z žimo ali svileno nitko prešite kite.

Slika: Pravokotno pletenje z luknjicami.

Slika: Strnjeno poševno pletenje.

Slika: Poševno in pravokotno pletenje.

Slika: Poševno pletenje in pravokotni vzorci.

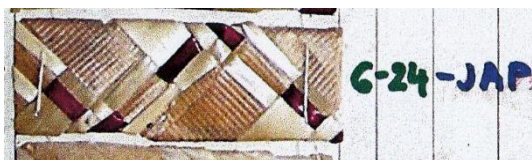
Slika: Kombinacija ličkanja in slame.

Slika: Kita iz tanke slame in vrvice z vzorci.

Slika: Kombinacija vrvic in slame ali basta.

Slika: Kombinacija treh materialov.

Slika: Rjavo vpleteni material neznanega porekla.

Slika: Kombinacija basta ali slame in ličkanja.

Slika: Mogoče je to kombinacija rezane slame in nekega drugega materiala.

Slika: Kombinacija slame in ličkanja.

Slika: Kombinacija slame in vrvice.

Slika: Kombinacija slame in vrvice.

Slika: Poseben način polaganja in vpletanja.

Slika: Kombinacija slame in vrvice.

Vzorci iz drugih materialov

- Za večino ozkih kit poreklo ni znano. Med kitami srednje širine je veliko vzorcev, ki se med seboj zelo razlikujejo. Med italijanskimi vzorci je več posebnih, npr. št. 2421 (2-32-IT), vzorec št. 0985 (12-1-IT) ter 196 (3-1-IT). Razlikujejo se tako po načinu pletenja kot po barvah in materialih. Še več razlik je med vzorci, pri katerih poreklo ni znano.
- Med najožjimi vzorci je devet kit pletenih z luknjicami, pri ozkih pa le dve. Razlog je v materialu, ki je zelo tanek. Srednje široke kite so pletene strnjeno, npr. št. 2421 (2-32-IT) ali z luknjicami, npr. št. 0967 (11-32-IT). Široke italijanske kite so večinoma pletene z luknjicami, npr. št. 986 (12-2-IT), japonske pa strnjeno, št. 261 (6-1-JAP). Kranjska kita je tudi strnjena, npr. št. 386 (6-25-KR).
- Večina kit je pletenih poševno, med vzorci iz drugih materialov pa je več izjem. To so vzorci, ki so mogoče narejeni strojno in z ročnim polaganjem slamic v navpični legi, npr. št. 196 (3-1-IT) in št. 1334 (23-7). Dva vzorca sta verjetno narejena s tkanjem, npr. št. 1134 (18-22).
- Med ozkimi kitami je nekaj vzorcev, ki so narejeni iz treh slamic oziroma trakov oblancev (basta). Vsi ostali vzorci so pleteni iz večjega števila raznih trakov, nitk in drugih materialov.
- Tipičnih vzorcev, ki bi bili narejeni z izpuščanjem vpletanja, med vzorci iz drugih materialov ni. Med najožjimi je vzorec, ki spominja na ribjo kost, npr. št. 1027 (12-25), in vzorec, ki spominja na rižek, npr. 22-24. Pri srednje širokih kitah je nekaj primerov spuščanja vpletanja, vendar gre za prav poseben način pletenja, npr. št. 1276 (14-14-JAP).
- Med vzorci iz drugih materialov so tako beljene kot tudi barvane kite. Najpogostejše barve, ki se pojavljajo, so modra, rdeča in črna.
- Med najožjimi kitami je deset vzorcev pletenih iz žime. To predvidevava po tem, ker so kite tanke in ozke, npr. št. 1111 (13-27). Vzorec št. 190 (20-15) je pleten iz sisala ali kakšne trave, ki so jo prerezali na štiri dele. Vzorec št. 2611 (2-22) je kita iz basta oz. oblancev. Pri širših vzorcih jih je več pletenih iz trave, npr. št. 2373 (2-8-JAP)), iz ličkanja, npr. št. 614 (14-14-JAP) in iz vrvice, npr. št. 0967 (11-32-IT). Poleg teh je več vzorcev, ki so kombinacije različnih materialov: vrvice in oblancev, npr. št. 1227 (21-24) ali št. 667 (9-6-IT), oblancev in ličkanja, npr. 386 (8-4-JAP) in drugih. V knjigi je tudi japonski bast, npr. št. 261 (6-1-JAP), ki je drugačen od evropskega basta. Trakovi japonskega basta so nagubani, trakovi običajnega basta pa gladki.
- Pri večini vzorcev gre za ročno pletenje, zankanje ali prepletanje. Nekateri vzorci so izdelani tako, da so slamice polagane vzporedno ena ob drugo, npr. pri vzorcih 23-18, št. 2433 (5-2-IT), št. 197 (3-2-it), št. 602 (14-2-IT) ali 1334 (23-7). Pri širokih kitah je viden strojno zašit rob, npr. 196 (3-1-IT). Vzorca št. 1134 (18-22) in št. 1135 (18-23) sta verjetno izdelana s tkanjem, kot sva že omenila.
- Nekaj vzorcev bi lahko uvrstili med kombinirane materiale, vendar je težava v tem, da je težko prepoznati materiale, iz katerih so izdelani.

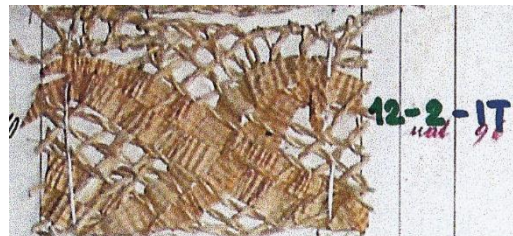
Slika: Posebna italijanska kita iz neznane trave.

Slika: Japonski bast.

Slika: Pleteno z luknjicami.

Slika: Vrvice z vpletenim ličkanjem.

Slika: Beljeni bast in slamnata kita.

Slika: Vrvice z vpletenim drugim tankim materialom.

Slika: Kombinacija ličkanja, vrvice in slame.

Slika: Kombinacija basta, slame in vrvice.

Slika: Zgornji vzorec spominja na rižek.

Slika: Kita, pletena v ribjo kost.

Slika: Kite so verjetno pletene iz konjske žime.

Slika: Letnica 1912, kite so mogoče iz sisala.

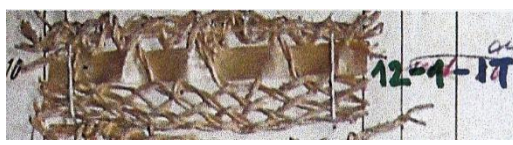
Slika: Kita iz japonskega basta.

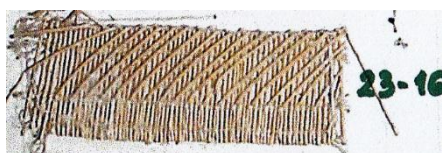
Slika: Kombinacija basta in ličkanja.

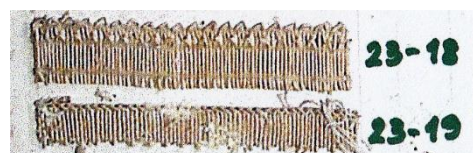
Slika: Verjetno je to japonski bast s slamo.

Slika: Vrvice z pletenim trakom oblanca ali rezane slame.

Slika: Vzorci, narejeni s polaganjem vrvice.

Slika: Ožji vzorci, narejeni s polaganjem vrvice.

Slika: Slama z vzorci in šivom spodaj.

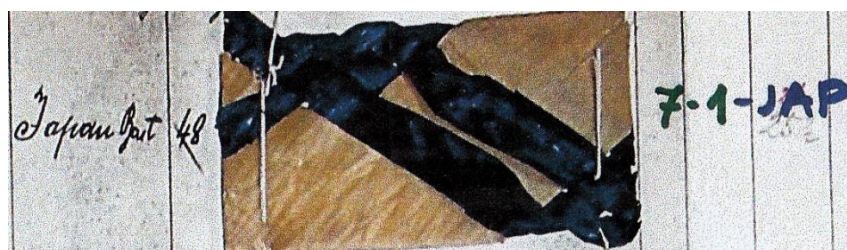
Slika: Kita iz neznane trave.

Slika: Vzorec, ki je bil mogoče narejen s tkanjem.

Slika: Kita iz basta in drobne slamnate kite.

Slika: Vzorec iz ličkanja s svilenim trakom.

Slika: Vzorec iz neznanega materiala, verjetno iz japonskega basta.

Slika: Poseben vzorec iz ličkanja.

Slika: Vzorec, narejen s polaganjem slamic in vrvic.

PREVERJANJE HIPOTEZ

Naj na koncu še preveriva, ali so se najina predvidevanja z začetka raziskovanja potrdila ali ne.

- **Koliko različnih kit so uporabljali v slamnikarski tovarni bratov Oberwalder?**

Hipoteza: Predvidevava, da je v knjigi približno 2.500 različnih vzorcev kit (ocena na pogled).

Ugotovitev: Hipoteza se ni potrdila. V Oberwalderjevi knjigi je 742 vzorcev kit. Število vzorcev na posamezni strani je odvisno od širine vzorcev in se giblje od najmanj 17 vzorcev (na strani 17) do največ 46 vzorcev kit (na strani 25). Povprečno je na strani po 30 vzorcev kit.

- **Kakšni so bili vzorci in debelina kit? Koliko tipov kit najdemo v knjigi?**

Hipoteza: Slamnate kite so bile pletene iz 4 do 19 slamic. Predvidevava, da so v knjigi kit tudi vzorci iz čipk. Predvidevava, da lahko razlikujemo naslednje tipe slamnatih kit:

- 1) slamnate kite sak ali cik-cak, pletene s 4 slamicami
- 2) navadne slamnate kite, pletene kite v 5, 7, 9 ali več slamic,
- 3) slamnate kite, pletene z vzorcem,
- 4) slamnate kite z vmesnimi barvnimi slamicami,
- 5) slamnate kite, kombinirane z drugimi materiali,
- 6) kite iz drugih materialov.

Ugotovitev: hipoteza se je deloma potrdila. V knjigi so tudi kite, pletene iz treh slamic oziroma trakov basta. V Oberwalderjevi knjigi je 52 % slamnatih kit z vzorci, 26 % barvnih slamnatih kit, 11 % slamnatih kit, kombiniranih z drugimi materiali in 11 % kit iz drugih, neslamnatih materialov.

- **Kakšne širine so vzorci kit? Kako vzorce delimo glede na debelino (širino) kit?**

Hipoteza: Predvidevava, da so kite široke od 5 mm do 5 cm. Ločimo lahko:

- 1) ozke (5 do 6 mm širine),
- 2) srednje široke (6 do 12 mm) in
- 3) široke kite (nad 12 mm).

Ugotovitev: hipoteza se ni potrdila. Najozžje kite so široke 2 mm, najširše pa 5 cm. Ugotovila sva, da je v Oberwalderjevi knjigi 10 % najožjih kit (širokih do 3 mm), 27 odstotkov ozkih kit (širokih od 4 do 7 mm), 21 % kit, širokih 0,8 do 11 mm, 29 % kit, širokih od 12 do 17 mm, 9 % kit je širokih od 18 do 22 mm, ostale pa so širše (4 %).

- **Iz kakšnega materiala in kakšne barve so bile? Katere tipe kit lahko ločimo glede na material in barvo?**

Hipoteza: Predvidevava, da je večina vzorcev kit iz slame, približno desetina pa iz bombažne preje in iz umetnih vlaken. Večinoma so vzorci slamnatih kit naravne, zlatorumene barve, nekatere pa so tudi beljene. Izjemoma so slamnate kite obarvane črno, modro in rdeče. Če bi bili boljši poznavalci, bi verjetno lahko ločili kite v naslednje tipe:

- 1) kite iz pšenične slame,
- 2) kite iz ržene slame,
- 3) kite iz oblancev (bast),
- 4) kite iz vrvi (špage) – lahko iz konoplje ali drugih materialov,
- 5) kite, kombinirane s konjsko žimo.

Ugotovitev: hipoteza se je deloma potrdila. Večina vzorcev je iz slame. Ostale materiale je zelo težko prepoznati. Kit iz umetnih vlaken po mnenju klobučarja Sergeja Pajka v tej knjigi ni. Slamnate kite so obarvane črno, modro, rdeče in zeleno. V Oberwalderjevi knjigi je 78 % slamnatih kit, ki so večinoma naravne barve, nekatere pa so bolj ali manj beljene. Od teh je 26 % takih, ki so pletene z eno ali več barvnimi slamicami, zelo malo pa je kit, ki so pletene samo iz pobarvanih kit.

- **Od kod so dobivali določene vrste kit?**

Hipoteza: Predvidevava, da so kite dobivali iz Italije, vmes so bile tudi domače kite ter kite s Kitajske. Glede na poreklo, od koder so slamnate kite dobivali, bi jih lahko ločili v naslednje tipe:

- 1) domače – kranjske,

- 2) kitajske,
- 3) japonske,
- 4) italijanske,
- 5) švicarske in druge.

Ugotovitev: hipoteza se je potrdila. V Oberwalderjevi knjigi je največ japonskih kit (36 %), nato italijanskih kit (16 %), 7 % je kranjskih, 4 % je švicarskih in 3 % kitajskih. Dobra tretjina vzorcev (34 %) nima podatka o poreklu.

- **Ali se vzorci kit ponavljajo?**

Hipoteza: knjigo kit so verjetno sestavili sami in jo stalno dopolnjevali. Meniva, da se vzorci ne ponavljajo.

Ugotovitev: hipoteza se ni potrdila. Opazila sva, da se nekateri redki vzorci ponavljajo ter da imajo tudi isto številčno oznako, npr. št. 1112 (13-28 in 13-29) imata dve kiti, ki sta si na videz podobni, sta pa različnih barv (bela in črna).

- **Kako se pletejo posamezni vzorci kit?**

Hipoteza: naučila se bova pletenja osnovnega vzorca slamnatih kit v 5 ali 7 slamic.

Ugotovitev: zaradi obilice dela s sortiranjem in analizo vzorcev kit se bova naučila pletenja osnovnih vzorcev v dneh, ko oddajamo raziskovalno nalogo.

9 ZAKLJUČEK

Raziskovalna naloga o knjigi vzorcev kit nekdanje slamnikarske tovarne bratov Oberwalder iz konca prvega desetletja 20. stoletja prinaša nekaj povsem novih ugotovitev, saj podobnih raziskav pri nas, kolikor nama je poznano, še ni bilo. Že sama knjiga vzorcev kit je edinstvena kulturna dediščina, ki se je ohranila do današnjih dni in je verjetno ena redkih tovrstnih zbirk vzorcev v Evropi in na svetu. Glede na to, da je knjiga v slabem stanju, potrebna takojšnjega restavriranja, sva vso analizo izvedla ob fotografijah, sam postopek pa je bil inovativen, saj nisva imela primerov, po katerih bi se lahko zgledovala.

Z raziskovanjem sva pridobila veliko znanja o zgodovini slamnikarstva pri nas, pa tudi po svetu, saj so v knjigi vzorci šestih različnih držav. Predvsem pa sva dobila vpogled v načine pletenja slamnatih kit in šivanja slamnikov, (pa tudi klobukov) ter se srečala z različnimi materiali, ki se za slamnike in klobuke uporabljajo.

Kljub temu, da sva vložila veliko truda in časa, da bi knjigo vzorcev kit kar najbolje predstavila, pa bi raziskovanje lahko še na različne načine nadaljevala in dopolnila.

- Z analizo sva pravzaprav šele začela. Če bi na tak način nadaljevala, bi lahko pridobila še veliko zanimivih ugotovitev o posameznih vzorcih v tej knjigi.
- Na osnovi švicarske literature, ki nama je bila na razpolago, bi se lahko še bolj poglobila v načine pletenja slamnatih kit, natančneje bi preučila vzorce kit in se učila pletenja le-teh.
- Oberwalderjevo knjigo vzorcev kit bi lahko primerjala z nekaterimi podobnimi knjigami, ki so se ohranile v Švici in jih hranijo v slamnikarskem muzeju v Wohlenu.
- Če bi se naučila prepoznavanja vrst slame, bi lahko ugotavljala, katere vrste slama je uporabljena v vzorcih slamnatih kit, ali je poleg pšenične v določenih vzorcih uporabljena tudi ržena ali katera druga vrsta slame.
- Če bi bolje spoznala različne materiale, bi lahko ugotavljala, kateri so uporabljeni v kombiniranih kitah ali v vzorcih iz drugih materialov.
- Oberwalderjeva knjiga vzorcev kit je trenutno v ponovni vezavi, potrebno pa bi bilo tudi restavriranje vzorcev. Če bi obnovljeno knjigo lahko uporabljala za nadaljnje preučevanje, bi lahko ugotavljala, pri katerih vzorcih je slama razcepljena in so kite zato tanjše. Takšno slamo so uporabljali za izdelavo finejših kit, iz katerih so izdelovali zahtevnejše modele slamnikov.

Ker je Oberwalderjeva knjiga vzorcev zelo dragocena zapuščina izpred več kot sto let, si želiva, da bi se njeno raziskovanje nadaljevalo.

10 LITERATURA IN VIRI

- Bernik, Franc: Zgodovina Fare Domžale, druga knjiga, Groblje: Misijonska tiskarna, 1939, poglavje Gospodarske spremembe, str. 23 do 33.
- Brojan, Matjaž: Slamnikarska sled Domžal. Domžale, Kulturni dom Franca Bernika, 2012, str. 111–119.
- Kobe Arzenšek, Katarina: Iz preteklosti slamnikarstva v domžalski okolici s poudarkom na domačih proizvajalcih, Zbornik Občine Domžale, Kulturna skupnost Domžale, 1979, str. 103–130.
- Main, Veronica: Swiss Straw Work, Techniques of a Fashion Industry, ilustrator Gillian Nott, Designed and Produced by Carey Company, High Wycombe, Main Collins Publishing, 2003. Prvo poglavje je prevedla Alja Berk, prevod pa hrani Katarina Rus Krušelj, Kulturni dom Franca Bernika Domžale.
- Manufacture de la Paille, Industrie art applique artisan, Musee du pays et Val de Charmey, izdaja: Musee du Pays et Val de Charmey, Berne, Paris, Fribourg, Bulle, Schmitten, Rechthalten, brez leta izdaje.
- Ravnikar, Tone: Kronika domžalskega slamnikarstva, Občinski poročevalec, glasilo SZDL Občine Domžale, Leto IX, Domžale, 20. julij 1970.
- Roškar, Saša; Kuzmič Igor: Mesto Domžale, sprehod skozi prostor in čas, Domžale, Občina Domžale, Komisija za turizem, 2006.
- Roškar Saša: Zgodba o slamnikih na Domžalskem, Domžale, Občina Domžale, Komisija za turizem, 2009.
- Status animarum Župnije Mengeš, Zgornje Domžale 30, Župnija Mengeš (ogled omogočil mengeški duhovnik g. Štefan Babič, 12. 11. 2015).
- Stražar, Stane: Domžale, mesto pod Goričico, Domžale, Odbor pri KD Miran Jarc Škocjan, 1999, str. 482-483.
- Helfer, Monique, Eine Industrie nimmt den Hut. Aufschwung, Krisen und Untergang der schweizerischen Stroh- und Hutgeflechtindustrie zwischen 1800 und 1974. Bern, Universität Bern, 2010.

USTNI VIRI

- Marija Oberwalder, Domžale, Šumberška cesta 31, 3. 12. 2016 in 4. 1. 2017.
- Francka Us, Domžale, Trubarjeva ulica, 4. 1. 2017.
- Milka Breznik, Blagovica, 4. 1. 2017.
- Joži Košak, Domžale, Blejčeva ulica, 4. 1. 2017.
- Roman Kos, Slamnikarski muzej Domžale, 4. 1. 2017.
- Sergej Pajk, Ljubljana, Tržaška cesta 62, 5. 1. 2017.

ELEKTRONSKI VIRI

- Invitation to collaborate: Schweizerische Strohstiftung - Fondation Paille Suisse - Fondazione Paglia Svizzera - Swiss Straw Foundation, elektronski naslov: strohstiftung@gmx.ch (13. 2. 2017).
- Slamnikarski muzej v Wohlen, Švica, Strohmuseum im Park, Bünzstrasse 5, 5610 Wohlen AG, strohmuseum@wohlen.ch (20. 2. 2017).

11 PRILOGA: Oberwalderjeva knjiga vzorcev kit, razvrščenih po širini in vrstah (fotografirana 2. 12. 2016)